

O. KARIMOVA, N. ISMATOVA, SH. SARIQOV, O. AMANOVA

O'ZBEKSTAN MA'MLEKETI HA'M HUQI'QI' TIYKARLARI'

O'zbekstan Respublikasi' Xali'q bilimlendiriw ministrligi uliwma bilim
beretug'in orta mekteplar ushi'n
sabaqbq retinde usi'ng'an

“YANGIYO‘L POLIGRAPH SERVICE”

TASHKENT — 2014

Avtorlar ja'ma'a'ti:

O. Karimova

N. Ismatova

Sh. Sariqov

O. Amanova

E. Sariqovti'n' stillok redaktorlawi'nda.

Arnawli' redaktorlar:

Z. Islamov – yuridika ilimlerinin' doktori', professor.

Pikir bildiriwler:

A. Ochilov – O'zbekiston respublikasi Adliya vazirligi huquqiy targ'ibot va huquqiy ta'lim boshqarmasi boshlig'i;

M. Hamidova – Tashkent Ma'mleketlik yuridikalig' instituti "Ma'mleket ha'm huqig'q teoriyasi' ha'm de tariyxig'" kafedrasi'ni'n dotsenti;

M. Najimov – Tashkent Ma'mleketlik yuridikalig' instituti "Ma'mleket ha'm huqig'q teoriyasi' ha'm de tariyxig'i" kafedrasi'ni'n, yuridika ilimlerinin' kandidati';

U. Hotamov – Tashkent Ma'mleketlik yuridikalig' instituti "Konstitutsiyaviy huquq" kafedrasi'ni'n ag'a oqig'tig'wshig'si';

S. Hidirov – yuridika ilimlerinin' kandidati'.

SABAQLIQTAN PAYDALANIW BOYINSHA ULIWMA KO'RSETPELYER

Ha'r bir temada matyeriyallar to'mendegi bantlyerge bo'lingen ha'm ma'lim ta'rtip tiykarinda sabaqliq betlyerinde jaylastiril'an

1. Sabaqtin' ta'rtip sani ha'm tema ati.
2. Temag'a tiyisli, tiykarg'i, u'yde qaytalawg'a byerilgen tiykarg'i tekst.
- 3. Woqiushilardin' belsendiligi ha'mde yerkin pikirlewge rawajlandiriwshi ko'rgizbeli matyeriiallar, soraw ha'm tapsirmalar.
- 4. Tema boyinsha tayanish atamalarinin' dizimi.
- 5. Wo'zlestirilgen bilimlyerin bekkemlew ha'm wo'z-wo'zin teksyeriw ushi'n soraw ha'm tapsirmalar.
- 6. Tema boyinsha yerkin pikirlewge tayang'an halda toparlarg'a bo'linip do'retiwshilik penen shug'illaniw ushi'n tapsirmalar.
- 7. Temag'a tiyisli tariyxiy mag'liwmatlar.
- 8. A'meliyatqa tiyisli tapsirmalar.
- 9. Analizlew ushi'n matyeriiallar, u'zindiler, huqiqiy hu'jjetlyerden statiyalar.
- 10. Temag'a tiyisli qosimshalar ha'm u'zindiler.

O'zbekistan Respublikasi Konstitutsiyasidan keltirilgan statiyalar

Prezident Islam Karimovning "O'zbekiston g'arezsizlikke yerisiw astanasida" kitabinan u'zindiler.

O'zbekiston Respublikasining miynet kodeksinen keltirilgan statiyalar.

Prezident Islam Karimovning "Joqari manaviyat — jen'ilmes ku'sh" kitabinan u'zindiler .

Ma'mleketimizde demokratiyalik reformalardi ja'nede tyeren'-lestiriw ha'm puxaraliq ja'miyetti rawajlandiriw konsepciyasidan iqtiboslar.

O'zbekiston Respublikasining jinayat kodeksinde keltirilgan statiyalar.

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Siz insanni'n' birinshi huqi'qi' degende neni oylaysi'z?
2. Bilim ali'w, jetik qa'nigeli meditsinali'q ja'rdem ali'w, dem ali'w huqi'qi' degende neni tu'sinesiz?
3. "G'a'rebsizlik" so'zin qalay tu'siniw mu'mkin?
4. Joqari'dag'i' su'wretlerde qalay o'z ara baylani's bar?
5. G'a'rebsizlik sebepli qanday huqi'qlarg'a iye boldi'q?
6. Bul huqi'qlardi'n' a'melge asi'ri'li'wi'na kim kepillik beredi?

7. *“Huqi’qi’y sawatsi’zli’q” degende neni tu’sinesiz?*
8. *Ni’zamlardi’ bilmesligin’ izushi’no’kingenwaqti’n’iz bolg’anba?*
9. *O’z huqi’qi’n’i’zdi biliwin’izge qolay bolg’an jag’dayg’a mi’sal keltirin’.*

Ha’r bir insan yerkin, g’a’rebsiz turmis keshiriwshi, wo’zinin’ imkaniyatlarin, qabiletlyerin toliq seze otirip, barliq sharayatlar jaratilg’an jyerlyerde jasaw insanlardin’ a’zelden arziw a’rmani bolg’an. Insannin’ bul a’rmani orinlanip, olar jasaytug’in ma’mleket haqiyqiy yerkin, baxitli turmisti ta’miyinlep byere aliwi ushi’n bul ma’mlekette belgili sociyal-ekonomikaliq ha’m siyasiy huqiyqiy shariyat payda boliwi lazim. Bul jyerde insan huqiq ha’m yerkinliklyerge bolg’an itibar en’ joqari da’rejede bolmag’i lazim. Sebebi insan wo’zin g’a’rebsiz ha’m baxitli seziwi ushi’n, da’slep onin’ huqiq ha’m yerkinliklyeri ta’miyinlengen boliwi sha’rt. Adamzat ja’miyeti rawajlani’wi’ni’n’ son’g’i’ ju’z ji’lli’g’i’nda insanni’n’ huqi’q ha’m erkinliklerine bolg’an itibar ku’sheyip bardi’.

Ha’r bir ja’miyettin’ tiykarg’i’ o’lshemi esaplang’an insan huqi’qlari’ xali’q arali’q huqi’qti’n’ obiekti si’pati’nda 1948-ji’li’ “Insan huquqlari’ pu’tkil Ja’ha’n Deklaratsiyasi’ni’n’ qabi’l etiliwi menen ta’n ali’ndi’. BMSH Bas Assambleyasi’ ta’repinen qabi’l etilgen bul hu’jjettin’ tariyxii a’hmiyeti sonda, da’slepki ma’rtebe du’nya ja’miyetleri insan ha’m oni’n’ huqi’qlari’n qorg’awdi’ xali’q arali’q mashqalalar da’rejesinde moyi’nladi’. Soni’n’ menen birge, xali’qara ja’miyetshiliktin’ haqi’qi’y ag’zasi’ boli’wg’a ha’m siyasiy huqi’qi’y jaqtan rawajlang’an ma’mleketlyer qatarina kiriwge ha’reket yetetug’in ma’mleketlyer ha’m o’z aymag’i’nda, insan huqi’qi’ ha’m erkinliklerin ta’miyinlewge juwapker ekenligin tu’sinip bardi’. Mine sonday ma’mleketlyer qatarina O’zbekistan Respublikasi ha’m g’a’rebsizlikke yeriskennen keyin belgili huqiqi ha’m minnelemelyer iyesine aylandi. Bulardin’ ishinde yen’ tiykarg’isi ha’m u’stinligi ma’mleketimiz aymag’inda insan huqiqi ha’m yerkinliklyerin ta’miyinlew, ma’mleketimiz puqaralarin yerkin ha’m g’a’rebsiz shaxsqa aylandiriwdan ibarat. Insan huqiqilari pu’tkil ja’ha’n deklaratsiyasi O’zbekistan Respublikasi g’a’rebsizlikke yeriskennen keyin qosilg’an birinshi xaliqaraliq huqiyqiy hu’jjet esaplanadi. Usi deklaratsiyanin’ talaplari O’zbekistan Respublikasinin’ Konstitutsiyasinda ha’m nizamlarinda o’z ko’rinisin tapti.

O'zbekistan Respublikasi g'a'rezsizlikke yeriskennen keyin to'mendegi huquqlarg'a iye boldi:

- qol qatilmassliq, wo'z huqiqi ha'm shegaralarina iyelik etiw huqiqi;
- shaxslardi puqaraliqqa qabil etiw ha'm puqaraliqtan shig'ariw huqiqi;
- o'z tiykarg'i nizami-Konstitutsiyasi, kodekslyeri ha'm nizamlarin qabil etiw huqiqi;
- nizam shig'ariwshi, atqariwshi ha'm sud ha'kimiyatlarina iyelik etiw huqiqi;
- o'z quralli ku'shlyerin sho'lkemlestiriw huqiqi;
- xaliqara huqiq subiyekti sipatinda shet el ma'mleketlyeri menen g'a'rezsiz ta'rizde baylanislar ornatiw huqiqi;
- o'z mu'lkine iyelik etiw, biudjet, saliq ha'm finans dizimlyerin sho'lkemlestiriw huqiqi;
- o'z g'a'ziynesi ha'm pul birligi- milliy valiutani qabil etiw huqiqi;
- o'z sud sistemasin sho'lkemlestiriw ha'm sud islyerin ga'arezsiz alip bariw huqiqi;
- o'z gyerbi, bayrag'i, gimni ha'm paytaxtina iye boliw huqiqi;
- ma'mleket tiline iye boliw huqiqi;
- wo'zinin' rawajlaniw jolin, wo'zinin' atin, o'z ha'kimshilik du'zilis in o'zi belgilew huqiqi;
- ulliwma dawis byeriw(refyerendum) arqali ha'kimiyat ha'm basqariw organlari ta'rtibin belgilew huqiqi;

Ko'rip turg'anin'izday, g'a'rezsizlik O'zbekistan Respublikasina bir qatar ajiralmas huquqlardi byerdi.

G'a'rezsizlik O'zbekistan Respublikasi ha'm onin' ha'r bir puqarasi ortasindag'I qatnasiqlarg'a o'z ta'sirin o'tkizbey qalmaydi. Buni seziw ha'm qabil etiw siz ushi'n qiyinshiliq tuwdiradi. Sebebi siz g'a'rezsizlik sha'rayatinda tuwilip o'stin'iz. Lekin g'a'rezsizlikke shekem bolg'an da'wirde jasag'an ata-babalarimizdan solm da'wirde qanday nizamlar hu'kimlik etkenin, ma'mleket o'z puqaralarina qanday qatnasta bolg'anin sorastirsan'iz, insan huqiq ha'm yerkinliklyeri degen tu'sinikke g'a'rezsizlik da'wirinde iye bolg'anin tu'sinip alasiz.

G'a'rezsiz insan degende biz o'z jurtinda yerkin ha'n baxtyar o'mir keshiriw ushi'n ba'rshe za'ru'r huquqlarg'a iye bolg'an, olardan toliq

paydalana alatug'in shaxsti tu'sinemiz. Lekin ha'r bir insan a'tirapindag'i adamlardan, ja'miyetten ajiralg'an halda jasay almaydi. Sonin' ushi'n ha'm o'z g'a'rezsizligin hu'rmet etiw huqiqlaridan paydalanar eken, a'tirapindag'i insannardin' huqiq ha'm yerkinliklerin ta'miyinlew haqqida oylaniwi kyerek. Sonin' ushi'n haqiqiy g'a'rezsiz ma'mleket g'ana o'z puqaralarinin' mu'tajliklerinen kelip shig'ip, olardin' tinish, olardin' turmis ha'm baxtyar turmis keshiriwlerin ta'miyinleytug'in siyasiy huqiqiy sha'rt shariyatlardi du'ze aladi. Huqiqiy g'a'rezsiz ma'mlekettin' puqarasinin' huqiq ha'm yerkinlikleri joqari qoyilg'an nizamshiliqti payda etedi. Haqiqiy g'a'rezsiz ma'mlekettin' o'z puqaralarinin' usi nizamshiliq tiykarda yerten'gi ku'nge isenim menen jasawin ta'miyinley aladi.

O'zbekistan Respublikasi' o'zini'n' Konstitutsiyasi'n qabi'l etip da'slepki konstitutsiyali'q-huqi'qi'y institut si'pati'nda insan huqi'qlari' ha'm erkinliklerin bekkemlep, insan huqi'qlari'n qorg'aw o'zinin' birlamshi wazi'ypasi' ekenligin moyi'nladi'. Sebebi, Konstitutsiyami'zdi'n' kirisiw bo'liminde O'zbekistan xalqinin' insane huqiqilarina sadiq ekenligi insane parwarliq demokratiyalik huqiqiy ma'mleket payda etiwdi go'zlew G'a'rezsizliktin' a'hmiyetin aship byeredi.

Insan huqi'qlari' ha'm ma'plerine kepillik beriw, ta'miyinlew ma'mleketimizdin' tiykarg'i' wazi'ypalari'ni'n' qatari'na kiredi. Usi' maqsette ma'm-leketimizdin' tiykarg'i' ni'zami'nda "Ma'mleket o'z xizmetin, insan ha'm ja'miyet abadanli'g'i'n go'zlep, ja'miyetlik a'dillik ha'm ni'zamshi'li'q printsipleri tiykari'nda a'melge asi'radi'" dep atap o'tilgen.

Joqarida bildirilgen pikirlyerdi uliwmalastirip aytqan bolsaq, eger ma'mleket g'a'rezsiz bolmas eken, insannardi'n' huqi'qlari'na kepillik berip ta'miyinley almaydi'. Soni'n' ushi'n da ma'mleketimiz basshi'si' G'a'rezsizlik bul en' da'slep huqi'q esaplanadi' dep, g'a'rezsizlik so'zine ani'qlama beredi. Ju'rgiziw o'z ta'g'dirin o'zi shehsi wuqiqina iye bolsa biz, ha'r bir puqara, usi g'a'rezsizlik tiykarinda byerilgen huqiqlarimizdan paydalanip yerkin ha'm tinish jasaw imkaniyatlarina iye bolamiz.

G'a'rezsizlik sharapati menen sizin' bilim aliwin'iz, dem aliwin'iz, do'retiwshilik penen shug'illaniwin'iz, sport penen shug'illaniwin'iz, ta'jiriybeli medicina xizmetinen paydalaniwin'izg'a imkaniyat jaratildi. Yag'niy siz o'z g'a'rezsiz watanimizda tinish turmis keshiriw ha'm o'z

huqiqilarin'izdan paydalaniw huqiqina iye boldin'iz. Ma'mleket bolsa usi imkaniyatlardi jaratip byermekte ha'm kepillemekte.

Sholi'w jasan'!

Puqaralar o'z huqi'q ha'm erkinliklerin a'melge asmwda basqa shaxslardin', ma'mleket ha'm ja'miyettin' nizamli ma'pleri, huqiqlan ha'm erkinliklerine ziyan jetkizbewi sha'rt.

20- statya.

Do'retiwshilik xizmet

1. *Huqi'qtani'w pa'ninin' a'hmiyetin ayti'p berin'.*
2. *Huqi'qtamw pa'ninde tiykari'nan neler u'yreniledi?*
3. *"G'a'rezsizlik" so'zine berilgen ani'qlamani' da'pterin'izge jazi'n' ha'm oni' tu'sindirip berin'.*
4. *Wo'zinizdin' huqiqiy sawatxanlig'in'izg'a wo'zin'iz baha byerin'*
5. *Ne ushi'n insan huqi'qlari'n ta'miynlew ma'mleket ushi'n tiykarg'i' wazi'ypa esaplanadi'? Bul wazi'ypani' ori'nlaw ushi'n ma'mleketimiz qanday ilajlardi' a'melge asi'rmaqta?*

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. *Insan huqiq ha'm yerkinliklyerine itibar byerilip atirg'anlig'inin' sebebi need?*
2. *"Insan huqiqlari dunyaju'zilik deklaratsiyasi" qabil qiliniwinin' a'hmiyeti haqqinda aytip byerin'.*
3. *Insan huqiqlari dunyaju'zilik deklaratsiyasina ma'mleketimizdin' qosiliwi bizin' milliy nizamshilig'imizg'a qanday ta'sir ko'rsetti.*
4. *G'a'rezsizlik O'zbekistan respublikasina qanday huqiqlar byerdi?*
5. *G'a'rezsiz insane degende siz qanday insandi tu'sinesiz?*
6. *Ma'mlekettin' g'a'rezsiz boliwi onin' ha'r bir puqarasi ushi'n qanday a'hmiyeti bar?*
7. *Insan huqiq ha'm yerkinliklyerin ta'miynlew haqqinda Konstitutsiyamizda nelyer aytilg'an?*
8. *Prezidentimizdin' "G'a'resizlik-bul en' a'wele huqiq" dep aytiliwinin' sebebi nede eken?*

I BAP

JA'MIYET HA'M MA'MLEKET

- *Ja'miyet tu'sinigi;*
- *Ma'mleket tu'sinigi;*
- *Ma'mleket funktsiyalar;*
- *Ma'mlekettin' basqari'w formasi';*
- *Siyasi'y ta'rtip.*

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Siz ja'miyet degende neni tu'sinesiz?
2. O'zin'izdi ja'miyet ag'zasi' dep bilesiz be?
3. "Ja'miyet" tu'sinigi menen "ja'ma'a't" arasi'ndag'i' ayi'rmashi'li'qti' qalay tu'sindiresiz?
4. Su'wretlerde ko'rsetilgen adamlardi'n' ha'mmesin ja'miyet ag'zalari'depatawi'mi'zmu'mkinbe? Bundaayi'ri'madamlardi'n' shet el puqaralari' boli'wi' mu'mkinliginde itibarg'a ali'n'.
5. Su'wretlerge qarap, olarda su'wretlengen ha'r bir shaxsti' ayi'ri'p beriwge ha'reket etin'. Bunda olar arasi'ndag'i' uli'wmali'qlar ha'm pari'qlardi' o'z aldi'na ko'rsetin'.
6. Na'reste tuwi'lg'anda biz a'dette, "ja'miyettin' jan'a ag'zasi' du'nyag'a keldi", — dep aytami'z. Bul so'z qanshelli tuwri'? Pikirin'izdi da'lillen'.

7. *“Ja’miyet ha’m xaliq” atamalarinin’ qanday jag’dayda qollaniliwin bilesizbe? Bilsen’iz bunday jag’daylarg’a misallar keltirin’.*
8. *Su’wretlerdegi ha’r tu’rli taypadag’i’ insanlardi’ ne ha’m qanday qural arqali’ birlestirip turadi’ dep oylaysi’z?*

Siz “ja’miyet” swo’zin o’mirde ko’birek esitkensiz. Misali, Ko’plegen firmalarinin’ ati janina “Juwapkyershiligi sheklengen ja’miyet” dep jazip qoyilg’an boladi. Bunday firmalarda birneshe adam isbilyermenlik xizmetin ju’rgiziw maqsetinde du’ziledi. Yag’niy olar birge jumis alip bariw maqsetinde kidhi ja’miyet du’zedi. “Tutiniwshilar ja’miyeti”, “Ko’zi a’zzilyer ja’miyeti”, “Filosoflar ja’mieti” siyaqli atamat qulag’inizg’a esitilgen boliwi itimal. Bul ja’mietlyerge o’z na’wbetinde tutiniwshilar o’zhuqiqlarin birgelikte qorg’aw maqsetinde ko’zi a’zzilyer birgelikte islep shig’ariw yaki do’retiwshilik jumis penen shug’illaniw maqsetinde filosof alimlar filosofiya qiyin sorawlarg’a birgelikte juwap tapsa birgelikte ilimiy izleniw alip bariw maqsetinde birlesedi.

Mine usi atalg’an ja’miettin’ qay birin alman’ ayirim adamlar ja’maati ayirim maqsetlyerdi a’melge asiriw maqsetinde o’z-ara birleskenin ko’remiz. Lekin bul ja’miettin’ ha’r biri tar ma’nisinde ja’miyetke misal bola aladi.

“Ja’miyet” atamasinin’ ken’ toliq ma’nisin u’yreniw ushi’n ja’ne o’mirin’izden missal keltiremiz. Jasi u’lkenlyer sizge yaki dostini’izg’a “o’sip u’lkeyip tinish ja’miyettin’ mu’na’sip ag’zasi bolip ka’malg’a jetin’” degen tileklyer bildirgenin ko’p ma’rte gu’wasi bolg’ansiz. Xosh, bul jag’dayda qanday ja’miyet haqqinda so’z barmaqta? Siz benen biz mine usi siz-biz, u’lken-kishi barlig’imiz ag’zasi bolg’an ken’ ma’nidegi ja’miyet penen tanisamiz.

En’ qadimgi zamanlarda — alg’ashqi’ ja’ma’a’t du’zimi da’wirinde adamlar arasi’nda o’zine ta’n qag’i’ydalar bolg’an. Adamlar erte da’wirde topar, uri’w ja’ma’a’tleri ha’m qa’wimlerge birleskende o’zlerine jol basshi’, uri’w bashg’i’ ha’m qa’wim basli’qlarm saylag’an. Miynet qurallari’ni’n’ jetilisiw bari’si’ miynet bo’listiriliwin keltirip shi’g’aradi’ ha’m adamlar arasi’ndag’i’ bo’liniwge ali’p keledi. Soni’n’ ushi’n da tiykarg’i’ maqseti ha’m talabi’ jeke mu’lkshilik qatnasi’qlari’ ha’m mu’lk iyeleri ma’plerin qorg’awdan ibarat bolg’an adamlardi’n’ arnawli’ toparlari’ ju’zege keledi.

Mine usi payda bolgan topar yaki adamlar ja'maati ken' ma'nidegi ja'miyettin' aldin'g'i, en' a'piwayi ko'rinisi.

Ja'miyet birgeliktegi turmis xizmetlyerin sol da'wirde birlesken adamlardin belgili bir quramli du'zimi. Adamlar o'z talabi ushi'n kyerekli zatlardi tayarla, islep shig'arip aladi ha'm o'zlyeri jasaw ushi'n z'ru'r sotsiyalliq sharayatlardi o'zlyeri jaratadi.

Ja'miyet belgili aymaqta jasawshi', o'z talap ha'm ma'pleri ushi'n birlesken adamlardi'n' belgili ta'rizde du'zilgen ja'ma'a'ti.

Ja'miyet tu'rli adamlar topari' yaki ja'ma'a'ti emes. Ja'miyet — quramali' sotsialli'q organizm. Ol — adamlardi'n' o'z-ara qatnasi'qlari', baylani'slanri'n' jemisi. Adamlardi'n' o'miri, en' da'slep, islep shi'g'ari'w, turmi's abadanli'g'i'n ta'miyinlewshi tuti'ni'w buyi'mlari'n jarati'w ha'm olardi' o'zara bo'listiriw menen baylani'sli' belgili uli'wmali'q xi'zmet negizinde keshedi.

Basqasha aytqanda, ja'miyet biologiyali'q ni'zamlar emes, ba'lki adamlardi'n' sotsialli'q ni'zamlari' u'stem bolgan, joqari' da'rejede qaliplesken uli'wmali'q birligi.

Ja'miyet — arabsha soz boli'p, ja'ma'a't, ja'mlengen, birlesken degen ma'nislerdi bildiredi.

Har qanday ja'ma'a't te ja'miyet bola bermeydi. Biraq qa'legen ja'miyet ja'ma'a't esaplanadi'. Ja'miyet quramali' organizm boli'p u'zliksiz o'zgerip, rawajlani'p turadi'.

Ja'miyetti sho'lkemlestiriwshi adamlar ko'p yaki kem, bay yaki ka'mbag'al, ten' huqi'qli' yaki ten' huqi'qli' bolmag'an, uqsas yaki ha'r tu'rli boli'wi'na qaramastan ja'miyettin' ag'zalari' esaplanadi'. Yag'ni'y ja'miyet insansi'z, insan bolsa ja'miyetsiz bar bola almaydi'.

1. *Ja'miyetga berilgen u'sh ta'riyplewdi oqi'n' ha'm:*

- 1) *Olar arasi'ndag'i' ayi'rmashi'li'qlardi' tabi'n';*
 - 2) *Olardag'i' uli'wmali'qlardi' da'lillen';*
 - 3) *Ne ushi'n ja'miyetke u'sh tu'rli ta'riyp berilgen dep oylaysi'z?*
- A) Ja'miyet — belgili aymaqta o'z ma'plerin birgelikte qorg'aw ha'm talaplari'n bir-gelikte qanaatlandi'ri'w ushi'n birlesken adamlardi'n' ja'ma'a'ti.
- B) Ja'miyet — ha'melleri, sotsialli'q kelip shi'g'i'wlan ha'm qi'zi'g'i'wlari'na qaray birlesken adamlar ortalig'i'.
- D) Ja'miyet — qanday da bir maqset joli'nda turaqli' ha'reket etiwshi sho'lkem.

2. *To'mendegi atap o'tilgen elementlerden qaysi'lari' qatnaspasa da, ja'miyet sho'lkemlestiriliwi mu'mkin?*

— *Xali'q, ekonomika, ma'deniyat. Ma'mleket, ideya, huqi'q, ni'zam.*

Juwabi'n'izdi da'lillen'. Bunda ja'miyetke berilgen ha'r tu'rli ta'riyp-lewge mu'ra'ja't etin'. Su'wrettegi adamlar topari'n ja'miyet dep atasag bola ma? Ne ushi'n?

Abu Ali ibn Sino
(980-1037)

Abu Ali ibn Sino belgili alim, tabiyattaniwshi, filosof, agronom, tiltaniwshi, matematik, muzikant, huqigtaniwshi, jaziwshi ha'm shayir.

Ibn Sino du'nyag'a "Shayx-ur-rays" ("Alimlar danishpani") ati menende tanilg'an. Ibn Sino huqigtaniw ilimine tiykarlang'an bir qansha ideya ha'm pikirlyer avtori. Onin' ja'miyet, puqaraliq, ma'mleket basqariwina tiykarlang'an ideyalari, a'sirese' biybaha.

Ibn Sino ilimiy-a'debiy miyrasin 450 den artiq shig'armalar quraydi. Solardan 160 qa jaqini bizgeshe jetip kelgen.

Shol'iw jasan'!

Shan'araq ja'miyettin' tiykarg'i' buwi'ni', ja'miyet ha'm ma'mleket qorg'awi'nda boli'w huqi'qi'na iye.

Neke ta'replerdin' i'qti'yarli' razi'li'g'i' ha'm ten' huqi'qli'li'g'i'na tiykarlanadi'.

63- statya.

Do'retiwshilik xızmet

5-6 oqiwshidan ibarat toparlarga bo'linin'.

- 1. U'lgini ha'r bir topar o'z betinshe analizlen'.*
- 2. Ha'r eki domalaqtin' bir-biri menen kesilisiwi neni bildiredi?*
- 3. U'sh domalaqtin' bir-biri menen birden kesilisiwi-shi?*
- 4. Ha'r bir topar sizilmadan paydalanip "jamiyet" atamasin ta'riyplewge ha'reket qilsin?*

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Alg'ashqi' ja'ma'a't du'zimi da'wirinde adamlar qalay ku'n keshirgen?
2. "Ha'r qanday ja'miyet ja'ma'a't boli'p esaplanadi'" degen pikirdi da'lillep berin'.
3. "Ha'r qanday ja'ma'a't ja'miyet bola almaydi" degen pikirdi da'lillep byerin'.
4. Ja'miyet ushi'n ekonomikalı'q qatnasi'qlardi'n' qanday wa'hmiyeti bar?
5. O'zin'izdin' ja'miyettegi roli'n' izdi ku'sheytiw ushi'n keleshekte nelerge erisiwdi qa'ler edin'iz?
6. "Ja'miyetti basqari'wsi'z ko'z aldi'g'a keltirip bolmaydi'" degen pikirge siz qalay qaraysi'z? Pikirin'izdi da'lillen'.
7. "Ja'miyet — sotsialli'q qatnasi'qlar toplami', ji'yi'ndi'si'" degen tu'sinik negizinde neler bar dep oylaysi'z?

3- tema

Ma'mleket tu'sinigi

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Su'wretlyerde O'zbekistan Respublikasi ma'mleketlik gimnin aytip atirg'an jaslar, O'zbekistan Respublikasi ma'mleketlik bayrag'i ha'm gyerbi tastiylang'an. Ne sebepten gimn, bayraq, gyerb atamaları aldında ma'mleket so'zi qosilip aytiladi. Bul haqqindag'i pikirlyerin'inzdi klasslaslarin'iz benen oylasin'.
2. Siz jasap atirg'an aymaqta qanday ekonomikalıq ha'm sotsiyallıq mashqalalar bolmasin olardin' sheshimi usi aymaqtag'i ha'kimiyatqa barip taqaladi. Bunin' sebebi nede dep oylaysiz?
Juwap byeriwde ha'kimiyat ma'ma'leketlik ma'ha'lle basqariw organi ekenligin itibarg'a alin'.
3. Ma'mleketimizdeginizamlarkimta'repinenjaratiladiha'molardin' orinlaniwi kim ta'repinen qadag'alaydi. Mine usi nizamlardin' barlig'i ha'm olarg'a a'mel qiliw qay da'rejede.za'ru'r. Usi

- nizamlarsis jasaw mu'mkinbe? Juwaplarin'izdi da'lillen'.*
4. *Pul kim ta'repinen aylanisqa kiritiledi ha'm aylanisi kim ta'repinen qadag'alanip bariladi? Bunday qadag'alaw qay da'rejede za'ru'r.*
 5. *Siz ku'ndelikli turmi'si'n'i'zda ma'mlekettin' ta'sirin qalay sezesiz?*
 6. *Ma'mleketsiz turmi's qalay keshiwi mu'mkinligin oylap ko'rin'. Bul jag' dayda qanday minnet ha'm juwapkershiliklerden azat bolar edin'iz ha'm qanday mashqalalarg'a dus bolar edin'iz?*
 7. *"Ma'mleket" penen "ja'miyet" tusiniklyeri birdeyme yaki parqi barma?*
 8. *Ne ushi'n biz "bizin' ma'mleketimiz" degen so'zdi qollanami'z?*

Huqiqtaniw iliminde "ma'mleket", "ja'miyet" degen tu'sinikler bar. Biraq ma'mleket penen ja'miyet tu'siniklari birdey emes. Ma'mleket — ja'miyettin' qa'liplesken siyasiy instituti'. Ja'miyet rawajlani'wi'ni'n' jetilisen belgili bir da'wirinde payda bolg'an. A'piwayi' etip aytqanda, ja'miyet — ma'mlekettin' anasi'. Ma'mleket bolsa ja'miyettin' "perzenti", oni'n' jemisi. Solay eken, ja'miyet qanday bolsa, ma'mleket te sonday boladi' ha'm kerisinshe. Ja'miyet o'zinin' rawajlani'wi'nda qanday basqi'shlardan o'tse, ma'mleket te sog'an say ta'rizde o'zgerip, rawajlani'p bara beredi. Bul — ni'zam. Ma'mleketlerdin' du'ziliwi bul — insaniyatti'n' alg'ashqi' ja'miyet du'ziminen tsivilizatsiyag'a qaray buri'li'wi' edi. Du'nyada birinshi tsivilizatsiyalasqan ma'mleketlyerdin' payda boliwi A'yyemgi Shi'g'i'sta b. e. sh. IV—III mi'n' ji'lli'qlar da'wirine tuwra keledi. Orta Aziya aymag'i'nda b. e. sh. I mi'n' ji'lli'qti'n' baslari'nda alg'ashqi' ma'mleket birlespeleri payda bola baslag'an.

B. e. sh. I mm' ji'lli'qti'n' birinshi yari'mi'nda, b. e. sh. VII—VI a'sir-lerde O'zbekstan aymag'i'nda alg'ashqi' ma'mleket birlespeleri A'yyemgi Xorezm, A'yyemgi Baqtriya, Sog'diyana du'zilgen da'wirde-aq elimizde ma'mleketshilik negizleri u'zil-kesil quri'ldi'.

Xorezm ma'mleket birlespesi— awqami' aymag'i'nda Si'rda'ryadan Orta Awg'anstang'a shekem bolg'an jerler kirgen. Xorezm ma'mleketinin' orayi' Kukalikir (Xorezm) qalasi' bolg'an.

Ja'miyet da'slep sotsialli'q ha'kimiyat, yag'ni'y ha'mme adamlardi'n' ha'kimiyati' ta'repinen basqari'lg'an. Adamlar ha'r tu'rli qa'wimlerge birlesip, sol qa'wimde ju'zege kelgen a'hmiyetli ma'selelerdi birgelikte sheshken. Qa'wim islerin basqari'wda ha'mme qatnasqan. Bul demokratiya, yag'ni'y xali'q ha'kimiyati'ni'n' da'slepki a'piwayi' ko'rinishi edi. Islep shi'g'ari'wdi'n' o'siwi, rawajlani'w na'tiyjesinde a'ste-aqi'ri'n ja'miyette siyasiy qatnasi'qlar payda boldi'.

Ja'ma'a't ha'kimiyati' (alg'ashqi' demokratiya) orni'na o'z aldi'na adamlar ha'kimiyati' payda boldi'. Ja'miyet baylar ha'm ka'mbag'allar, keyinirek basqari'wshi'lar ha'm basqari'li'wshi'larg'a bo'lindi.

Solay etip, basqari'wshi'lardi'n' siyasi'y ha'kimiyati' si'pati'nda ma'mleket payda boldi'. Bug'an shekem insaniyat ju'da' uzaq tariyxi'y da'wirdi basi'p o'tti. Ma'mleket ju'zege kelgennen keyin bolsa adamlardm' turmi'si' pu'tkilley o'zgerip ketti.

Ma'mleket ja'miyet rawajlani'wi'n' belgili bir basqi'shi'nda ju'zege kelgen boli'p, ol o'zinin' qa'liplesiwi ha'm rawajlani'wi'nda uzaq ha'm quramali' joldi' basi'p o'tken. Da'slepki basqi'shta ma'mleket basqari'wi'en' da'slep ma'jbu'rlew usi'li'na tiykarlang'an.

Lekin a'ste-aqirin uliwma ma'plyer a'tirapinda birikken adamlar birlespesi usi ma'plyerge yerisiw ushi'n, birgelikte jumis alip bariw ushi'n ayrim qag'iya-talaplarg'a za'ru'rlik seze basladi. Mine usi za'ru'rlik sebepli usi awqamnin' ba'rshe ag'zalari ushi'n ma'jbu'riy bolg'an huqiq en' jaydiriw qag'iydalari-nizamlar ju'zege keke basladi. Bul bolsa jalg'iz aymaqta birikken adamlar u'stinen a'dil ta'rizde hu'kimdarliq qiliw imkaniyatini jaratadi. Mine usi huqiq-ta'rtip ha'kimiyatinin' ken'eyiwine alip keldi. Na'tiyjede ha'zirgi zamanag'o'y ma'nidegi ma'mleket ko'rinishi qa'liplese basladi. Mine usi ma'mleketti to'mendegishe a'piwayi ta'rizde ta'riyplew mu'mkin. Ma'mleket ayirim huqiq-ta'rtip tiykarinda sho'lkemlesken jalg'iz aymaqta hu'kimdarliq ornatqan ha'm jeke ha'kimiyatqa boysiniwshi adamlar adamlar topari.

Lekin bul joqaridag'i ma'mlekettin' bu'gingi ku'ndegi barliq belgilyerin o'z ishine almaydi. Ma'mleketke toliq tu'sinik byeriw ushi'n onin' ayirim belgilyerin u'yrenip shig'iwimiz lazim boladi.

Ma'mlekettin' alg'ashqi', uri'wshi'li'q ja'miyetinen aji'rali'p turatug'i'n belgileri to'mendegiler:

1. Ma'mleket payda bolg'an ja'miyette puqaralar belgili bir aymaqqa birlisedi.

2. Ma'mleket o'z xi'zmetin a'melge asi'ri'wi' ushi'n atlari' bir ma'nisti an'latatug'i'n quramali' sistemadan du'zilgen basqanw apparati' na iye boladi' ha'm a'ne usi' basqari'w sistemasi' ja'rdeminde o'zinin' barli'q puqaralan ushi'n ma'jbu'riy bolg'an ma'mleket ha'kimiyati'n a'melge asi'radi'.

3. Ma'mleket ha'kimiyati'n toli'q a'melge asi'ri'w ushi'n ni'zamlar ha'm tu'rli normativ-hu'jjetler qabi'l etedi. Yag'ni'y ma'mleket bar jerde huqi'q ta boladi'.

4. O'z xizmetin alip bariwg'a kyerek bolatug'in za'ru'r bolg'an kerekli qa'rejetler ha'r tu'rli sho'lkemlerden ha'm xali'qtan sali'qlar ha'm basqa to'lemeler si'pati'nda o'ndirip ali'nadi'.

Ma'mleket – ma'jbu'r etiw ku'shine, yag'ni'y ha'kimiyatqa iye bolg'an, o'z puqaralari', sonday-aq, aymaqa jasawshi' barli'q insnlardi'n' ma'plerin qorg'ay-tug'i'n, basqa ma'mleketler menen siyasi'y, ekonomikali'q, ma'deniy qatnasi'qqa kirisetug'i'n erkin siyasi'y sho'lkem boli'p tabri'ladi'.

5. Ma'mleket o'z isin toli'q a'melge asi'ri'wi' ushi'n ol suverenitetke (g'a'rezsizlikke) iye boli'wi' kerek.

Demek, ma'mleket o'zine ta'n belgilerge iye, eger olardi'n' biri bolmasa, biz bunday sho'lkemdi ma'mleket dep ayta almaymi'z.

A'mir Temur
(1336-1405)

Babamiz A'mir Temur ta'repinen orta a'sirlyerde payda bolg'an ma'mlekette oni a'piwayi ja'miyetten ajiratip turiwshi barliq belgilyer payda bolg'an.

A'mir Temur Ko'raganibn A'mir Tarag'ay Bahadir-iri ma'mleket a'rbabi, jen'ilmes sa'rkarda orta a'sirlyerde en' ma'mleketlyerden birinin' jaratiwshisi, sirtqi siyasatlarda en'tinishliq joldi tababilgen bashi, a'skyeriy usil ha'm nizamlarin islep shiqqan belgili a'skyerbasi.

Sholi'w jasan'!

“Ku'sh a'dillikte”.

(A'mir Temur)

Ma'mleket insan ma'plerin ha'm huqi'qlari'n, oni'n' ti'ni'sh-tati'w turmi'si'n ha'm keleshegin qa'liplestiriw ha'm qorg'aw usag'an ulli' maqsetlerge xi'zmet etetug'm sho'lkem.

Islom Karimov

1. Ma'mleket insan ma'pleri ha'm huqi'qlari'n qorg'awi'ni'n' sebebi nede?
2. İnsanni'n' ti'ni'sh-tati'w jasawi'n ma'mleketsiz du'ziw ha'm qorg'aw mu'mkin be? Juwabi'n'i'zdi' da'lillen'.

Hikmetler g'a'ziynesinen.

Ma'mleket saltanati u'sh na'rse menen: Mu'lk, g'aziyne ha'm a'skyer menen ku'shli. Dana wa'zir bulardin' ha'r ushewinde isbilyermenlik penen jaqsi awhalda a'lpayim tutadi.

(A'mir Temur)

Do'retiwshilik xizmet

1. Sha'rtli ma'mleket du'zin'. Oni' atan'.
2. Ma'mleketin' izdi joqari'da kirgizilgen 5 belgi boyi'nsha ta'riyiplen'.
3. Eger usi' belgilerden birewi yaki ekewi bolmasa qanday jag'day ju'zege keliwi mu'mkinligin modellestirip ko'rin' ha'm buni'n' aqi'betlerin oylawg'a ha'reket etin'.

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Ma'mleket ha'm ja'miyet tu'siniklerinin' uli'wma ha'm ayi'rmashi'li'q ta'replerin sanap berin'.
2. Ja'miyet ma'mleketsiz boli'wi' mu'mkin be ha'm kerisinshe ma'mleket ja'miyetsiz boli'wi' mu'mkin be?
3. Ma'mlekettin' du'ziliwi insaniyatqa ne berdi?
4. Ma'mleketimiz aymag'i'nda alg'ashqi' ma'mleketler birlespeleri qashan payda bola baslag'an?
5. Da'slepki ma'mleketshilikti su'wretlep berin'.
6. Ma'mleketshiliktin' rawajlani'wi'ne neler ta'sir ko'rsetedi?
7. Da'slepki basqi'shta ma'mleketler o'z isin nege tiykarlani'p ju'rgizgen?
8. Ma'mlekettin' tiykarg'i' belgilerin sanap berin'. Bul belgilerdi za'ru'rlik da'rejesine qarap aji'rati'wg'a bola ma?

4- tema

Ma'mleket funksiyalari

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Sizin' shan'arag'i'n'i'zda kekselik pensiyasi', stipendiyalar ha'm ma'mleket napaqalari'n alatug'i'nlar barma? Bul to'lemderdi kim a'melge asi'radi'?
2. Mektebin'iz ne ushi'n ma'mleket mektebi dep atali'wi'n bilesiz be?
3. Emlewxanalardag'i' to'lemderdin' bir bo'limin ma'mleket a'melge asi'ri'wi'ni'n' sebebin ayti'p bere alasi'z ba?
4. Qalan'i'z (awi'li'n'i'z) ko'shelerinde ju'rgenin'izde bul jollardi' quri'w ha'm qayta islewdi kim ori'nlaw haqqi'nda oylap ko'rdin'iz be? Ne sebepten bunday isler a'melge asi'ri'ladi' dep oylaysi'z?
5. Ishki isler, sud, prokuratura organlan bolmasa qanday jag'day ju'zege keliwi mu'mkin? Siz bunday jag'dayda jasawdi' qa'lerme edin'iz?
6. Ku'ndelikli turmi'si'n 'i'zdan ma'mleket penen baylani'sli' bolg'an waqi't ha'm jag'daylardan mi'sallar keltirin'.
7. Ma'mleketsiz sheshiw qi'yi'n bolg'an mashqalalarg'a mi'sallar keltirin'.

Ha'r bir mamaleket o'z rawajlaniwin' tiykarg'i joli'n belgileydi. Bul jo'nelisen oni'n' ti'ykarg'i wazi'ypalari'nan kelip shig'adi.

Ma'mlekettin' bar bolg'anli'g'i', oni'n' za'ru'ligi, ma'mleketin' funktsiyalarinda o'z sa'wleleniwin tabadi. Ma'mleket o'z jumi'si'nda bir qansha funktsiyalar (jumi's funktsiyalari')i'n a'melge asi'radi.

Ma'mlekettin' funktsiyalari' – *ma'mleket isinin' tiykarg'i' bag'darlari' boli'p, olarda ma'mlekettin' ja'miyetlik ta'replari ju'zege shi'g'ari'ladi'.*

Ma'mlekettin' funktsiyalariu'yreniwde bul funktsiyalardi toparlarga bo'liw uslubi qolayli. Bo'lingen toparlardi belgilyer boyinsha a'melge asiriw maqsetke muwapiq:

1. Na'tiyje ko'rsetiw orni boyinsha:
 - ishki;
 - sirtqi.
2. Na'tiyje ko'rsetiw mu'ddeti boyinsha:
 - barqulla;
 - waqtinshaliq.
3. Sotsiyalliq jaqtan kyerekligi boyinsha:
 - tiykarg'I;
 - tiykar bolmag'an.
4. A'melge asiriwdin' huqiqiy formasi boyinsha:
 - Huqiqti do'retiw;
 - huqiqti orinlaw;
 - sud.

Biz jumis alip bariw jayi boyinsha bo'listiriwdi ken'irek u'yrenip shig'amiz. Sonday aq huqiqtaniw pa'ninde usi belgige ko're bo'listiriw za'ru'r.

Ma'mlekettin' ishki funktsiyalarina ma'mleket ishinde a'melge asirilatug'in funktsiyalar kiredi. Ma'mleket sirtinda a'melge asirilatug'in funktsiyalar bolsa ma'mlekettin' sirtqi funktsiyalarin payda etedi.

Ma'mleket o'z funktsiyalarin orinlaw menen birgelikte bir qatar waziypalardi orinlawdi o'z ishine aladi. Mine usi waziypalardi orinlaw o'z na'wbetinde ma'mlekettin' o'z funktsiyalarin a'melge asiriwg'a alip keledi. Ma'mleket orinlay alatu'g'in waziypalardi ha'm tarawlar boyinsha

tu'rlyerge ajiratiw mu'mkin. Ma'mlekettin' ishki funktsiyasin a'melge asiriw barisinda orinlanatug'in waziypalardi tu'rlyerge ajiratip, tyeren'irek u'yrenemiz.

Qa'wipsizlik ha'm qorg'aniw barisindag'i waziypalar:

- ◆ Ekonomikali'q siyasatti' islep shig'iw ha'm ekonomikag'a ta'sir o'tkeriw;

- ◆ Ekonomikani'n' ma'mleketik sektori'n ameliy-ma'mleket ha'm ha'm (zavod-fabrikalar, ati'zlar, ka'nler) ori'nlaw;

- ◆ Bazar qatnasi'qlari'n huqi'qi'y tiykarlari' ha'm baha siyasati'n jolg'a qoyi'w.

Sotsialli'q wazi'ypalar:

- ◆ Xali'qti'n' ja'rdemge mu'ta'j bo'limin qorg'aw;

- ◆ Densawli'qti' saqlaw ha'm bilim beriw sistemasi'n qollap-quwatlaw;

- ◆ Xali'qti' sotsialli'q sawg'alar menen ta'miyinlew.

Si'yasi'y-huqi'qi'y wazi'ypalar:

- ◆ Puqaralardi'n' huqi'q ha'm erkinliklerin qorg'aw;

- ◆ Ni'zamshi'li'q ha'm ta'rtipti ta'miyinlew;

- ◆ Ti'ni'shli'q ha'm milletler arali'q tati'wli'qti' saqlaw;

“O'zbekston Respublikasi' o'zinin' milliy-ma'mleket ha'm — du'zilisini, ma'mleket hakimiyati' ha'm basqari'w organlari'ni'n' dizimini belgilaydi, ishki ham si'rtqi' si'yasatti' amelge asi'radi'.

O'zbekstanni'n' ma'mleket shegarasi' ha'm.

3- statya.

Ma'daniy ag'artwshi'li'q wazi'ypalar:

- ◆ Ilim-pa'n, bilimlendiriwdi rawajlandi'ri'w;

- ◆ Milliy ma'deniyatti' ha'm ko'rkem o'nerdi rawajlandi'ri'w.

Finansli'q wazi'ypalar:

- ◆ Sali'q sistemasi' ha'm baji'xana qadag'alawi';

- ◆ Pul aylani'si' u'stinen qadag'alaw;

- ◆ Finans tarawi'ndag'i' basqa ma'seleler..

Aymaqtin' huqiq ha'm yerkinliklerin ta'miyinlew:

- ◆ Xali'qti'n' huquq ha'm erkinligin ta'minlew;

- ◆ Tabiyatti qorg'aw;

- ◆ Mu'lk qol qatilmaslig'in ta'miyinlew;
- ◆ Huquqi'y ta'rtip wornati'w.

Basqa ma'mleketler menen o'z ara qatnasi'qlar ali'p bari'w ma'mlekettin' si'rtqi' funktsiyalari'n belgileydi.

Ha'r qanday ma'mleket ja'ha'ndegi basqa ma'mleketler menen tu'rli baylani'slardi' jolg'a qoyi'wg'a ma'jbu'r. Sonda g'ana ol ja'ha'n ja'miyetshiligi ta'repinen ta'n ali'ni'wi' mu'mkin. Bul baylani'slarg'a to'mendegilerdi kirgizsek boladi:

1. Diplomatiali'q baylani'slar;
2. Sawda-sati'q baylani'slari';
3. Ma'deniy baylani'slar;
4. A'skeriy baylani'slar ha'm basqalar.

Ma'mleket, sonday-aq xali'q arali'q sho'lkemler menen baylani'slardi' jolg'a qoyi'wi' lazim. Xali'qarali'q sho'lkemlerge Birlesken Milletler Sho'lkemi, Uli'wma ja'ha'n sawda sho'lkemi ha'm basqalardi' kirgiziw mu'mkin.

Bul xali'q sho'lkemlerdin' en' abi'raylari'na O'zbekstan Respublikasi' toli'q huqi'qli' ag'za boli'p kirgen.

1. Su'wretlerde ko'rsetilgen adamlardi'n' qaysi' taypag'a mu'na'sip ekenligin ani'qlawg'a ha'reket etin'.

2. A'sirese usi' taypadag'i' adamlarg'a ma'mleket qanday funktsiyalardi' a'melge asi'radi'?

3. Bul bag'darda ol qanday wazi'ypalardi' atqaradi'?

Do'retiwshilik xizmet

1. O'zin'iz du'zgen sha'rtli ma'mlekette puqaralari'n'i'z ushi'n qanday sharayatlar yaratqan bolar edin'iz?
2. Bul sharayatlardi' jarati'w ushi'n sizin' ma'mleketin'iz qanday wazi'ypalardi' ori'nlawi' kerek bolar edi?
3. Bul wazi'ypalardi' ori'nlaw ma'mleketin'izge qanday funktsiyalardi' ori'nlaw imkani'n berer edi?
4. Ma'mleketin'izdi qanday xali'q arali'q sho'lkemlerge ag'za qi'lg'an bolar edin'iz? Ne ushi'n?

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. "Ma'mlekettin' funktsiyasi'" so'zinin' ma'nisin tu'sindirip berin'.
2. Ma'mlekettin' funktsiyalari'ni'n' tu'rlerin aji'rati'p ko'rsetin'.
3. Ma'mlekettin' tiykarg'i' wazi'ypalari'n sanap berin'.
4. Ma'mleket wazi'ypalari'n za'ru'r ha'm onsha za'ru'r emes dep aji'rati'w mu'mkin be?
5. Siz ha'r ku'ngi turmi'si'n'i'zda ma'mlekettin' o'z wazi'ypalari'n ori'nlap ati'rg'anli'g'i'na mi'sal keltirin'.
6. Ma'mleket o'z funktsiyalari'n ori'nlaw ushi'n siz o'zin'iz qanday ja'rdem bere ali'wi'n'i'z mu'mkin?

5- tema

Ma'mlekettin' basqari'w formasi'

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Su'wretlyerdegi bayraqlar qaysi ma'mleketke tiyisli?
2. Usi ma'mleketlyerdin' ma'mlekyer basshilari qanday ataladi?
3. Bayraqlari shep ta'reptegi ma'mlekettin' basqariw diziminde qanday uliwmalik bar ekenligin bilesizbe? On' ta'reptegi ma'mleketlyerdegi-shi?
4. Monarxiya ha'm respublika degen tu'sinikler menen tani'ssi'z ba? Bul tu'sinikler neni an'lati'wi'n bilesiz be?
5. Bul tu'sinikler siz bilgen qaysi' ma'mleketlerdin' atlari' menen qosi'p qollani'ladi'?
6. Tariyx pa'ninen sizge belgili bolg'an monarxiya ha'm respublika ma'mleketlerin eslep, olardi' sanap beriwge ha'reket etip ko'rin'.
7. O'zbekistandag'i ma'mleket basqariwina joqaridag'i tu'siniklerdin' qaysi' biri qollani'ladi'? Ne ushi'n bunday ekenligi haqqi'nda hesh oylap ko'rdin'iz be? Eger oylap ko'rgen bolsan'i'z qanday sheshimge keldin'iz?

Ma'mleket to'mendegi tiykarlarga qaray **tu'rlerge** bo'linedi: basqari'w formasi; aymaqli'q du'zilisi; si'yasi' ta'rtip (rejim).

Basqari'w formasi'na qaray ma'mleketler **monarxiya** ha'm **republika** tu'rlerine bo'linedi.

Ma'mleket formalari' degende, ma'mlekettin' basqari'w, ay-maqli'q du'zilisi ha'm siyasi'y tartibi jag'i'nan qanday formalarg'a bo'liniwi tu'siniledi.

Basqari'w formasi' degende ma'mleket ha'kimiyati', oni'n' basqar-malari'n, xali'q penen o'z ara qatnasi'qlari' xali'qti'n' usi' basqarma-lardi' qa'liplestiriwde qatnasi'w da'rejesi tu'siniledi.

Monarxiya – joqari ha'kimiyat jeke ha'kim ma'mleket baslig'inin' qolinda bolg'an ma'mleketlik basqariw formasi. Bunda ha'kimiyat ayirim waqitlarda jeke ha'kim (monarx) nin' pyerzentlyerine ayrim jag'daylarda bolsa jeke ha'kimnin' qararina ko're basqa shaxsqa miyras bolip o'tedi.

Monarxiya — grekshe so'z boli'p, jeke ha'kimlik ma'nisin bildiredi.

O'zbekstan aymag'i'nda tariyxta bolg'an monarxiya basqari'wi'na mi'sal etip Temuriyler da'wirinin' ma'mleketshiligin keltiriw mu'mkin.

Ulli sahi'pqi'ran A'mir Temur ha'm temuriyler da'wirinin' ma'mleket basqari'wi' ha'm huqi'qti'n' rawajlani'wi'nda jan'a da'wir boldi'. A'mir Temur ma'mleket basqari'wi' tarawi'nda o'tmishte bar bolg'an siyasiy basqari'w ta'jiriybelerinen ken' paydalana alg'an. Onin' tariyxtag'i xizmeti sonnan ibarat, ol ma'mleketshiliktin' basqari'w sistemasi', ishki ha'm si'rtqi' siyasatti'n' ta'rtip-qag'i'ydalari', huqi'qi'y tiykarlari'n jan'a tariyxi'y sharayatta jetilistirdi. Ma'mleket basqari'wi'ni'n' sistemasi' islam ni'zam-qag'i'ydalari'na tiykarlang'an. Qazi'lar tikkeley A'mir Temurdin' o'zine esabat berip turg'an. Temur qatan' ta'rtiler ha'm ni'zamlardi' o'z tu'zu'klerinde si'patlag'an.

Ulli' babalari'mi'zdi'n' ruwx'i'y du'nyasi' tuwrali' pikir ju'rgizgende, Sahipqi'ran A'mir Timur haqqi'nda o'z aldi'na toqtawi'mi'z ta'biyiy boladi'. Sebebi, ten'siz ku'sh-g'ayrat, ma'rtlik ha'm dani'shpanli'q ni'shani' bolg'an bul ko'rnekli tulg'a ulli' saltanat du'zip, ma'mleket basqari'wi' boyi'nsha o'zinen ha'm a'meliy, ha'm teoriyali'q miyras qaldi'rdi', ilim-pa'n, ma'de-niyat, do'retiwshilik, din ha'm ma'na'wiyat rawaji'na ken' jol ashti'.

Monarxiyani'n' tiykarg'i' **belgileri** to'mendegilerden ibarat:

- 1) monarx ma'mleketti jekelestiredi, si'rtqi' ha'm ishki siyasatta ma'mleket basli'g'i' si'pati'nda maydang'a shig'adi';
- 2) monarx ma'mleketti jeke o'zi basqaradi';
- 3) monarx ha'kimiyati' muqaddes ha'm ilahi'y dep dag'azalanadi';
- 4) monarx o'zinin' atqaratug'i'n isinde erkin;
- 5) ha'kimiyatti' ornati'w, qabi'l etiwidin' o'z aldi'na ta'rtibi bar;
- 6) o'mirlikke basqari'w;
- 7) monarx o'z basqari'wi'ni'n' na'tiyjesi ushm yuridikali'q jaqtan juwapker emes.

Monarxiya **uli'wma** ha'm **sheklengen (yaki parlamentar)** formalarda boladi'.

Eger monarx o'z ma'mleketin basqari'wda oni'n' basqari'wi' basqa qanday da bir basqarma menen sheklengen bolsa, bunday monarxiya **uli'wma monarxiya** delinedi.

Eger monarxti'n' hu'kimdarli'g'i' konstitutsiyag'a tayani'wshi' qandayda bir basqarma menen sheklengen bolsa, bunday monarxiya **sheklengen, konstitutsiyali'q, parlament basqari'wi' formasi'ndag'i' monarxiya** boladi' (mi'sali', Ulli' Britaniya, Daniya, Norvegiya, Shvetsiya).

“Respublika” so'zi grekshe “uli'wmali'q is” ma'nisin bildiredi.

Respublika ma'mleket basqari'wi'ni'n' sonday bir formasi', onda ha'kimiyatti'n' joqari basqarmalari' belgili mu'ddetke saylanadi'.

Respublika formasi'ndag'i' basqari'wg'a iye bolg'an ma'mlekettin' tiykarg'i' belgileri to'mendegilerden ibarat:

- ◆ ha'kimiyatti'n' joqari' basqarmalari'ni'n' saylap qoyi'li'wi';
- ◆ ha'kimiyat wa'killiklerinin' bo'liniwi;
- ◆ ha'kimiyat joqarg'i' basqarmalari'ni'n' o'z qararlari'n saylang'an mu'ddeti dawami'nda qabi'l eriwi;
- ◆ ni'zamlardi'n' onnlari'wi'n qadag'alawshi' basqarma bolg'an sudlar abi'rayi'ni'n' arti'wi';
- ◆ puqaralardi'n' ma'mleket islerin basqari'wda qatnasa ali'wi'.

Respublikalar **prezidentlik respublikasi'** ha'm **parlamentar respublika** tu'rlerine bo'linedi. Prezidentlik respublikasi'nda ma'mleketti

tikkeley xali'q saylaytug'i'n ha'm ju'da' ken' wa'killiklarga iye bolg'an Prezident basqaradi'. Ol tikkeley atqari'w ha'kimiyati'n basqaradi.

Prezidentlik respublikasina misal qilib AQSh, Braziliya, Argentina ha'm Meksika ma'mleketlerin kiritiw mu'mkin. Parlamentar respublikada ma'mleket baslig'i- prezident saylanish lawazimli shaxs bolip tiykarinan parlament ta'repinen saylanadi.

Parlamentar respublikag'a misal etip Italiya, Gyermaniya, Portugaliya, Gretsiya, Irlandiya ha'm Hindstan ma'mleketlerin kiritiw mu'mkin.

To'mendegi kesteni da'pterin 'izge ko'shirin' ha'm toltirin'.

<i>Ma'mleket atlari'</i>	<i>Monarxiya</i>	<i>Respublika</i>
Ukraina		
Shvetsiya		
Meksika		
Fransiya		
Quvayt		
Polsha		
Nigeriya		
Iran		
Awganstan		
Belgiya		
Islandiya		
Daniya		
Saudiya Arabstani'		
Marokash		
Chili		
Kuba		

Sholi'w jasan'!

Ma'mleket islerinin' 9 u'lesin ken'es, shara ha'm aqi'l, qalg'an bir u'lesin bolsa qi'li'sh penen ori'nlawi'n an'ladi'm. *(A'mir Temur)*

Hikmetlyer g'a'ziynesinen.

Egyer ha'kimiyat a'tirapinda a'dillik hu'kim su'rmese, ol dag'darisqa ju'z tutadi. *(Abu Bakr Xorazmiy)*

Do'retiwshilik xizmet

To'mengi kesteni da'ptein'izge si'zi'n' ha'm ma'mleket basqari'wi' belgileri tiykari'nda tolti'ri'n'.

<i>Monarxiyalik basqariw</i>	<i>Respublikalik basqariw</i>
<i>Ko'rsetpe:</i> – monarx ma'mleketti menshikles-tiredi. Si'rtqi' ha'm ishki siyasatta ma'mleket basshi'si' si'pati'nda may-dang'a shi'g'adi'. _____	<i>Ko'rsetpe:</i> – hakimiyatti'n' joqari' basqarmalari'ni'n' saylap qoyi'li'wi'. _____
_____	_____
_____	_____

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Ma'mlekettin' tu'rlerge bo'liniwinde neler tiykar boli'p almadi'?
2. Basqanw formasi' degende neni tu'sinesiz? (Oni'n' so'zlik ma'nislerine itibar berin').
3. "Monarxiya" so'zinin' so'zlik ma'nisi bul atamani'n' ma'nisine say kele me?
4. Monarxiyanin' tiykarg'i belgilyerin sanap byerin'.
5. "Uli'wma monarxiya" ha'm "sheklengen monarxiya" so'zlerinin' parqm ha'm uli'wma ta'replerin sanap berin'.
6. Temuriyler ma'mleketshiliginde basqari'w qanday tiykarda jolg'a qoyi'l-g'an edi?
7. "Respublika" so'zinin' so'zlik ma'nisi bul atamani'n' mazmuni'n qay da'rejede jari'ti'p bere aladi'?
8. Respublika formadag'i basqariwg'a iye bolg'an ma'mlekettin' tiykarg'i belgilyerin sanap byerin'.
9. Respublikani'n' qanday tu'rleri bar?
10. Olardi'n' pari'qlari'n ha'm uli'wma ta'replerin sanap berin'.

6- tema

Ma'mlekettin' du'zilis formasi'

Unitar

Federativ

Konfederativ

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Su'wretke qarap "unitar", "federativ" ha'm "konfederativ" so'zlerin tu'sindiriwge ha'reket etin'.
2. Rossiya federatsiyasi'ni'n' ne ushi'n bunday atali'wi' haqqi'nda oylap ko'rdin'iz be? Bul sorawg'a o'z pikirini'zdi bildiriwge ha'reket etip ko'rin'.
3. Evropa awqami' degen so'z qulag'i'n'i'zg'a shali'ng'an ba? Bul so'zdin' ma'nisin shamalap ayti'p beriwge uri'ni'p ko'rin'.
4. Vengriya, Latviya, Polsha ma'mleketlerinin' atlari' atalg'anda ne ushi'n federatsiya yaki konfederatsiya atamasi' qosi'li'p ayti'lmasli'g'i'ni'n' sebebin ani'qlawg'a uri'ni'p ko'rin'.
5. O'zbekstan Respublikasi'n siz qaysi' ma'mleketler qatari'nda atag'an bolar edin'iz? Ne ushi'n?

Ma'mleketler du'zilisi jag'i'nan a'piwayi' (**unitar**) ha'm quramali' (**federativ, konfederativ**).

Unitar ma'mlekette pu'tkil bir ma'mleket ko'leminde uli'wma sistemag'a iye bolg'an ni'zamshi'li'q, atqari'w ha'm sud basqarmalari' boladi'.

Unitar ma'mlekettin' belgileri to'mendegilerden ibarat:

- ◆ jeke konstitutsiya, jeke ni'zamshi'li'q sistemasi';
- ◆ jeke armiyag'a iye;

- ◆ jeke pul birligi;
- ◆ quramli'q bo'limler, yag'ni'y ha'kimshilik aymaqli'q du'ziliske bo'liniw;
- ◆ barli'q ha'kimshiliq-aymaqli'q birlikler ushi'n uli'wma bolg'an sali'q ha'm kredit saiyasati';
- ◆ yjeke puqarali'q;

Ma'mlekettin' du'zilis formasi' oni'n' ha'kimshilik-aymaqli'q du'ziliwi boli'p tabiladi'.

Uni'tar — lati'nsha so'z boli'p, a'piwayi', jeke degen ma-nisti bildiredi.

Jeke konstitutsiya
Jeke ni'zamlar
Jeke puqarali'q
Jeke pul birligil
Jeke sali'q ha'm kredit siyasati'
Jeke armiya

Unitar ma'mleketke qarag'anda federativ ma'mleket du'zimi esaplanadi'. Federativ ma'mleket bir neshe ma'mleketlerdin' birlesiwinen payda boladii'. Olardin' subiektleri shtat, u'lke, respublika, a'mirlikler dep ayali'wi' mu'mkin. Federatsiya subiektleri o'z ha'kimshilik-aymaqli'q bo'limlerine iye.

Bul ma'mleketler o'z ara birleskennnen keyin federatsiya ag'zalari' esaplani'p, tiykarg'i' ha'kimiyat wakilliklari federatsiyani'in' orayli'q organlari'na beriledi.

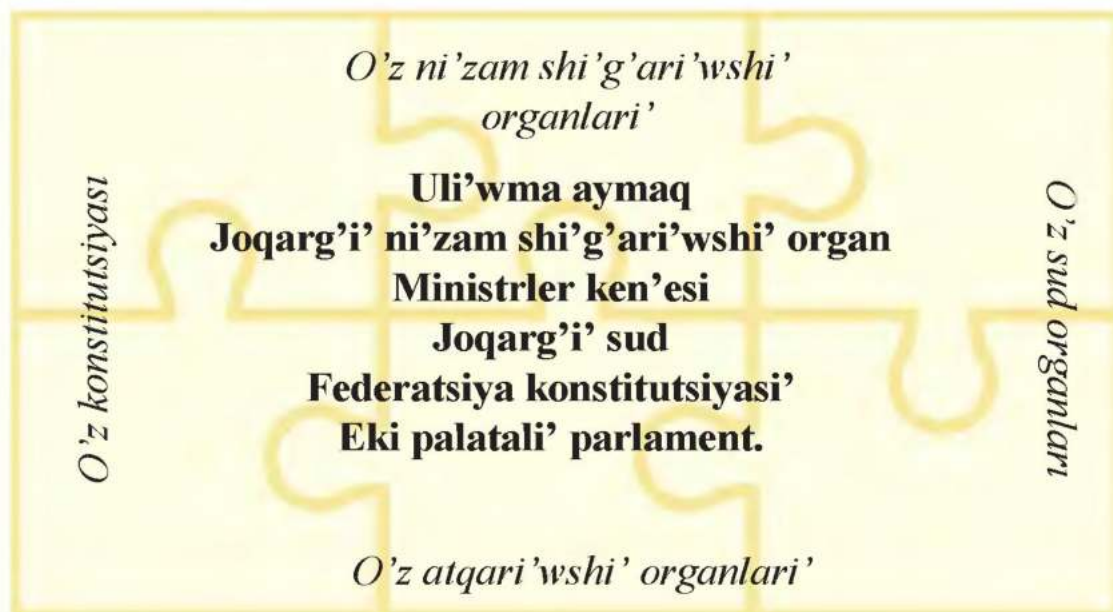

Federativ ma'mleket — bir neshe mamleketlerdin' birlesiwinen payda bolg'an quramali, awqamlas ma'mleket.

Federativ ma'mlekettin' belgileri to'mendegiler boli'p tabdi'ladi':

- ◆ federatsiya aymag'i' oni'n' subiektleri aymaq ji'yi'ndi'si'nan ibarat boladi';
- ◆ joqarg'i' ni'zam shi'g'ari'wshi', atqari'wshi' ha'm sud hakimiyati' federal ma'mleket basqarmalari'na tiyisli boladi';

- ♦ federatsiyani'n' uli'wma konstitutsi'yasi' oni'n' subiektleri ha'm federatsiyani'n' o'zi huqi'qi'y qatnasi'qlardi' belgileydi;
- ♦ federatsiya subiektlerinin' ha'r biri o'z aldi'na konstitutsiyasi', o'z-lerinin' joqarg'i' n'zam shi'g'ari'wshi', atqari'wshi' ha'm sud organlari'na iye boladi';
- ♦ federatsiya joqarg'i' ni'zam shi'g'ari'wi' basqarmasi' a'dette eki palatali' boladi'.

Ha'zirgi waqta du'nyada 20d dan ko'birek federativ ma'mleketler bar. Soni'n' menen birge, federatsiya ha'm oni'n' subiektleri arasi'ndag'i' qatnasi'qlar ha'r dayi'm da unamli' bola bermeydi. Buni' tarqali'p ketken Sovet Awqami', Shexoslovakiya, Yugoslaviya usag'an federatsiyalar mi'sali'nda ko'riwimiz mu'mkin.

Konfederatsiya (lati'nsha — awqam, birlespe) — suvereniteti ha'm g'a'rezsizligin saqlap qalg'an jag'dayda qanday da bir maqsetke erisiw ushi'n birlesken ma'mleket awqami';

Ma'mleketler ol yaki bul maqsetti go'zlep, o'z suvereniteti ha'm g'arezsligin saqlag'an halda birlesiwleri de mu'mkin. Onday jag'dayda bunday awqam konfederatsiya dep ataladi'. Konfederatsiyada jeke aymaq jeke puqarali'q bolmaydi'. Ha'r bir ma'mleket xali'q arali'q huqi'qti'n' ten' huqi'qli' subiekti boladi'.

Konfederatsiya belgilari to'mendegilerden ibarat:

- ◆ g'a'rezsiz ma'mleketler belgili bir maqsetlarga erisiwi ushi'n birlesedi;
- ◆ konfederatsiya bekkem bolmag'an du'zim;
- ◆ jeke aymaqqa iye bolmaydi' (konfederatsiyani'n' aymag'i' oni'n' ag'zalari' bolg'an ma'mleketler aymag'i'nan du'ziledi);
- ◆ uli'wma puqarali'qqa iye bolmaydi';
- ◆ konfederatsiya ag'zalari' onnan erkin shi'g'i'w huqi'qi'na uye boladi';
- ◆ konfederatsiya ag'zalari' awqam ha'kimiyati'ni'n' ni'zam hu'jjetleri'n ta'n almaw yaki qollamaw (nulifikatsiya etiw) huqi'qi'na iye boladi';
- ◆ konfederatsiya wa6killigine onsha ko'p bolmag'an ma'selelerdi sheshiw kiredi;
- ◆ konfederatsiya kapitali' oni'n' ag'zalari'ni'n' i'qti'yarli' to'lemlerinen du'ziledi.

Konfederatsiya ni'zamlari'n biykar etiw

huqi'qi'

**Belgili bir maqsetlarga erisiw
ushi'n birlesedi;**

Bekkem bolmag'an du'zim

Jeke aymaqqa iye emes

**Og'ada shegaralang'an ma'selelerdi
sheshiw huqi'qi'**

**Ag'zalari'ni'n' i'qti'yarli' tu'rde
ji'ynalg'an sali'qlari'nan ibarat**

kapital

*Orayli'q ha'kimiyatqa i'qti'yarli' tu'rde
sali'q to'lew*

Erkin aji'rali'p shi'g'i'w huqi'qi'

*G'a'rezsiz
ma'mleket*

*Iqti'yarli'
birlesiw*

*O'z aldi'na
aymaq*

O'z puqarali'g'i';

Sholi'w jasan'!

Ma'mleketin' du'zilis formasi' oni'n' ha'kimshilik-aymaqli'q sho'l-kemlestiriliwi.

Do'retiwshilik xızmet

1. Du'zgen sha'rtli ma'mleketin'izdin' du'zilis formasi'n belgilen'.
2. Klaslamlari'n'i'z benen ha'r tu'rli du'zilis formasi'ndag'i' ma'mleketlerdi payda etin'.
3. Du'zilis formasi' jag'i'nan birdey bolg'an ma'mleketlerge iye bolg'an oqi'wshi'lar birlesip, u'sh topar du'zin'.
4. Ha'r birtoparo'zitan'lag'andu'zilis formasi'ni'n'abzallı'qlari'n ayti'p bersin.
5. Kerisinshe, alternativali'q toparlar bul du'zilis formasi'ni'n' kemshiliklerin keltirsın.

Do'retiwshilik xızmet

To'mendegi kesteni da'pterin'izge si'zi'n', ata-anan'i'z yamasa u'lkenlerdin' ja'rdemi menen oni' tolti'ri'n'.

Davlatlar	Boshqaruv shakli	Tuzilish shakli
O'zbekiston	respublika	unitar
Rossiya		
AQSH		
Eron		
Ispaniya		
Braziliya		
Qozog'iston		
Buyuk Britaniya		

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Ma'mleketlerdin' du'zilis formalari'n sanap berin'.
2. Ma'mleketlerdin' ha'r qi'yli' du'zilis formasi'na iye boli'wi'na sebep ne dep oylaysi'z?
3. U'sh formadag'i' ma'mleketlerdin' uli'wmali'q ta'replerin ha'm pari'qlari'n ayti'p berin'.
4. Unitar ma'mleketlerge mi'sallar keltirin'.
5. Federativ ma'mleketlerge mi'sallar keltirin'.
6. Konfederativ ma'mleketlerge mi'sallar keltirin'.
7. Ayri'm waqi'tlarda federativ ha'm konfederativ ma'mleketlerdin' tarqali'p ketiwine neler sebep boladi' dep oylaysi'z?

Ma'rakekettin' formalari'

Basqari'w formasi'

▶ Monarxiya
▶ Respublika

Du'zilis formasi'

Unitar Federativ Konfederativ

Siyasi'y ta'rtip

▶ Demokratiyalı'q
▶ Demokratiyalı'q emes

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Demokratiya so'zin ko'p ma'rte esitken bolsan'i'z kerek. Usi' so'zdin' ma'nisi haqqi'nda hesh oylap ko'rgensiz be? Pikirin'izdi klaslasi'n'i'z benen ortaqlasi'n'.
2. Demokratiyalı'q emes atamasi'ni'n' ma'nisin tu'siniwge ha'reket etin'. Bunda so'zdin' qurami'na itibar berin'.
3. Fashistler haqqi'nda ko'p oqi'g'ansi'z yaki filmler tamasha etkensiz. Fa-shistlerdin' minez-qulqi'nan kelip shi'g'i'p fashizm haqqi'ndag'i' pikirin'izdi bayan etip berin'.
4. Buri'ng'i' awqamdi' ko'binese totalitar ma'mleket dep atag'ani' qulag'i'-n'i'zg'a esitilgen shi'g'ar. Bul neni an'lati'wi' haqqi'nda oylap ko'rdin'iz be? Pikirin'izdi ayti'n'.
5. Si'zi'lmag'a qarap nelerdi tu'singenin'izdi ayti'n'.
6. Si'zi'lmadag'i' atamalardan kelip shi'g'i'p, ha'r bir ma'mleket formasi'n tu'sindiriwge ha'reket etin'.

Ma'mleket ha'kimiyati'n a'melge asi'ri'w usi'llari' ha'm stilleri sistemasi'na si'yasi'y ta'rtip delinedi. Ma'mlekettegi si'yasi'y jag'day, yag'ni'y ja'miyettegi siyasi'y erkinlik da'rejesin tiykari'n si'yasi'y ta'rtip belgileydi. Qandayda bir ma'mlekettegi siyasiy du'zim haqqinda aytilg'anda, birinshi gezekte usi ma'mleket ha'kimiyati qay ta'rizde du'zilgenligi, insan

huqiq ha'm yerkinliklyerinin' ta'miyinlengenligi siyasiy pikirlyerdin' ha'r qiyililig'i aymaqtin' sotsiyalliq jag'dayi esapqa alinadi. Ma'mleketimizdegi nizamshiliq, jinayatshiliqqa qarsi gu'resiw ha'm huqiqiy-ta'rtip barisindag'i jumislarda a'melge asiriwda qoullanilatug'in usillar ha'm siyasiy-ta'tipti aniqlawshi belgilyer. Si'yasi'y ta'rtip tiykari'nan eki tu'rde boladi':

Ha'kimiyat u'stinde turg'an si'yasi'y ku'shlerdin' ma'mleketti basqari'wdag'i' qollaytug'i'n usi'llari' ha'm stillerinin' pu'tin sistemasi' siyasi'y ta'rtip delinedi.

1. Demokratiyalı'q;

2. Demokratiyalı'q emes.

Demokratiyalı'q ta'rtip sharayati'nda insanni'n' siyasi'y ha'm puqaralı'q huqi'qlari' hu'rmet etiledi.

Puqaralar ma'mleket ha'kimiyati' basqarmalari'n du'ziwde ha'm olardi'n' islerinde belsene qatnasadi'. Demokratiyalı'q ha'kimiyatti'n' birden bir negiz xalı'q erki boladi'.

Demokratiya – grekshe so'z bolip, “xalı'q ha'kimiyati'” degen ma'nisti an'latadi'.

Eger ma'mlekette demokratiyalı'q ta'rtip hu'kimran bolsa, bul ma'mlekette puqaralar uli'wma tasti'yi'qlang'an huqi'q ha'm erkinliklerden toli'q paydalana'di', ma'mleket bolsa olarg'a ha'r ta'repleme kepilik beredi ha'm qorg'aydi'.

Ha'r qanday ja'miyettin' demokratiyalı'q ko'z qaras-tan jan'alani'wi' ha'm qa'liplesiwi usi' ja'miyettin', usi' ma'mlekettin' rawajlani'wi' o'nimi ekenligin ha'mmemiz teren' tu'sinip ali'wi'mi'z za'ru'r.

Demokratiyalı'q ta'rtip belgileri:

- 1) shaxsti'n' ekonomikalı'q jaqtan erkin boli'wi';
- 2) insan ha'm puqara huqi'qlari' ha'm erkinliklerinin' ta'n ali'ni'wi' ha'm kepillik beriliwi;
- 3) ma'mleket basqari'wi' azshi'li'qti'n' ko'pshilikke boysi'ni'wi' tiykari'nda a'melge asi'ri'ladi';
- 4) ha'kimiyat wa'killiklerinin' bo'liniwi;

5) ja'miyetlik turmi'sta pikirlerdin' ha'r tu'rliligi (plyuralizm), ja'miyetlik-siyasiy birlespelerdin' ko'pligi;

6) ni'zamni'n' u'stinligi.

Insanni'n' siyasi'y ha'm puqarali'q huqi'qlari' ta 'n ali'ni'p, hu'rmet etiletug'i'n, ma'mleket basqari'wi' azshi'li'qti'n' ko'pshilikke boysi'ni'w printsipi tiykari'nda a'melge asi'ri'latug'i'n ha'm azshi'li'qti'n' ma'pleri qorg'alatug'i'n siyasi'yta'rtip—demokratiyali'q siyasiy ta 'rtip dep ataladi'.

O'zbekistan respublikasi Oliy majilisi Nizamshiliq palatasi ha'm senatinin' 2010-jil 12-noyabrdegi qospa majilisindagi bayanatinda Prezident Islam Karimov ma'mleketimizdi reformalaw ha'm demokratiyalastiriwdin' jan' basqishi haqqinda aytar eken to'mendegilelyerdi atap o'tti.

“Ayni waqitta usini uliwmalastiriwimiz kyerek, usi reformalardin' jetiskenligi, a'welenbar, ma'mleketimizdi ja'nede demokratiyalastiriw ha'm libyerallastiriw jolinfdag'i say- ha'reketlyerimiz ko'rinisine, puqaralarimizdin' sotsiyalliq-siyasiy belsendiligine olardin' siyasiy ha'm huqiqiy ma'deniyatinin' joqarilawina ha'm o'z-wo'zinen belgili, birinshi gezekte siyasiy partiyalardin' jetiklik da'rejesine olardin' O'zbekistanimiz ta'g'diri ha'm keleshegine baylanisli minnetin o'z juwapkyershiligine aliwg'a qay da'rejede tayar ekenligine baylanisli”.

1. *Demokratiyalastiriw degende neni tu'sinesiz? Libyerallastiriw degendenne? Bilgenlyerin' izdi klasslaslaringiz benen pikirlesin'.*
2. *Puqaralardin' sotsiyalliq belsendiligine misallar keltire alasizba? Siyasiy belsendiligineshe?*
3. *Puqaralardin' siyasiy ma'deniyati haqqinda aytilg'anda ne na'zyerde tuiladi dep oylaysiz?*
4. *O'zbekistandag'i siyasiy partiyalar haqqinda nelyerdi bilesiz?*
5. *Prezident Islam Karimovtin' joqaridag'i pikirin klasslaringiz benen birge sa'wbetlesin'.*

6. *Usi pikirdi ma'mleketimizdagi siyasiy –ta'rtip ha'm rawajlanishini qanday baylanisi bar dep oylaysiz? Juwaplarin'izdi da'lillen'.*

Demokratiyalıq ma'mlekette ideyalıq ha'm siyasi'y ha'r tu'rlilik konstitutsiya ta'repinen qollap-quwatlanı'p, siyasiy partiyalardı'n' jumi'slari'na ruxsat etiledi. Siyasiy partiyalar bolsa joqari' ha'm jergilikli ha'kimiyat basqarmalari'na deputatlardı' saylawda qatnasi'w arqali' o'zleri ilaji' bari'nsha ag'zalardı' ko'birek ha'kini'iyat basqarmalari'na kirgiziwge ha'reket etedi. Demokratiyalıq saylawda jen'ip shi'qqan siyasi'y partiyalar hu'kimetti du'ziw ha'm usi'lay etip o'z siyasati'n o'tkeriw huqi'qi'naiye boladı'.

Tuwridan-tuwri ha'm wa'killikli demokratiya pariqlanadı. Tuwridan-tuwri demokratiyada tiykarg'i qararlar barliq puqaralar ta'repinen tuwridan-tuwri refyerendumlar, saylawlar, jiynalislarda qabil etiledi. Wa'killikli demokratiyada bolsa qararlar saylaw ta'rtibinde qa'liplesken siyasiy organlar- nizam shig'ariwshi organlar (Senat, Nizamshiliq palatasi), mahalliy ken'eslyer ta'repinen qabil etiledi.

Demokratiyag'a qarsi' ta'rtip — **demokratiyalıq emes ta'rtip** dep ataladı'. Bunday ta'rtipte ma'mleket basqarmalari' ha'kimiyatti' a'melge asi'rtw waqti'nda demokratiyalıq ni'zam ha'm qag'i'ydalarg'a boysi'nbaydı'. Kerisinshe olardı' ba'rqulla yaki tez-tez buzadı'. O'z-o'zinen ma'lim bolg'ani'nday bunday siyasi'y ta'rtipte puqaralardı'n' huqi'q ha'm erkinlikleri ayaq asti' etiledi, qopal tu'rde buzi'ladi', ayi'ri'm waqi'tlari' ju'da' jawi'zli'q penen qarsi'las ta'rep basti'ri'ladi'. Bazi'da bolsa parlament si'yaqli' demokratiyalıq institutlar joq etiledi.

*Demokratiyaga zid tartibot – **nodemokratik** tartibot deb ataladi.*

Demokratiyalıq emes ta'rtipler ishinde fashistlik ha'm totalitar ta'rtipti o'z aldi'na ko'rsetiw maqsetke muwapi'q.

Fashistlik ta'rtipte hu'kimlik etken ha'r qanday qarsi'li'qlar joq etiledi. Qanday da bir rasani'n' hu'kimranli'g'i' ja'riyalanadı'. Na'tiyjede basqa aymaq-lardı' basi'p ali'wg'a ha'reket ku'sheydi. 1933—1945–ji'lardag'i' fashistler Germaniyasi' ha'm sol da'wirdegi fashistler Itali'yasi' fashistlik ta'rtip ma'm-leketlerge mi'sal bola aladı'.

Jeke partiyanı'n' hu'kimranli'g'i', huqi'q ha'm erkinliklerdin' ayaq asti' etiliwi usag'an unamsi'z qa'siyetlerge iye bolg'an ta'rtip — **totalitar**

ta'rtip delinedi. Totalitar ta'rtipte o'zgeshe pikirlerge qarsi' gu'resiledi, saylawshi'lardi'n' saylawda qarama-qarsi' deputatlardi' saylaw imkaniyatlari' bolmaydi'. Totalitar ma'mleket mi'sali' si'pati'nda buri'ng'i' Sovet Awqami'n keltiriw mu'mkin.

Ma'mleket basqari'wi'n a'melge asi'ri'w arnawli' basqarmalar ta'repinen a'melge asi'ri'ladi' ha'm bul basqarmalar huqi'qtani'w pa'ninde **ma'mleket organlari'** dep ju'ritiledi.

Ma'mleketlik organi' — *ni'zamg'a muwapi'q ra'wishte o'z sistemasi'na, sotsialli'q turmi'sti'n' belgili bir tarawi'n basqari'w boyi'nsha ani'q belgilengen wa'killiklerge iye bolg'an ma'mleket basqarmasi' yaki ma'keme.*

Ma'mleket organlari' to'mendegi tu'rlerge bo'linedi: a) Wa'killik organlari': ni'zam shi'g'ari'wshi', jergilikli ha'kimiyat organlari'; b) Atqari'w organlari': ma'mleket basli'g'i' (prezident, monarx), hu'kimet, ministrlik ha'm ma'mleket komitetleri, huqi'q qorg'awshi' basqarmalar (prokuratura, ishki isler ministrligi ha'moni'n' organlari', a'dillik ministrligi ha'm basqalar); c) Jergilikli organlar (wa'layat, rayon ha'm qala ha'kimleri); d) Sud ha'm konstitutsiyali'q baqlaw basqarmalari': Konstitutsiyali'q sud, Joqarg'i' sud ha'm uli'wma sudlar, Joqarg'i' Xojali'q sudi' ha'm oni'n' wa'layat (qala buwi'nlari').

Ma'mleket basqari'wi'n a'melge asi'ri'wshi' barli'q ma'mleket organlari' pu'tin sistemasi **ma'mleket mexanizmi** dep ju'rgiziledi.

Ma'mleket mexanizmi — *ja'miyetti basqari'w ha'm xali'q ma'plerin qorg'awdi' a'melge asi'ratug'i'n ma'mleket organlari'ni'n' pu'tin sistemasi'.*

Demek, ma'mleket organlari' ma'mleket mexanizminin' quramli'q bo'limleri boli'p, olar sotsialli'q turmi'sti'n' belgili bir tarawi'n basqari'w boyi'nsha za'ru'r wa'killiklerge iye.

Hikmetlyer g'a'ziynesinen.

Patsha wo'zin a'dillik penen bezetiwyeri kyerek, xaliq bunday patshag'a hu'rmet ko'rsetiwi kyerek.

(*Abdullah Muqimiy*)

Sholi'w jasan'!

Men demoktariyalik ja'miyetti en' awele nizamg'a qulaq saliw dep bilemen.

Islam Karimov

Do'retiwshilik xizmet

1. Du'zgen sha'rtli ma'mleketin'izde qanday siyasi'y ta'rtip bar ekenligin ani'qlan'. Bunda klaslasi'ni'n' du'zgen sha'rtli ma'mleketlerindeki siyasi'y ta'rtilerdi'n' ha'r tu'rli boli'wi'n ta'miyinlewge ha'reket etin'.
2. Siyasi'y ta'rtip jag'i'nan birdey bolg'an sha'rtli ma'mleketleri bar topar qarama-qarsi' toparg'a ma'mleketindeki siyasiy ta'rtili si'patlap bersin.
3. Alternativ topar bul ma'mleketin' kemshiligin tabi'wg'a ha'reket etsin.

Bekkemlew ha'm takirarlau ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Siyasiy ta'rtip degenimiz ne?
2. Siyasi'y ta'rtip tu'rlerin ayti'p berin'.
3. "Demokratiya" so'zinin' so'zlik ma'nisi menen "demokratiya" atamasini'n' ma'nisin sali'sti'ri'wg'a ha'reket etin'.
4. Demokratiyalik ta'rtilin' tiykarg'i' belgilerin sanap berin'.
5. Demokratiyalik ta'rtip hu'kim su'rip ati'rg'an ma'mlekettegi puqaralardi'n' jag'dayi'n su'wretlep berin'. Usi'nday ma'mleketlerge mi'sal keltirin'.
6. Demokratiyalik emes ta'rtip degenimiz ne?
7. Fashizm haqqi'nda nelerdi bilesiz?
8. Totalitar ta'rtip haqqinda nelerdi bilesiz?
9. Buri'ng'i' Sovet Awqami'nda puqaralardi'n' siyasiy erkinlikleri qanday jag'dayda edi? Huqi'qlari' she?
10. Siz ma'mleket organi' degende neni tu'sinesiz?
11. Ma'mleket mexanizmi ha'm ma'mleket organlari'ni'n' tu'sinikleri arasi'nda qanday baylani's bar?
12. Ma'mleket organlari' tu'rlerin sanap berin'.

Atamalg'a sa'ykes ta'riyplerdi belgilen'.

1. Siyasi'y ta'rtip

2. Ma'mleket

3. Ja'miyet

4. Ma'mlekettin' funksiyalari'

5. Ma'mleket organi'

6. Ma'mleketti'n' formalari'

7. Ma'mlekettin' du'zilis formasi

8. Ma'mleket mexanizmi

a) – oni'n' ha'kimshilik-aymaqli'q du'ziliwi boli'p tabi'ladi';

b) – ma'mleket ha'kimiyati'n a'melge asi'ri'w usi'llari' ha'm stillerinin' sistemasi';

d) – g'alaba ma'mleket hakimiyati', oni'n' basqarmalari', xali'qti'n' usi' basqarmalardi' sho'lkemlestiriwde qatnasi'w da'rejesi.

c) — belgili bir aymaqta jasawshi', o'z talabi' ha'm ma'pleri ushi'n birlesken adamlardi'n' belgili ta'rizde du'zilgen ja'ma'a'ti;

e) — ma'mleket isinin' tiykarg'i' bag'darlari' boli'p, olarda ma'mlekettin' sotsialli'q ta'repleri ju'zege shi'g'ari'ladi';

f) — ni'zamg'a muwapi'q ra'wishte o'z sistemasi'na, sotsialli'q turmi'sti'n' belgili bir tarawi'n basqari'w boyi'nsha ani'q belgilengen wa'killigi-ne iye bolg'an ma'mleket basqar-masi' yaki ma'kemesi.

g) — ja'miyetti basqari'w ha'm xali'qti'n' ma'pin qorg'awdi' a'melge asi'ratug'i'n ma'mleket organlari'ni'n' pu'tin sistemasi';

h) — ha'kimiyatqa iye, o'z aymag'i'ndag'i' insanalardi'n' ma'plerin qorg'aytug'i'n, xali'q arali'q qatnasi'qlardi' a'melge asi'ratug'i'n erkin siyasiy sho'lkem.

Bap boyinsha testler

1. **“Insan huquqlari dunya ju’zilik deklaratsiyasi” qashan qabil etildi?**
a) 1948-jil 10-dekabrde b) 1946-jil 10-dekabrde
d) 1991-jil 18-noyabrde e) 1945-jil 18-noyabrde
2. **O‘zbekistan Respublikasi Konstitutsiyasi kirisiw bo‘limi ne dep ataladi?**
a) Tiykarg‘i printsiplier b) preambula
d) I bo‘lim e) juwmaqlaw
3. **Ma‘mleket ha‘kimiyatin a‘melge asiriw usillari ha‘m formalari diziminin‘ yuridik atamasin ko‘rsetin‘.**
a) Ma‘mlekettin‘ basqariw formasi b) Ma‘mlekettin‘ du‘zilis formasi
d) Ma‘mleket funktsiyasi e) Siyasiy ta‘rtip
4. **“Suvyerenitet” so‘zi qanday mag‘anani bildiredi?**
a) Ma‘mlekettin‘ o‘z ishki siyasatinda basqa ma‘mleketlyerden g‘a‘r ezsizligi;
b) Ma‘mlekettin‘ o‘z ishki siyasatinda ha‘m sirtqi qatnasiqlarinda basqa ma‘mleketlyerden g‘a‘rezsizligi;
d) Ma‘mlekettin‘ o‘z ishki siyasatinda ha‘m basqa ma‘mleketlyer qatnasiqlarinda qaramlilig‘inda;
e) Ma‘mlekettin‘ basqa ma‘mleket quraminda ekenligi;
5. **O‘zbekistan Respublikasi g‘a‘rezsizligi qashan qabil etildi?**
a) 1990-jil 20-iyunda b) 1991-jil 31-avgustta
d) 1992-jil 10-dekabrde e) 1992-jil 8-dekabrde
6. **“Demokratiya” so‘zi qanday mag‘anani bildiredi?**
a) xaliq ha‘kimiyatshilig‘i b) Prezident basqariwi
d) jeke ha‘kimshilik e) g‘a‘rezsizlik
7. **Konstitutsiyada bekkemlengenindey, O‘zbekistan bul-.....**
a) suvveren demokratiyalik respublika
b) g‘a‘rezsiz demokratiyalik respublika
d) g‘a‘rezsiz xaliq-demokratiyalik respublika
e) suvveren, g‘a‘rezsiz demokratiyalik respublika
8. **Basqariw formasina qaray ma‘mlekettin‘ qanday tu‘rlyeri bar?**
a) Monarxiya, Unitar b) Respublika, Fedyeratsiya
d) Monarxiya, Respublika e) Fedyeratsiya, Konfedyeratsiya

II BAP

PUQARALIQ JA'MIYETI HA'M HUQIQIY MA'MLEKET

- *Huqi'qi'y ma'mleket;*
- *Puqarali'q ja'miyeti;*
- *O'zbekistan Respublikasida puqaraliq ja'miyettin' tiykarlari;*
- *O'zbekistan Respublikasi'nda huqi'qi'y reformalar;*
- *Shaxsti'n' huqi'qi'y sanasi' ha'm ma'deniyati'.*

1-ma'mlekette: Oraylasqan siyasiy ha'm ekonomikalı'q sistema bar. Bul ma'mlekette basqari'w oraydan jetkeriletug'i'n qatan' pa'rman, buyri'q ha'm rejeler arqali' a'melge asi'ri'ladi'. Bul hu'jjetlerde ekonomikalı'q ha'm sotsiallı'q tarawlarda barlı'q puqara ha'm sho'lkemlerdin' qanday jumi's islewi kerekligi ani'q belgilep berilgen. Ko'rsetpelerdi buzg'anlı'g'i' ushi'n qanday jaza sharalari' ko'riliwi de ani'q ko'rsetilgen.

2-ma'mlekette: Oraylasqan rejeler xalı'q ta'repinen saylang'an parlamentte ko'rip shı'g'i'ladi' ha'm tasti'yi'qlanadi'. Pa'rmanlar ha'm buyri'qlar menen bir qatarda a'ne usi' parlament ta'repinen qabi'l etilgen ni'zamlar da bar. Biraq bul ni'zamlarg'a qarag'anda ko'birek ha'meldar shaxslar ta'repinen beriletug'i'n ko'rsetpe ha'm buyri'qlardi'n ta'siri ku'shlirek.

3-ma'mlekette: Ma'mleket ha'kimiyati' u'shke bo'linedi:

- 1) ni'zam shı'g'ari'wshi'; 2) atqari'wshi';
- 3) sud ha'kimiyati';

Ma'mleket o'z jumi'si'n insan ha'm ja'miyettin' abadanlı'g'i'n go'zlep, sotsiallı'q a'dillik ha'm ni'zamshı'lı'q printsipleri tiykari'nda a'melge asi'radi'.

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Siz u'sh ma'mlekettin' ulı'wmalı'q ta'replerin ko'rsete alası'z ba? Pari'qla-ni'wi'n-she? Aji'rati'p jazi'n'.
2. Bul ma'mleketlerdegi ha'kimiyatti'n' na'tiyjeli ha'm a'dil xi'zmet ko'rsetiw ushi'n qanday tiykarlar bar dep oylaysı'z?
3. Siz jasaw ushi'n qaysı' ma'mleketti tan'lar edin'iz? Ne ushi'n?
4. Siz a'lbette huqi'qi'y ma'mleket degen atamani' ko'p ma'rte esitkensiz. Bul atamani'n' ma'nisi haqqi'nda oylap ko'rgensiz be? (Juwap beriwde "huqi'qi'y" so'zinin' so'zlik ma'nisine de itibar berin').

5. *Sizin' huqi'qlari'n'i'zdi' a'tiraptag'i'lar qorg'amawi' ushi'n siz nelerge iye boli'wi'n'i'z kerek dep oylaysi'z?*
6. *Saylawlar haqqi'nda jasi' u'lkenlerden esitkensiz. Ne ushi'n saylawlarga bunshelli u'lken itibar beriledi ha'm jasi' u'lkenler saylawlarga birew ma'jbu'rlemese de o'zleri i'qti'yarli' tu'rde baradi'.*

Du'nyadag'i' ma'mleketler bir-birinen ju'da' ko'plegen ta'replari menen o'zgeshelenedi. Bul o'zgeshelikler menen bir waqi'tta olardi'n' bir-birine uqsas ta'replari de ko'p. Mine usi' uqsas ta'replari, yag'ni'y uli'wmali'q qa'siyetlerine tiykarlani'p, ma'mleketlerdi klassifikatsiyalaw mu'mkin.

Ma'mlekettin' huqi'qqa bolg'an qatnasi'na qaray to'mendegi tu'rlerge aji'rati'w mu'mkin.

1. Etatikali'q;
2. Huqi'qi'y ma'mleket.

Etatikali'q ma'mlekette:

- 1) Ni'zam orni'n ko'binese qatan' buyri'q ha'm biylikler basadi';
- 2) Ma'mleket o'z puqaralari'ni'n' siyasiy birlespeleri ha'm sho'lkemlerinin' erkinliklerin qatan' sheklep qoyadi'.
- 3) Ma'mleket ekonomikali'q-sotsiali'q qatnasi'qlari'n, ha'tteki puqaralardi'n' jeke turmi'si'n da o'z basqari'wi'na ali'wg'a umti'ladi'.
- 4) Ma'mleket organlari' ha'm ha'meldar shaxslarg'a g'ana ha'dden ti'sqari' ko'p wa'killikler beriledi.

Etatikali'q ma'mleketke mi'sal etip Kuba, Buri'ng'i' Sovet Awqami'n keltiriw mu'mkin. Sonday-aq barli'q totalitar ha'm avtoritar du'zimdeg i ma'mleketler de bug'an mi'sal bola aladi'.

Huqi'qi'y ma'mlekette ma'mleket basqari'wi' huqi'qti'n' u'stemligine tiykarlanadi'. Bunda ma'mleket basqari'wi' puqaralar ha'm ja'miyetlik qatnasi'qlar subiektlerinin' huqi'qlari', erkinligi ha'm ma'plerin ta'miyinlewdi esapqa alg'an halda a'melge asi'ri'ladi'.

Huqiqtin' ma'mleket — huqi'qti'n' u'stemligi ha'm de sud erkinligi ta'miyinlenetug'i'n, insan huqi'qlari' ha'm erkinlikleri kepillenetug'i'n, ma'mleket ha'kimiyati' toli'q erkli boli'wi' bag'dari' tiykari'nda a'melge asi'ri'latug'i'n demokratiyal i'q ma'mleket.

Huqi'qi'y ma'mlekettin' tiykarg'i' belgileri to'mendegiler:

1. Huqi'qti'n' u'stinligi:

Ma'mlekettegi barli'q shaxslar — puqaralar, shet el puqaralari', puqara bolmag'an shaxslar, ha'meldarlar ha'mmesi ni'zam talaplari'na boysi'nadi'. Bunda Konstitutsiya huqi'qi'y normalar joqari' yuridikali'q ku'shke iye;

2. İnsan huqi'qlari' ha'm erkinliklerinin' ta'miyinleniwi ha'm qorg'ali'wi'.

İnsan, oni'n' turmi'si', da'rejesi, qa'dir-qi'mbati', huqi'q ha'm erkinlikleri ha'm de ma'pleri joqari' qa'diriyat ekenligi;

Dunya ju'zinde nizam u'stinliginin' na'wbettegi indeksin dag'alag'an "The World Justice Project" g'a'rezsiz xaliqara sho'lkeminin' jilliq bayanatinda O'zbekistan Respublikasi huqiq-ta'rtip ha'm qa'wipsizlikti ta'miyinlew boyinsha jetekshi bes ma'mleket qatarinan arin alg'anlig'i ma'lim qiling'an.

Indeksta usi omil boyinsha Yaponiya birinshi orindi iyelegen. Ekinshi orin Singapur'ga byerilgen, U'shinshi orin O'zbekistan, Daniya ha'm Gankong iyelegen. O'zbekistannan keyingi orinlarda AQSH, Belgiya, Norvegiya, Estoniya, Rossiya ha'm basqada ma'mleketlyer ko'rsetilgen.

1. Ma'mleketimizde nizam u'stinligin ta'miynlew da'rejesi joqarilig'i xaliq ara sho'lkem ta'repinen aytip o'tiliwi neden dyerek byeredi?

2. Ma'mleketimiz ta'repinen huqiqiy demokratiyalik ma'mleket qa'liplestiriw boyinsha alipbarilip atirg'an islyerge o'z mu'nasiybetin' izdi bildirin'. Bunda ma'mleketimiz huqiq-ta'rtip ha'm qa'wipsizlikti ta'miyinlew boyinsha dunyanin' en' rawajlang'an ma'mleketlyeri menen bir qatarda aytilip atirg'anlig'in itibarg'a alin'.

3. Ma'mleket ha'm puqaralardi'n' bir-birinin' aldi'nda o'z-ara juwapkershiligi.

4. Ha'kimiyatti'n' mzamshi'li'g'i'.

Ha'kimiyat demokratiyalik saylawlar joli' menen du'ziledi; ma'mleket ha'kimiyati' ma'mlekettin' ishinde ha'm xali'q arali'q ko'lemde ta'n ali'nadi';

5. Ha'kimiyat wa'killiklerinin' bo'liniwi.

Ma'mleket ha'kimiyati' ni'zam shi'g'ari'wshi', atqari'wshi' ha'm sud ha'kimiyatlari'na bo'linedi. Ma'mleket ha'kimiyati' wa'killiklari mine usi' u'sh ha'kimiyat arasi'nda bo'linedi;

6. Sudti'n' g'a'rezsizligi.

Sudtm' isine hesh kim aralasa almaydi', sudlar tek g'ana ni'zam talaplanna boysi'nadi';

7. Huqi'qti' qorg'aw mexanizminin' na'tiyjeli islewi.

Olar insan huqi'q ha'm erkinliklerin belgili da'rejede qorg'awi' kerek;

8. Joqari' da'rejedegi huqi'qi'y ma'deniyat.

Huqi'qi'y ma'deniyat ha'reketge ni'zamlardi' biliw, olardi' hu'rmet etiw ha'm olarg'a bag'i'ni'wda ko'rinedi;

9. Demokratiyalı'q rawajlani'wi' ha'm jetilisiwi.

O'zbekstan Respublikasi'ni'n' puqaralari' ja'miyet ha'm ma'mleket islerin basqari'wda tikkeley ha'm de wa'killeri arqali' qatnashi'w huqi'qi'na iye. Bunday qatnashi'w o'zin-o'zi basqari'w, referendumlar o'tkeriw ha'm ma'mleket organlari'n demokratiyalı'q ta'rizde sho'lkemlestiriw joli' menen a'melge asi'ri'ladi'.

32-statya.

- 1. Konstitutsiyani'n' joqari'dag'i' statyasi' ma'mlekettin' qanday tu'rine ta'n dep oylaysi'z?*
- 2. Usi' statyani'n' birinshi ha'm ekinshi bo'limlari huqi'qi'y ma'mlekettin' qaysi' qa'siyetlerine sa'ykes keledi?*

Xali'q ma'mleket basqari'wi'nda qatnasadi', siyasiy huqi'qlar ha'm erkinlikler kepillikke ali'nadi'.

Juwmaqlap aytatug'in bolsaq, huqiqiy ma'mlekette:

- Huqiqtin' ba'rshe subiyektlyeri, sonday-aq, ma'mleket organlari lawazimli shaxslar ha'm apiwayi puqaralar nizamlarg'a qatan' a'mel etiwlyeri:

- Puqara ha'm ma'mlekettin' nizamlar do'gyereginde bir-birinin' aldinda juwapkyerligi;

- Socialli'q ideyalogiya ha'm ekonomikaliq ko'p pikirilik ma'mleket ta'repinen nizamlastirilg'anlig'i ha'm kepillengenligi;

- Puqaralardin' huqiq ha'm yerkinliklyerinin' ta'miyijnlengenligi ma'mlekettin' bul tu'rinin' abzalliqdari.

Mine sonin' ushi'n dunyanin' en' aldin'g'i ma'mleketlyerinde huqiqiy ma'mleket payda etiw tiykarg'i waziypa etip qoyilg'an.

Ma'mlekettin' u'shinshi **arali'q tu'ri** de bar boli'p, olar usi' eki ma'mleket is-ha'reketlerin o'zinde ja'mlestiredi. Bul ma'mleketlerdin' ayi'ri'mlari' o'z, ta'biyati' ha'm bag'darlari' boyi'nsha etatikali'q ma'mleketlerge, ayi'ri'mlari' bolsa huqi'qi'y ma'mleketke jaqi'n tursa da, ayri'm ta'repleri menen pari'qlanadi'.

Sholi'w jasan'!

Etatikali'q ma'mleketke totalitar ha'm avtoritar ma'mleket sistemasi'na iye bolg'an ma'mleketler, huqi'qi'y ma'mleketlerge bolsa tek g'ana jetilisken ha'm rawajlani'wdi'n' joqari' da'rejesine jetken ma'mleketler kiredi.

Do'retiwshilik xizmet

Du'zgen sha'rtli ma'mleketin'izdi ma'mleket basqari'w sistemasi' ha'm ha'kimiyatti'n' a'melge asi'ri'w printsiplerinen kelip shi'g'i'p:

1. Ma'melketin'iz qaysi' tu'rdegi ma'mleketler qatari'na kiriwin ayti'n'. 2. Ma'mleketin'izde huqi'qi'y ma'mlekettin' qanday belgileri bar? 3. Oni' huqi'qi'y ma'mleketke aylandi'ri'w ushi'n qanday belgiler jetispeydi? 4. Ma'mleketin'izdin' puqaralari' og'an qanday qatnasi'qta boli'wi' mu'mkinshiligin bayan etin' ha'm da'lillen'. 5. Siz o'zin'iz usi' ma'mlekette jasawdi' qa'lerme edin'iz?

Bekemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Ma'mlekettin' huqi'qqa bolg'an qatnasi'qlari'na qarap qanday tu'rlerge aji'rati'w mu'mkin?
2. Qanday ma'mleket etatikali'q ma'mleket dep ataladi'?
3. Huqi'qi'y ma'mlekettin' tiykarg'i' belgilerin sanap berin'.
4. Ma'mlekettin' arali'q tu'ri degende qanday ma'mleketlerdi tu'sinesiz?
5. Huqi'qi'y ma'mlekette ma'mleket ha'kimiyati'ni'n' toli'q erki qalay bo'linedi? Ne ushi'n bul bo'liniw wa'killiklerdin' en' maqul bo'liniwi dep qabi'l etilgen?

Abu Nasr Farabiy o'zining "Fozil odamlar shahri" shig'armasi'nda, "Tabds-u navomisi Aflatun" ("Aflatun ni'zamlanni'n' ma'nisi") atli' shig'armasi'na tiykarlani'p mi'naday deydi: "Aflatunni'n' ayti'wi'nsha, en' qi'yi'n is — ni'zamdi' engiziw. Ni'zamg'a isenimsizlik penen qaraw ha'm de ni'zam u'stinen ari'z etiw bolsa en' an'sat is. Xali'q ni'zamlarg'a za'ru'rlilik seziwi ha'm olardi' u'yreniwi kerek, sebebi olar keyinirek xali'qti'n' o'zine payda keltiredi". A'dil ja'miyettin' tiykarg'i' jollari'n Farabiy to'mendegishe bayanlap bergan:

♦ Bilimli (12 o'zgeshelikti o'zinde sa'wlelendirgen) ma'mleket basshi'si' ha'm ma'mleket ag'zalari'ni'n' basli'g'i'.

♦ Ni'zam-qag'i'ydalari'ni'n' bar ekenligi ha'm olarg'a ma'mleket basshi'lari'ni'n', barli'q puqaralardi'n' boysi'ni'wi'.

♦ Ilim ha'm pa'nnin' rawajlani'wi'.

♦ Jaqsi' a'dep-ikramli'li'q ha'm minez-quli'qtin' insnlarda qa'lipleskenligi.

♦ Ma'mleket uri's ha'm basqi'nshi'li'qlarg'a qarsi' boli'wi', ma'mlekette ti'ni'shli'q, paraxatshi'li'qti'n' ornati'li'wi'.

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. "Fozil odamlar shahri" shig'armasinda Abu Nasr Farabiydin' a'dil ja'miyettin' tiykarg'i' belgilyeri ha'zirgi zaman ja'miyetinde payda bolsa bunday ja'miyette jasap atirg'an puqaranin' baxitli puqaralar dep ataw mu'mkin bolarmedi?
2. "Puqaraliq ja'miyet" atamasin esitkensiz. Mine usi atama neni an'latatug'inlig'in oylap ko'rgensizbe. Oylap ko'rgen bolsan'iz usi atama mazmuni haqqineda o'z pikirlyerin'izdi bildirin'.
3. "Puqaraliq ja'miyet" ha'r qanday ja'niyet ag'zalarinin' a'zeliy a'rmani degen pikyer barqulla aytiladi. Mine usi pikirdin' haqiyqatlig'in Abu Nasr Farabiydin' shig'armasinda keltirilgen u'zindilyerden paydalanip, dalillep byeruiwge ha'reket qilin'.

Puqara ha'm puqarali'q haqqi'ndag'i' tu'sinik payda bolg'an da'wirlerden baslap puqaralardi'n' uli'wma birlespesi si'pati'nda ja'miyet tu'sinigi ju'zege keldi. Bul tu'sinik da'slep, Shi'g'i'sta, atap aytqanda, a'yyemgi Bobilde "Hamurapi ni'zam-lan", a'yyemgi Turanda "Avesto" siyasiy ha'm huqi'qi'y-a'deplilik ta'liymati' menen baylani'sli' otqa si'yi'ni'wshi'li'q, yag'ni'y zardushtiylik da'wirinde, keyninen a'yyemgi Ellada ha'm Rimde payda boldi'.

Puqaraliq ja'miyetti ko'z aldina keltiriw an'satlastiriw ushi'n tiykarg'I belgilyerdi sanap o'tiw maqsetke muwapiq. Puqaraliq ja'miyettin' tiykarg'I belgilyeri to'mendegilyerden ibarat:

- Ha' tu'rdegi mu'lkshilik formalarinin' bar ekenligi;
- Barliq mu'lkshilik formalarina bir qiyli ko'z=qarasta boliwi, yag'niy mu'lkshilik formalarinin' tenligi;
- Yerkin miynet etiw ha'm ka'sip tan'lawimkaniyati;
- Isbilyermenlikke ken' imkaniyatlar jaratilg'anlig'i;
- Siyasiy yerkinliktin' bar ekenligi;
- Pikirlyerdin' ha'r tu'rliligi, so'z yerkinligi bar ekenligi;
- Insan huqiq ha'm yerkinliklyerinin' kepilligi;
- Wo'zin-o'zi basqariw organlarinin' rawajlang'anlig'I;
- A'dalatli huqiqiy ha'kimiyattin' bar ekenligi;
- Nizam u'stinliginin' ta'miynlengenligi;

Puqarali'q ja'miyeti — *ka'mil puqaralardan, yag'ni'y u'zliksiz baylani'sta bolg'an ha'm de a'dep-ikramli'li'q, huqi'qi'y ha'm siyasiy ma'deniyatqa iye adamlardan ibarat ja'miyet.*

Puqarali'q ja'miyeti ka'mil puqaralardan, yag'ni'y u'zliksiz baylani'sta bolg'an ha'm de a'dep-ikramli'li'qqa tayanatug'i'n huqi'qi'y ha'm siyasiy ma'deniyatqa iye adamlardan ibarat ja'miyet. Puqarali'q ja'miyeti ma'mlekettin' ku'shi menen emes, ba'lki oni'n' ag'zalari' bolg'an puqaralardi'n' o'zleri arqali' saqlap turi'latug'i'n ha'm qatan' qarar tapqan ja'miyet boli'p esaplanadi'. Bunday ja'miyet o'zin-o'zi joqari' da'rejede du'ziliwi menen aji'rali'p turadi'. Puqarali'q ja'miyetke ma'mlekettin' ku'shli ta'siri talap etilmeydi. Kerisinshe, ma'mleket bunday ja'miyettin' qadag'alawi'nda boli'wi' kerek, sebebi ma'mleket — puqarali'q ja'miyetinin' "jallanba xi'zmetkeri". Bunday ja'miyet tek g'ana o'zinin'

siyasiy, ma'deniy turmi'si'n, ba'lki ekonomikali'q, sotsialli'q turmi'si'n da o'zi basqari'p turadi'.

Ha'mme ja'miyetlyer ha'm puqaraliq ja'miyet emes. Puqaraliq ja'miet joqari da'rejedegi sotsiyalliq rawajlaniw belgisi desek tuwri boladi. Puqaraliq ja'miyetti toliq ra'wishte ko'z aldina keltiriw ushi'n onin' qa'siyetlyerin biliw u'lken a'hmiyetke iye. Puqaraliq ja'miyettin' qa'siyetlyeri ekonomikaliq, sotsiyalliq, siyasiy ha'm ruwxiy tarawlarda o'z ko'rinisin tabadi.

Puqaraliq ja'miyettin' belgilyeri to'mendegilyerde ko'rsetilgen:

Ekonomikaliq tarawda;

- ma'mleketlik emes komyersiyaliq sho'lkemlyerdin';
- shirketlyerdin';
- aksiyonyerlik kompaniyalardin';
- korporatsiyalardin';
- firmalardin' barlig'I ha'm olardin' jetiskenliklyerin ko'rsetiwlyeri ushi'n barliq sharayatlardin' jaratilg'anlig'i.

Sotsiyalliq siyasiy tarawda;

- puqaralar shan'araqlar;
- siyasiy partiyalar;
- jamaa't birlespelyeri;
- sotsiyalliq ha'reketlyer;
- wo'zin-o'zi basqariw organlari;
- mamleketlik emes g'alaba xabar qurallari;
- sotsiyalliq qarama-qarsiliqlardi nizam shen'byerinde sheshiw imkaniyatlari;

- xaliq pikirin u'yreniw, qa'liplestiriw ushi'n sha'rt-sharayatlardin' barlig'i.

Ruwxiyliq tarawda;

- so'z ha'm pikyer yerkinligi;
- hujdan yerkinligi;
- do'retiwshilik sho'lkemlyerdin' g'a'rezsizligi;
- ilimiy sho'lkemlyerdin' g'a'rezsizligi;
- ruwxiy qa;wip-qa;
- tyerlyerden qorg;aniwdin' ta'miyinlengenligi.

Ha'zirda puqaraliq ja'miyeti sharayatindag'i jasaw huqiqina tiykarlang'an jasaw bolmag'i sha'rt. Sonday-aq puqaraliq ja'miyette huqiq joqari da'rejesuinde rawajlang'an boliwi lazim. Sonin' ushi'n ha'm puqaraliq ja'miyet sharayatinda shaxstin' basqa shaxs penen yaki ma'mleket penen o'z-ara baylanislari huqiqiy normalarg'a tiykarlang'an boliwi yag'niy usi baylanislar huqiqiy maydanda a'melge asiriliwi talap etiledi.

Demokratiya ruwxiy wo'lshe'mlyer tiykarindabasqarilatug'in ku'shli huquqi'y ma'mleket, kushli puqaraliq ja'miyet demektur. Aytiv mu'mkin huqiqiy ma'mleket ha'm puqaraliq ja'miyet demokratiyanin' o'z ara baylani'sli' bolg'an yeki ta'repi, yeki qanati'dur. Usi tiykarda biz "Ku'shli ma'mleketten ku'shli ja'miyetke qaray" konsepsiyasin islep shiqtiq ha'm bul ideyani izbe-iz a'melge asiriw ma'selesine birinshi da'rejeli a'hmiyet qaratip kelmektemiz.

1. *Prezident Islam Karimovtin' demokratiyag'a byergen ta'riypinin' ma'nisin analiz etiwge ha'reket etin'. Usi tiykarinda payda bolg'an pikirlyerin' izdi klasslaslarin'iz benen sa'wbetlesin'.*

2. *Huqiqiy ma'mleket ha'm puqaraliq ja'miyeti demokratiyanin' majoziy ma'nide eki qanatina uqsatiwlarinin' sebebi nede dep oylaysiz. Huqiqiy ma'mleket ha'm puqaraliq ja'miyetin bir-birisiz ko'z aldina keltirse boladima.*

3. *"Ku'shli ma'mleketten ku'shli ja'miyetke qaray" konsepsiyasinan kelip shig'ip bul konsepsiya ne haqqinda ekenligin pikyer ju'ritip ko'rin'.*

Hikmetlyer g'a'ziynesinen!

A'dillik-aqirette najot, dunyada saodat basi. (Ali ibn Abu Tolib)

Sholi'w jasan'!

Demokratiyalig' ja'miyet — bul, en' da'slep puqaraliq ja'miyet boli'p tabi'ladi'. Haqi'yqi'y demokratiyani'n' joqarg'i' mazmuni' — shaxslar arali'q, milletler arali'q, ma'mleket ha'm sotsialli'q siyasiy qatnasi'qlardi' qolaylasti'ri'wdan ibarat. Bunda insan ha'm ja'miyet, ja'miyet ha'm ma'mleket ha'kimiyati' ti'ni'sh ha'm tati'w jasaydi'.

Islom Karimov

**Abu Nasr ibn
Muhammad ibn
Uzlug' Tarxon
Forobiy
(873-950)**

Farabiy orta a'sirlyerde Shig'ista en' belgili bolg'an ulamalarinan biri. Ol qadimgi grek ilim pa'ninin' bilimdani ha'm dawamshisi sipatinda dan'q taratqan. Onin', a'sirese Arastu filosofiyasin tarqatiw ha'm rawajlaniwdag'i say ha'reketlyeri dunya ilim orayi ta'repinen itibarg'a alip, oni "Al muallimi soniy" ("Ekinshi mug'allim") ha'm "Sharq Arastusi" ataqclarina iye boldi.

Ol orta as'irlyerdegi ilimlyerdin' aldin'g'i oyshil-larinan biri edi.

Farabiydin' belgili shig'armalari: "Nizamlar haqqindakitap" ("Kitobfin-navomis"), "Ma'selelyer toplami" ("Uyin ul-masoil"), "Ilimlyerdin' kelip shig'iw ha'm tarqatiliwi" ("Kitob fil ihso-al-ulim va at-tarif"), "Logikag'a kiriw kitabi" ("Kitob al-madخال ilal mantiq"), "Paziyletli minezlyer" ("As-sifat al-fazila").

Bekkemlew ha'm takirarlau ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Puqarali'q ja'miyetin qanday tu'sinik srpati'nda qaraw ha'm ta'riyplew mu'mkin?
2. Puqarali'q ja'miyeti qanday belgileri menen aji'rali'p turadi'?
3. Puqaraliq ja'miyettin' qa'siyetlyeri qaysi tarawda o'z ko'rinishin tabadi?
4. Puqaraliq ja'miyettin' qa'siyetlyeri ekonomikalik tarawda nelyerde ko'rinedi?
5. Sotsiyalliq-siyasiy tarawda-ne?
6. Ruwxliylik tarawda-ne?
7. Puqaraliq ja'miyeti sharayatinda ma'mlekettin' roli qanday boladi?
8. Puqarali'q ja'miyeti shaxs ha'm ma'mleket ortasi'nda o'zine ta'n "qural" degende neni na'zerde tutami'z?
9. Puqaraliq ja'miyeti sharayatindag'I jasaw nelyerge tiykarolang'an jasaw boliwi talap etiledi? Ne sebepten?
10. Puqaraliq ja'miyette shaxs-shaxs, shaxs-ma'mleket baylannislari qanday ta'rtipke salip turadi?

10- tema

O'zbekistan Respublikasi'nda puqarali'q ja'miyettin' tiykarlari'.

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Su'wretlyerdeg qaysi' sho'lkem ha'm birlespeler menen tani'ssi'z?
2. Olardi'n' jumi'si' haqqi'nda o'zin'izdin' pikirini' ayti'wg'a ha'reket etip ko'rin'.
3. Olardan qaysi'lari' sizin' turmi'si'n'i'zg'a tikkeley ta'sir o'tkere aladi'?
4. Ha'zirgi ku'ndegi turmi'sti'usi' sho'lkem ha'm birlespelerisiz ko'z aldi'mi'zg'a keltirsek bola ma?
5. Bul sho'lkem ha'm birlespelerdi kim du'zgen dep oylaysi'z?

Dunyanin' bir qatar rawajlaniwina ju'z tutqan ma'mleketlyerdi ha'zirgi da'wirde puqaraliq ja'miyetti rawajlandiriw ha'm onin' huqiqiy tiykarlarin bekkemlew boyinsha ken' ko'lemli ha'reketlyer gu'zetilmekte. Sol tiykarda, O'zbekistan Respublikasinda ha'm puqaraliq ja'miyetti qa'liplestiriw ma'mleketin' tiykargi maqseti etip belgilengen.

Puqarali'q ja'miyetti quri'w baslamalari'ni'n' oyani'wi' na'tiyjesinde ma'mleketimizde bunday ja'miyettin' quri'li'p ati'rg'anli'g'i'n ko'rsetiwshi belgiler barg'an sayi'n ani'q ko'zge taslanbaqta.

Puqarali'q ja'miyeti ma'mlekettin' qi'si'mi'si'z, ni'zamli' tu'rde ju'zege kelgen belgili bir adamgershilik ja'miyetinin' i'qti'yarli' tu'rde o'zin-o'zi basqari'wi' dep tu'siniledi.

A'sirese puqarali'q ja'miyetti qa'liplestiriw respublikami'zda a'melge asi'ri'li'p ati'rg'an reformalardi'n' bas maqseti boli'p tabi'ladi'.

O'zbekstanda ha'zirgi ku'nde bes mi'n'nan aslam hu'kimetlik emes ha'm ja'ma'a't sho'lkemleri jumi's ali'p barmaqta.

O'zbekstanda puqarali'q ja'miyetinin' to'mendegi elementleri qa'liplesip barmaqta:

1. Siyasiy partiyalar ha'm ja'miyetlik-siyasiy ha'reketler.
2. Ja'ma'a't du'zimleri.
3. Ma'mleketlik emes, kommertsiyali'q sho'lkemler.
4. Ta'lim-ta'rbiya sho'lkemleri.
5. Diniy sho'lkemler.
6. Milliy-ma'deniy oraylar.
7. Ja'ma'a'tshilik pikirin u'yreniw sho'lkemleri.
8. Shan'araq ha'm de oni'n' ma'plerin ko'rsetiwshi arnawli' sho'lkemler.
9. Puqaralardi'n' o'zin-o'zi basqari'w organlari'.
10. G'alaba xabar qurallari'.
11. Demokratiyali'q saylaw sistemasi'.

Bu'gingi ku'nge kelip ma'mleketimizde:

- Puqaraliq institutlarinin' roliha'm a'hmiyetin ku'dheyttiriwge puqaralardin' en' a'hmiyetli sotsiyal-ekonomikaliq mashqalalarin sheshiwge qaratilg'an 200 den artiq nizam hu'jjetlyeri qabil qiling'ani:

- Xizmet ko'rsetip kiyatirg'an ma'mleketlik emes sho'lkemlyer sani 2000-jilg'a qarag'anda 2,5 payizg'a asqani ha'mde 5200 den ziyatqa jetkeni;

- Ma'hallelyer sani 10 min'nan artig'in sho'lkemlestiriw Prezident Islam Karimov ta'repinen alg'a su'rilgen. Ma'mleketimizde demokratiyalik reformalardi ja'nede tyeren'lestiriw ha'm puqaraliq ja'miyetti rawajlandiriw konsepsiyasinda keltirilgen.

Bayanatta ja'ne sonday sho'lkemlyerge missal qilib Oliy Majilis janindagi ja'ma'a't fondi, "Kamolot" jaslar ja'miyetlik ha'reketi, O'zbekistan hayal-qizlar komiteti, "Salamat a'wlad ushi'n", "Nuraniy" jamg'armalari, "Do'retiwshilik" fondi.

“Soni’ umi’tpawi’mi’z kerek, biz ma’mlekettin’ baqlaw funktsiyalari’n qansha ku’sheytssek, qadag’alaw menen shug’i’llani’wshi’ ma’mleket du’zimleri ha’m organlari’n qansha ko’beytssek, ha’meldarlardi’n’ qi’ynawlari’ ha’m korruptsiya sonshelli ha’wiy ala beredi. Soni’n’ ushi’n biz ja’ma’a’tshilik baqlawi’n, ma’mleket jumi’si’, atap aytsaq, oni’n’ ku’sh jumsawshi’ dizimlerinin’ jumi’slari’ u’stinen de ja’miyet baqlawi’n ha’r ta’repleme ku’sheytiwge ayri’qsha itibar beriwimiz kerek. Bul ma’selede bunnan basqa alternativ jol joq”.

Islom Karimov

1. *Ja’miyetshilik baqlawi’ degende siz neni tu’sinesiz?*
2. *Prezident ta’repinen ja’miyet baqlawi’na bunshelli qatan’ itibar berilip ati’rg’anli’g’i’na sebep nede dep oylaysi’z?*

Ma’mleketlik emes kommyertsiyaliq sho’lkemlyer milliy assosiyasi keltirilgen.

Mamleketimizde jumis alip barip atirgan insan huqiqlari boyinsha sho’lkemlyer ha’m puqaraliq ja’miyet institutlari missal bola aladi. Olar to’mendegilyer:

- Ombudsman;
- Insan huqiqlari boyinsha milliy oray;
- “Ja’miyetlik pikir” ja’ma’a’tshilik orayi;
- A’meldegi nizam hu’jjetlyeri monitoring institutiha’m basqalar.

Bu’gingi ku’nde “ekinshi sector” dep atalg’an puqaraliq ja’miyeti institutlarin qollap quwatlaw ushi’n ma’mleket byudjetin u’lken mug’darda g’a’rejet ajratilg’ani ha’m ma’mlekettin’ bul tarawg’a itibari u’lkenliginen Dyerek byeredi.

Ma’mleketlik emes kommyertsiyaliq sho’lkemlyer, puqaraliq ja’miyettin’ basqa institutlarin qollap quwatlawshi ku’sheyttiriw maqsetinde Oliy majilis janinda Ja’ma’a’t fondi ha’m quramina ma’mleketlik emes kommyertsiyaliq sho’lkemlyer ha’m ja’ma’a’t sho’kemlyerdin’ wa’killyeri menen birge deputatlar finans dizimlyerinin’ juwapkyer qaniygelyeri kirgen Parlament komissiyasi sho’lkemlestirilgenide itibarg’a ilayiq.

Son’g’i jillarda puqaraliq ja’miyeti institutlarin qa’liplestiriw ha’m rawajlandiriw’g’a qaratilg’an to’mendegi nizamshiliq hu’jjetlyeri qabil etildi.

“Ma’mleketlik emes kommyertsyalik sho’lkemlyer xizmetinin’ kepilliklyeri haqqinda” g’i, “Ja’ma’a’t fondlari haqqinda” g’i, “Qawendyerlik haqqinda” g’i nizamlar,

- O’zbekistan Respublikasi Presidentinin’ “O’zbekistanda puqaraliq ja’miyeti institutlarinin’ rawajlaniwina ko’meklesiw ilajlari haqqinda” g’i qarari;

- O’zbekistan Respublikasi Oliy Majilis Nizamshiliq palatasi ha’m Senati ken’eslyerinin’ “Ma’mleketlik emes kommyertsyalik sho’lkemlyerin, puqaraliq ja’miyettin’ basqa institutlarin qollap quwatlawshi ku’sheyttiriw ilajlari haqqinda” g’i qospa qarari.

Usi nizamshiliq hu’jjetlyerinin’ qabil etiliwi:

- Puqaraliq ja’miyeti institutlarin qa’liplestiriw ha’m rawajlandiriw;
- Olardin’ g’a’rezsizligin ha’m toliq xizmet ko’rsetiwi ushi’n nizamshiliq sha’rayatin jaratiw;
- Olardin’ matyeriyalliq-texnikaliq ta’miynlewin jolg’a qoyiw;
- Olardin’ ja’miyetlik belsendiligin ku’sheyttiriw;
- Olardin’ ma’mleket ha’m ha’kimiyat du’zimlyeri xizmeti u’stinen ta’sirshen’ qadag’alawdi a’melge asiriwdag’i rolin ku’sheyttiriwge xizmet qiladi.

Ga’rezsizlik ji’llari’nda ma’ha’llenin’ turmi’si’ menen baylani’sli’ bolg’an ko’plegen qa’diriyatlar, u’rp-a’det ha’m da’stu’rlerimiz qayta tiklenip, zaman talaplari’ tiykari’nda bayi’p barmaqta. Soni’n’ menen birge, ma’ha’llenin’ aymaq ha’m wa’killiklari ken’eyilmekte, olar bu’gin o’zin-o’zi basqari’w uyi’mi’, haqi’qi’y demakratiya sabaq bo’lmesi si’pati’nda ken’ ko’lemli jumi’s ali’p barmaqta. Ma’mleketimiz tariyxi’nda birinshi ma’rte “ma’ha’lle” tu’sinigi Konstitutsiyami’zg’a kirgizilip, oni’n’ ja’miyet basqari’wi’ndag’i’ orni’ ha’m abroyi’ qatan’ belgilep qoyi’ldi’.

O’zbekistanda puqaralardi’n’ o’zin-o’zi basqari’w du’zimlari boli’p, bunda ma’kan ayri’qsha a’hmiyetke iye. Jasaytug’i’n jerindegi milliy o’zin-o’zi basqari’w di’n’ o’zineta’n modeli bolg’an ma’kan, xalqi’mi’zdi’n’ a’sirler boyi’ kiyati’rg’an da’stu’rlari ha’m u’rp-a’detlerine tayani’p, a’hmiyetli sho’lkemlestiriwshilik-ekonomikali’q ha’m ta’rbiyali’q funktsiyalardi’ atqaradi’.

Ma'kan adamlar jasaytug'i'n ortalig' q bolig'p, bul jerde olardi'n sanasi' ha'm minez-qulqi'na ja'ma'a'tshilik pikiri ku'shli ta'sir ko'rsetedi. Qatnashchilar adil, o'z ara hurmet, mehir-miriwbet, o'z ara ja'rdem tiykari'nda quriladi'. Mazmuni' jag'i'nan ma'kan shig'i's demokratiyalig'q baslang'i'sh mektebi waziriyati'n atqaradi'. Ma'kan ti'msali'nda bolgan puqaralig'q ja'miyetinin' sotsialig'q negizi O'zbekstanda bunday ja'miyetti qaliplestirishdin' tayani'sh noqati' bohp xizmet etishi mu'mkin.

Nizamni'n ustamligi O'zbekstanda puqaralig'q ja'miyetti qurishdin' en' zarur elementi.

Tuvisqanlig'q ha'm birgelikte jami's ali'p bari'w o'zbek xalqi'ni'n mentalitetine ta'n. O'zbekstanda puqaralig'q ja'miyetin qurishda asirese mine usi' qasiyetler yetekshilik qiladi' dep u'mit etish mu'mkin.

O'zbekstanda puqaralig'q ja'miyetnin' qurilishi to'mendegi tiykarg'i' bag'darlarda amalga asirishi'w maqsatke muvapi'q: 1) Mu'lkni ma'mleket qaramag'i'nan shig'ari'w; 2) Ko'p partiyali'li'q sistemasi'n rawajlandirishi'w; 3) Islep shig'ari'wdi' rawajlandirishi'w; 4) Xalqqa qolayli' (maqul) sotsialig'q bag'darlamalardi' islep shig'i'w.

O'zbekstanda jaslar puqaralig'q ja'miyetnin' sotsialig'q negizinin' tiykari'n du'ziwi kerek.

Puqaralig institutlari, ma'mleketlik emes kommyertsiyalig sho'lkemlyer ha'zirgi ku'nde demokratiyalig qaldiriyatlar insan huqiq ha'm yerkinliklari ha'mde nizamli ma'pplierin qorg'awdin' tiykarg'i' bag'darina aylanbaqta, puqaralardin' o'z yetiskenliklari ju'zege shig'ariw, olardin' ja'miyetlik, sotsial-ekonomikalig belsendiligi ha'm huqiqiy ma'deniyatin asiriw ushi'n sharayat yaratpaqta, ja'miyette ma'pplier ten; salmaqlilig'in ta'miyinlewge ko'meklespekte.

1. Puqaralig institutlarina, ma'mleketlik emes kommyertsiyalig sho'lkemlyerine misallar keltirin'.

2. Olar qanday xizmet penen shug'illanishin' bilersizbe?

3. Siz wo'zin'oz yaki shan'araq ag'zalarin'iz sonday sho'lkemlyerge mu'rajat ettin'izbe? Mu'rajat etken bolsan'iz qanday ma'selede?

4. Joqarida keltirilgen fikirlardi analizlep byeriwge ha'reket etin'.

Puqaraliq ja'miyeti sharayati'nda ma'mleket ha'm shaxs huqi'qti'n' ten' subiektleri si'pati'ndaisju'ritedi. Bul o'zna'wbetinde huqi'qi'y demokratiyalig' ma'mleket sharayati'nda g'ana ju'z beriwi mu'mkin bolg'an jag'day.

Bunnan juwmaq shi'g'ari'w mu'mkin, puqaraliq ja'miyetinde ma'mleket ta'repinen belgili bir kepillikler sistemasi' sho'lkemlestiriliwi kerek. Ha'zirgi waqi'tta O'zbekstan Respublikasi'nda qabi'l etilip ati'rg'an ni'zam, pa'rman ha'm biylikler sistemasi' a'ne usi'nday sistemalarg'a mi'sal bola aladi'.

Hikmatlar xazinasidan!

Ma'mleket islerinin' 9 u'lesin ken'es, shara ha'm aqi'l, qalg'an bir u'lesin bolsa qi'li'sh penen ori'nlawi'n an'ladi'm. (A'mir Temur)

Bekkemlew ha'm takirarlav ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Puqaraliq ja'miyetti qa'liplestiriw respublikamizda a'melge asirilib atirg'an reformalarin' bas maqseti sipatinda aytiliwi neden dyerek byeredi?
2. O'zbekistanda puqaraliq ja'miyettin' qanday belgilyeri qaliplesip barmaqta?
3. Ma'mleketimizde bu'gingi ku'nde xizmet ko'rsetip kiyatirg'an puqaraliq ja'miyet institutlari sani haqqinda Konsepsiyada qanday sanlar keltirilgen?
4. Konsepsiyada puqaraliq institutlarina misal qilib qanday sho'lkemlyer atalg'an?
5. Ma'mleketimizde insan huqiqlari boyinsha qanday sho'lkemlyer xizmet ko'rsetpekte?
6. Puqaraliq ja'miyet institutlarin qollap quwatlaw ushi'n ma'mleket byudjetinen u'lken qarjilar ajratiliwi neden dyerek byeredi?
7. Son'g'i jillarda ja'miyet institutlarinn qa'liplestiriw ha'm rawajlandiriwg'a qaratilg'an qanday nizamshiliq hu'jjetlet qabil etildi?
8. Usi qabil etilgen nizamshiliq hu'jjetlyeri qanday maqsetlyerge xizmet qiladi?
9. Ma'mleket puqaraliq ja'miyet institutlarin rawajlandiriw menen qanday maqsetti go'zleydi dep oylaysiz?
10. Ma'hallenin' ha'r bir puqara turmisindag'i roli haqqinda aytip byerin'.
11. Prezidentimiz ha'm hu'kimetimiz ta'repinen ma'halle institutina bul da'rejede u'lken a'hmiyet byerilib atirg'anlig'inin' sebebi nede dep oylaysiz?

11- tema

O'zbekistan Respublikasi'nda huqi'qi'y reformalar. Shaxsti'n' huqi'qi'y ma'deniyati'

“O'zhaqi'-huqi'qi'n'biletug'i'n,o'zku'shiha'mimkaniyatlarina su'yenetug'i'n, do'gereginde ju'z berip ati'rg'an waqiyalarg'a erkin qatnasta bola alatug'i'n, soni'n' menen birge jeke ma'plerin ma'mleket ha'm xali'q ma'pleri menen birgelikte ko'retug'i'n, ha'r ta'repleme jetik insnlardi' ta'rbiyalaw wazi'ypasi' g'a'rezsizlik ji'llari'nda biz ushi'n sheshiwshi ma'selega aylandi'”.

Islom Karimov

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Bizin' tinish ha'm abadan turmis keshiriwimiz, bili aliwimiz wo'z qabiletlyerimizdi rawajlandiriw'g'a sha'rayat jaratiw ha'm kepillik byeriwde ma'mleket nizamshilig'inin' qanday a'hmiyeti bar?
2. Usi nizamshiliqti toliq rawajlanip bariwina qanday za'ru'rlik bar dep oylaysiz?
3. Siz ku'ndelik wo'mirin'izde paydalanip kiyatirg'an huqiq ha'm yerkinliklyerinizge misallar keltire alasizba?
4. Joqaridag'i su'wretlyerdi analizlep byeriwge ha'reket qilin'.

Ma'mleketimiz g'a' rezsizlikke yyeriskennen son' huqiqiy reformalardi a'melge asiriw en' tiykarg'i waziypalardan biri dep esaplendi. Wo'tken jillar dawaminda huqiqiy reformalar bag'darinda qansha jumislar a'melge asirilmasin, bul barisinda isleniwi tiyis bolg'an jumislar ko'lemi ja'nede ken'eyip atir. Bug'an sebep retinde ja'miyetimiz huqiqiy jaqtan jan'a basqishqa ko'tyerilgeni ha'm ma'mleketimiz huqiq tarawi en' rawajlang'an ma'mleketlyer qatarinan worin yelegenin ko'riwimiz mu'mkin.

G'a' rezsizlik jillarinda ma'mleketimizde:

- nizamshiliqti rawajlandiriwdi turaqli a'melge asirilip atirg'ani;
- demokratlastiriw procesinin' aniq ha'm turaqli tu's alg'anlig'i;
- xaliqtin' huqiqiy sanasinin' wo'sip baratirg'anlig'i;
- puxaralardin' siyasiy iskyerliginin' artqanlig'i;
- xaliqtin' yerten'gi ku'nge iseniminin' artip baratirg'anlig'i, yen' aldi menen, a'melge asirilg'an huqiqiy reformalardin' na'tiyjeliligi.

Tariyxtan qisqa da'wirde ma'mleketimizdin' ko'rinisi wo'zgyerip, du'nya ja'miyetinin' birgeliktegi worni, abiroyi joqarilap barmaqta. Biraq bul yyerisilgen jetiskenliklyer Prezidentimiz so'zi menen aytqanda – “turaqli” rawajlanip baratirg'an ekonomikag'a tiykarlang'an ashiq demokratiyalig huqiqiy ma'mleket quriw, insan, wonin' ma'plyeri, huqiq ha'm yyerkinliklyeri so'zde yemes, a'melde joqari qadiriyaat da'rejesine ko'tyerilgen, du'nya ju'zinde abiroy itibarg'a yyerisken ja'miyetti payda yetiw barisinda biz wo'z aldimizg'a qoyg'an joqari maqsetke qaratilg'an uzaq ha'm qiyin joldin' bir bo'legi, degeni”. Mine usi maqsetke yerisiw barisinda isleniwi tiyis bolg'an jumislarda ha'r bir puxara ha'm pu'tin j'amiyetimiz ushi'n bag'darlama bolip xizmet qilaturg'in ma'mleketimide demokratiyalig reformalari ja'nede tyeren'lestiriw ha'm puxaraliq ja'miyetti rawajlandiriw konsepciyasi Prezidentimiz Islam Karimov ta'repinen O'zbekistan Respublikasi Oliy Majilisi Nizamshiliq palatasi ha'm Senatinin' 2010-jil 12-noyabrdegi qospa ma'jilisinde alg'a su'rildi.

Konsepciyada ma'mleket wo'mirin demokratiyalastiriw, huqi'qi'y qatnasiqlardi' xali'qarali'q normativlyerge muwapi'qlasti'ri'w bari'si'nda yyerisilgen jetiskenliklyerdi atap o'tiw menen bir waqi'tta huqi'qi'y demokratiyalig ma'mleket du'ziw ha'm puxarali'q ja'miyetti payda yetiw maqsetinde huqi'qi'y reformalardi' izbe-izlik penen dawam yettiriw

za'ru'r yekenligi maqullandi. Bunda, demokratik wo'zgyeriwlyerdi ja'nede tyeren'lestiriwdin' yen' za'ru'r alti tarawi belgilendi. Bul tarawlar to'mendegishe:

I. Ma'mleket ha'kimiyati ha'm basqariwdi demokratlastiriw

II. Sud – huqiq tizimin reformalaw.

III. Axborot tarawain reformalaw, axborot ha'm so'z yyerkinligin ta'miynlew.

IV. O'zbekistanda saylaw huqiqi yyerkinligin ta'miynlew ha'm saylaw nizamshilig'in rawajlandiriw.

V. Puxaraliq ja'miyetti institutlarin sho'lkemlestiriw ha'm rawajlandiriw

VI. Demokratik bazar reformalarin ha'm ekonimikani libyerallastiriwdi janede tyeren'lestiriw.

Ma'mleketimizde huqiqiy demokratiyalik ma'mleket du'ziw ha'm puxaraliq ja'miyetti payda yetiw procesindegi jetiskenliklyer xaliqtin', ha'r bir puxaranin' huqiqiy sanasi ha'm huqiqiy ma'deniyat da'rejesine baylanisli. Sonday-aq, bul barista islenip atirg'an barliq jumislar insan ushi'n ha'm bul jumislardi a'melge asirip atirg'an ha'm insan. Prezidentimiz Islam Karimov so'zi menen aytqanda "Joqari huqiqiy ma'deniyat – demokratiyalik ja'miyet fundamenti ha'm huqiq tiziminin' jetiklik ko'rsetkishi".

Xosh huqiqiy ma'deniyat wo'zi ne? Bul sorawg'a juwap byeriw ha'm huqiqiy ma'deniyat tu'siniginin' ma'nisin an'lap jetiw ushi'n biz, aldi menen, huqiqiy sana tu'sinigine ta'rip byeriwimiz kyerek. Huqiqiy sana insannin' wo'z ruwxiy ha'm ag'artiwshiliq da'rejesine su'yengen halda ja'miyette a'mel qilinip atirg'an huqiqiy talap ha'm normalardin' mazmunin tu'siniw.

Demek, ja'miyet eg'zalarinin' huqiqiy sanasi joqari boliwi ushi'n wolar ag'artiw ha'm joqari manawiyat iyesi boliwi za'ru'r. Ruwxiy sananin' joqarilawi shaxstin' puxaraliq ja'miyettin' toliq ag'zasi ha'm huqiqiy demokratiyalik ma'mlekettin' huqiqiy puxarasi boliwi ushi'n kemlik qiladi. Bunin' ushi'n insan huqiqiy ma'deniyatli insan boliwi za'ru'r.

Shaxstin' huqiqiy ma'deniyati degende puxaranin' wo'z haq huqiqlarin huqiqiy sanasina su'yengen halda basqalar ma'pine tis kelmeytug'in tu'rde a'melge asiriliwi tu'siniledi.

Wo'z huqiqiy ma'deniyatin du'ziw ushi'n shaxs

- wo'z huqiqiy bilimlyerin ha'mme waqit asirip bariwi;
- a'meldegi nizamshiliq hu'jjetlyer menen tanis boliwi;
- huqiqiy xizmette ata-babalarimizdan miyras bolip kelgen sociyalliq qag'iydalardi ha'm itibarg'a ala biliw;
- ha'kimiyat organlarinin' funkciyalari ha'm waziypalarin biliwi ha'm olar menen wo'z-ara qatnasiqlarg'a kirise aliwi;
- huqiq tarawinin' ja'miyettegi wornin tuwri basqariw ha'm wolardin' waziypalarin tuwri an'lawi za'ru'r.

Yelimizde huqiqiy ma'mleket tiykarlarin ja'nede rawajlandiriw ha'm xaliqtin' huqiqiy sanasin ha'm ma'deniyatin joqarilatiw biz ushi'n sheshiwshi waziypa bolip qalmaqta.

Joqari huqiqiy ma'deniyatqa iye insannin' ta'rbiyalaw qandayda jollar menen a'melge asiriladi, insannin' huqiqiy ma'deniyatina qanday faktorlar ta'sir ko'rsetedi siyaqli sorawlarg'a juwap huqiqiy ta'lim ha'm bilimin ku'sheytiw, huqiqiy sawatxaliqu enjaydiriwdi ja'nede jaqsilaw tiykarindajatadi.

Ma'mleketimiz xalqinin' a'sirese, siz jas a'wladtin', joqari huqiqiy ma'deniyat iyesi bolip, ma'mleketimizdin' haqiqiy puxarasi, jetik shaxs sipatinda kamalg'a keliwin'iz barliq sha'rt-sharayatlardi jaratqan.

Huqiqiy qatnasiqlardi a'melge asiriwda ja'rdem byeretug'in:

- huqiqiy a'debiyatlar, zamanago'y texnik qurallar menen ta'miynlengen;
- bilimlendiriw mekemelerinde huqiqiy bilimlyerdi woqitiw jolg'a qoyilg'an;
- televideniyem radio ha'm baspa axbarot qurallarina huqiqiy bilimlyerdin' ken'nen enjaydiriwi ha'm tarqatiwi barqulla alip barilip atir
- xaliqtin' u'yreniwi ushi'n nizam hu'jjetlyeri basip shig'arilmaqta ha'm intyernettegi belgili saytlarg'a jaylatirilip atir.
- ma'mleket basqariw organlarinin' jumislarinda ashiqtan-ashiq ta'miynlew boyinsha jumislar a'melge asirilmaqta;
- huqiqi qorg'awshi organlar menen puxaralardin' wo'z-ara qatnasiqlarinda insan huqiq ha'm yyerkinliklyerin ta'miynlew boyinsha tu'sindiriw jumislari jolg'a qoyilg'an;

- rawajlang'an ma'mleketi yerdegı huqıqıy qatnasıqlar boyınsha ta'jriybeler u'yrenılıp, woların' en' tiyisli elimizde en jaydırılğ'an;
- kórkem a'debiyat ha'm shıg'armalar arqalı ha'm huqıqıy bilimyer adamlarğ'a jetkizilmekte.
- Huqıqıy ta'lim, ta'rbiya, en jaydırıw barisındag'ı ma'mleket ta'repinen jaratılğ'an shart-sharayatlardan u'nemli paydalaniw ha'm wo'z huqıqıy sanasın asirip, huqıqıy ma'deniyatti du'ziw ma'mleketimizdin' ha'r bir puxarasının' waziypası.

Xikmetler g'aziynesinen!

Insan ta'rbiyasının' da'rejesi basqanın' huqıqın xu'rmet etiw menen belgilenedi. *(Muxammed Kamal Pilav)*

Sholi'w jasan'!

Ja'miyettin' demokratiya jolınan tez rawajlanıwı ha'm bul barista a'melge asirilip atırğ'an reformalardin' na'tiyjeli, ha'r ta'repleme, adamlardin' huqıqıy sanası ha'm huqıqıy ma'deniyat da'rejesine baylanisli. Joqari huqıqıy ma'deniyat – demokratiyalıq ja'miyet fundamenti ha'm huqıqıy tizimnin' jetiklik kórsatkishi.

Bekkemlew ha'm takırlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Huqıqıy reformalardin' a'melge asiriliwinin' sebebi nede?
2. Ma'mleketimizde g'a'rezsizlik jıllarında a'melge asirilğ'an huqıqıy reformalardin' na'tiyjesi nelerde kórsetilgen?
3. Ma'mleketimizde demokratiyalıq reformalardı ja'nede tyeren'lestiriw ha'm puxaralıq ja'miyetti rawajlandırıw konsepciyası qanday jo'nelislerdi wo'z ishine alg'an?
4. Huqıqıy sana ne?
5. Huqıqıy ma'deniyat degende neni tu'sinesiz? Onın' insan wo'mirında qanday a'hmiyeti bar?
6. Huqı'qi'y ma'deniyatti' qaliplestiriwde Konstitutsiyamız qanday rol oy-naydı'?
7. Huqı'qi'y ma'deniyatti' asiri'wda zarurli esaplang'an ja'ne qanday huqı'qi'y hu'jjetlerdi bilesiz?

Bap boyi'nsha uli'wma ta'kirarlaw ushi'n sorowlar ha'm tapsi'rmalar.

1. Huqi'qqa sali'sti'rg'anda qatnasi'na qaray qanday tu'rlerge aji'rati'w mu'mkin?
2. Etatikali'q ma'mleket qanday ma'mleket ekenligin su'wretlep berin'.
3. Qanday ma'mlekette huqi'qi'y ma'mleket atamasi'n qollani'w mu'mkin?
4. Huqi'qi'y ma'mlekettin' tiykarg'i' belgilerin sanap berin'.
5. Ma'mlekettin' arali'q tu'rine kirgen ma'mleketlerdin' qanday o'zine ta'n tu'rleri bar?
6. "Puqarali'q ja'miyeti" atamasi'ni'n "Ja'miyet" atamasi'nan qanday o'zgeshelikleri bar?
- 7 Abu Nasr Farabiy "Fozil odamlar shahri" shi'g'armasi'nda a'dil ja'miyetti qalay su'wretleydi? Usi' su'wretlewdi puqarali'q ja'miyeti belgileri menen sali'stri'p ko'rin'. Pikirin'izdi ayti'n'.
8. O'zbekstan Respublikasi'nda puqarali'q ja'miyetinin' qanday elementleri qaliplesip barmaqta?
9. O'zbekstanda puqarali'q ja'miyetinin' quri'li'wi'ni'n' qanday o'zine ta'n ta'repleri bar?

Atamalg'a sa'ykes ta'riyplerdi belgilen'.

1. Huqi'qi'y ma'mleket

3. Ma'mlekettin' araliq tu'ri

2. Etatikalıq ma'mleket

4. Puqaralıq ja'miyeti

a) — Ma'mleket basqari'wi' buyri'q ha'm biyliklerine tiykarlang'an, puqaralardi'n' ha'm sho'lkemlerdin' erkinlikleri sheklengen.

b) huqi'qti'n' hu'kimranli'g'i' ta'miyinlengen, insanni'n' huqi'qlari' ha'm erkinlikleri kepillengen, ha'kimiyatti'n' toli'q wa'killigi bo'lingen demokratiyalı'q.

d) — ha'm huqi'qi'y ma'mlekettin', ha'm etatikali'q ma'mlekettin' belgilerin belgili da'rejede ja'mlestirgen.

e) — ka'mil puqaralardan, yag'ni'y u'zliksiz baylani'sta bolg'an ha'm de a'depikramli'li'q, huqi'qi'y ha'm siyasiy ma'deniyatqa iye adamlardan ibarat ja'miyet.

Bap boyi'nsha testler

1. O'zbekistan Respublikasining "ja'miyette huqiqiy ma'deniyatti joqarilatiw milliy da'stu'ri" qashan qabil yetilgen?

- a) 1997-jil 29-avgustta
b) 2001-jil 4-yanvarda
d) 1998-jil 29-avgustta
e) 2001-jil 18-yanvarda

2. Siyosiy partiyalar du'ziw ha'm olardin' jumisinda qatnasiw puxaralardin' qanday huqiqi yesaplanadi?

- a) ekonomikaliq huqiqi b) sociyalliq huqiqdari
d) siyasiy huqiqdari e) jeke huqiqdari

3. O'zbekistan Respublikasining "Siyosiy partiyalar tuwrisida" g'i nizami qashan qabil yetilgen?

- a) 1991-jil 1-noyabrde
b) 1994-jil 18-fevralda
d) 1997-jil 26-dekabrde
e) 1996-jil 26-dekabrde

4. Ma'mlekette miynet yetetug'in xaiqtin' huqiqlarin ma'mleket sho'lkemlyeri menen bir qatarda qorg'aw yen' barliq ja'maat birlespesi ne dep ataladi?

- a) siyasiy partiya
b) do'retiwshi awqam
d) ka'siplik awqam
e) nuraniylar sho'lkemi

5. Ma'mlekettin' huqiqqa bolg'an qatnasiqlarina qaray ...

- a) etatik, nizamli ha'm huqiqiy etatik b) huqiqiy, puxaraliq ha'm

- d) etatik, huquiqiy ham araliq e) puxaraliq, etatik ha'm araliq

6. Ma'mlekettin' basimisiz, nizam shen'byerinde payda bolg'an ma'lim kishilik ha'm ja'miyetinin' iqtiyariy wwo'zin-wo'zi basqariwin ni an'latadi?

- a) huqiqiy ma'mleket
b) ja'miyet
d) puxaraliq ja'miyeti
e) yyerkin ma'leket

7. Tikkeley demokratiya qanday a'melge asiriladi?

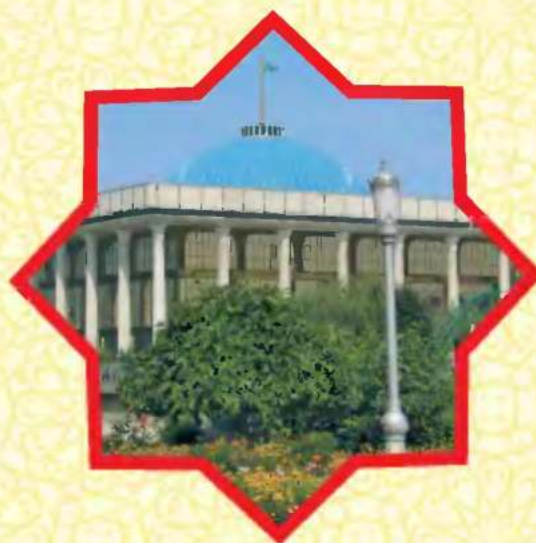
- a) parlamentti du'ziw arqali
d) refyferendum arqali
lar arqali

8. Tiykarg'i nizam ne?

- a) Konstituciya
d) hu'kimet qarari
- b) Prezident pa'rmani
e) Oliy majilis nizami

III BAP

O'ZBEKSTAN RESPUBLİKASINDA MA'MLEKET BASQARIWI HA'M HUQIQ

- *G'a'rebsiz O'zbekstan Respublikasi'nda ma'mleket basqari'wi' ha'm huqi'q;*
- *O'zbekstan Respublikasi' ma'mleket ha'kimiyati'ni'n' ni'zam shi'g'ari'wshi' organi';*
- *O'zbekstan Respublikasi'ni'n' atqari'wshi' ha'kimiyat organlari';*
- *O'zbekstan Respublikasi' sud sistemasi'.*

12- tema

O'zbekiston Respublikasida davlat boshqaruvi

Ziyreklestirish soraw ha'm tapsi'rmalar

- 1-2-Su'wretlerdegi ma'mleket basqarmalari qanday jumi'slardi atqaradi dep oylaysiz?
- Bul basqarmalar kimnin` ma`pin go`zlep is jurgizedi?
- 4-Su'wretde rayon ha`kimyati`, 5-su'wretde wa`layat ha`kimyati`, 6- su'wretde rayon sudi` ko`rsetilgen. Bul basqarmalar jumi'si` haqqinda nelyerdi bilesiz?
- Puqara sotcialli`q yamasa huqi`qiy muammag`a dush kelgende birinshi boli`p qaysi` basqarmag`a murajat etiw kyerek? Bunday muammag`a mi`sal keltirin` ha`m ha`r birin`iz jeke turde puqara qaysi` basqarmag`a murajat etiw kyerekligin dodalap ko`rin`.
- Puqaralardin` muammalarin sheshiw menen jumi`s alip baratug`i`n jan`a qanday ma`mleketlik basqarmalardi bilesiz?

6. *Egyer mine usinday basqarmalar bolmag`anda puqaralar ha`m sho`lkemlyer qanday qiyinshi`li`qlarg`a dushakar bolar edi?*

O'zbekistan Respublikasida "xaliq-ha'kimiyattin' birden-bir dyeregi" ekenligi onin' konstitutsiyasida belgilep qoyilg'an. Bul ma'mleketlik huqiqiy xizmettin' mazmuni konstitutsiyaliq printsiplyerge tiykarlanadi.

Ma'mleket ha'kimiyatinin' xaliqtin' ma'plyerin oylap o'z xizmetin jolg'a saliwi konstitutsiyada qatan' belgilengen, ma'mleket ha'kimiyatinin' aldina qoyilg'an basli waziypa esplanadi. Ma'mleket ha'kimiyatinin' xizmeti xaliq ha'kimshiligin a'melge asiriwdin' tiykarg'i formalarinan biri bolip esaplanadi. Bul xizmet en' da'slep konstitutsiya ha'm nizamlar menen belgilengen ta'rtipte ma'mlekettin' Konstitutsiyada belgilengen organlari ha'm lawazimli shaxslar ta'repinen a'melge asiriladi. Olar da o'z na'wbetinde waqti-waqti menen o'tkyeriletug'in saylawlar arqali qurami qa'liplestirip yamasa o'zgyerip turadi.

O'zbekistan suvyerenitetinin' huqiqiy tiykari-Tiykarg'i nizami O'zbekistan Respublikasinin' Konstitutsiyasi bolip, bul hu'jjet O'zbekistan Respublikasi Joqarig'i Ken'esinin' on ekinshi shaqiriq XI sessiyasida, 1992-jil 8-dekabrde qabil etilgen.

Ha'r qanday ma'mlekettin' qu'direti, abiroy itibari onin' Konstitutsiyasi esaplanadi.

Islom Karimov

O'zbekistan Respublikasinin' Konstitutsiyasi insan huqi`qlari` ha'm yerkinliklyerine tiyisli hu'jjetlyer, "Insan huqi`qlari` uliwmalig`an deklaraciyasi", rawajlang'an demokratik principle ha'm qadriyatlar, watani`mi`z tariyxig`andag`i bir neshe mi`n`ji`lili`q milliy ha'm shig`is ma'mlekettin basqariw da'stu'rlyerin wo'z ishine qamtidi.

Ma'mleketimiz Konstitutsiyasi suvyeren O'zbekistan Respublikasi ja'miyetlik turmisinin' a'hmiyetli ta'replyerin konstitutsiyaliq jaqtan ta'rtipke saliwdin' uliwma printsiplyerin bekkemledi, ma'mleket basqariwdin' mazmunin belgilep byerdi.

Konstitutsiyada na'zyerde tutilmag'an ta'rtipte ma'mleket ha'kimiyati wa'killiklyerin o'zlestiriw, ha'kimiyat uyimlarinin' xizmetin toqtatip qoyiw yamasa saplastiriw, ha'kimiyattin' jan'a quramlarin du'ziw Konstitutsiyag'a

qarsi bolip esaplanadi ha'm nizam boyinsha juwapkyershilikke tartiwg'a tiykar boladi.

O'zbekistan xalqi atinan tek ol saylag'an respublika Oliy Majlisi ha'm Prezidenti jumis alip bariwi mu'mkin.

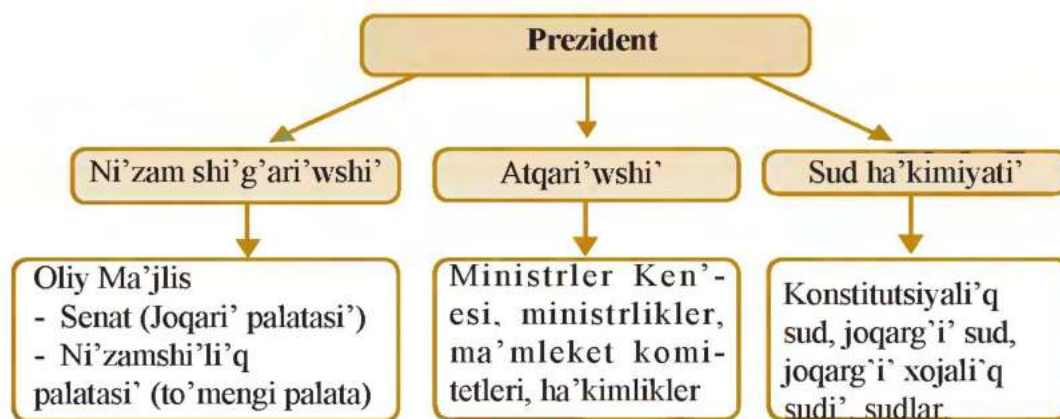
Ma'mleket o'z xizmetin insan ha'm ja'miyet abadanlig'in oylap, sotsialliq a'dil ha'm nizamshiliq printsipleri tiykarinda a'melge asiradi.

Konstitutsiya konstitutsiyaliq du'zimnin' tiykarg'i sha'rtlyerinen biri bolg'an xaliq ha'kimiyatlig'in bekkemlep byeredi. organlarinin' du'zilisi, ha'kimiyatlardin' bo'liniw bag'darlari tiykarlap byerilgen.

Konstitutsiyada O'zbekistan Respublikasi ma'mleket ha'kimiyati joqari "O'zbekistan Respublikasi Ma'mleketlik ha'kimiyatinin' sistemasi ha'kimiyattin' nizam shig'ariwshi, atqariwshi ha'm sud ha'kimiyatiga bo'liniw printsipline tiykarlanadi.

11- statya.

Ha'kimiyat wa'killiklyerin bo'listiriw printsipleri-huqiqiy ma'mlekettin' en' a'hmiyetli belgilyerinen esaplanadi. Bul princip barliq rawajlang'an demokratik ma'mleketlyerde a'mel qilaturg'in tiykarg'i konstituciya qag'iydalardan biri. Bul ha'r qiyli ma'mleketlyer konstituciylarinda a'ytewir belgilep qoyilg'an a'piwayi demokratik qag'iyda emes, ha'kimiyattin' bir organda toplaniwin' aldini aliwg'a qaratilg'an konstituciya qag'iydalar. Sebebi, ko'p a'sirlik ma'mleketlik rawajlaniw ta'jriybeleri soni ko'rsetip, ha'kimiyat bir organda toplananda awir qiyamet etiwlyer ju'z byeriwge sha'rayat tuwiladi.

Ha'kimiyat bo'liniwinde konstitutsiyaliq princip qollanip, ma'mleket basqariwinda o'zgyerislyer a'melge asiriladi eken, ma'mleketimizde to'mendegi qag'iydalarg'a a'mel qilindi.

1. Ma'mleketimizde ha'kimiyattin' nizam shig'ariwshi, atqariwshi ha'm sud tarawlari o'z ara jeke ma'mleket mexanizmi siyaqli o'z ara baylanisliqta jumis alip bariwlari menen bir waqitta olar basqalardan pariqli g'arezsiz;

2. Nizam shig'ariwshi, atqariwshi ja'ne sud funkciyalarin orinlawshi respublika aymag'indag'i ma'mleket organlari ortasinda h'akimiyat wa'killiklyerinin' aniq ko'rinisi bar. Ma'mleket basqariwinin' joqari respublika aymag'indag'i organlari o'zlyerinin' to'mengi jyergilikli organlari menen birgelikte baylanista jumis alip baradi. Ma'mleket basqariwinin' jyergilikli organlari xizmetinin' a'xmiyetliligi, da'slep, olardin' puxaralar, puxaralardin' wo'zin-o'zi basqariw organlari h'am sho'lkemlyer menen tuwridan-tuwri islesedi. Sonin' ushi'n h'am ma'mleket basqariwinin' jyergilikli organlari jumisinda ma'mleketimizde ayriqsha itibar byerilip atir. Konstitutsiyami'zdi'n' ja'ne bir demokratiyali'q ta'repi, ja'miyet ha'm ma'mleket turmi'si'nin' en' a'hmiyetli ma'seleleri xali'q talqi'lawi'na usi'ni'ladi', uli'wma dawisqa (referendumg'a) qoyi'ladi'.

O'zbekstan Respublikasi'nda sud ha'kimiyati' ni'zam shi'g'ri'wshi' ha'm atqari'wshi' ha'kimiyatlardan, siyasiy partiyalardan ha'm basqa ja'ma'a't birlespelerinen erkin tu'rde is ju'ritedi.

106- statya.

O'zbekstan Respublikasi' Ministrler Ken'esi atqari'wshi' ha'kimiyatti' a'melge asi'radi'. Ministrler Ken'esi o'z xi'zmetinde O'zbekstan Respublikasi' Prezidenti ha'm O'zbekstan Respublikasi' Oliy Ma'jlisi aldi'nda juwapker...

98- statyadan

O'zbekstan Respublikasi' Konstitutsiyasi' ha'm a'meldegini' zamlarda ma'mleket ha'm puqara ortasi'ndag'i' turaqli' siyasiy-huqi'qi'y baylani's belgilep qoyi'lg'an.

Ha'zirgi da'wirde ma'mleketimiz xalqinin' siyasiy-huquiqiy ma'deniyati ha'm sociyalliq sana da'rejesinin' o'sip bariwi, ja'miyetti demokratlastiriw ha'm libyerallastiriw procesinin' tez rawajlaniwi elimizde ko'p partiyaliliq diziminin' ja'nede bekkemleniwi ma'mleket h'akimiyatinin' u'sh subekti, yag'niy ma'mleket basshisi bolg'an Prezident, nizam shig'ariwshi ha'm atqariwshi h'akimiyatlar ortasindag'i wakalarlarinin' ja'nede sa'ykes bo'liniwin ta'miynlew ushi'n kyerekli jag'daylardi ju'zege keltiredi.

Do'retiwshilik xizmet

Wo'zin'iz du'zgen sha'rtli ma'mleketimizdin' ma'mleket basqariwi dizimin ha'kimiyatlar bo'liniwi principine tiykarlang'an halda sxematik tu'rde sa'wlelelendirin'. Bunda, ma'mleket basqariwinin' joqari organlari menen bir qatarda, jyergilikli organlarin ha'm o'z-ara baylanisliqta ko'rsetin'. Wwo'zin'izdin' sha'rtli ma'mleketin'izdin' basqariw dizimin klasslarin'izdin' sha'rtli ma'mleketlyeri basqariw sistemalari menen salistirin'.

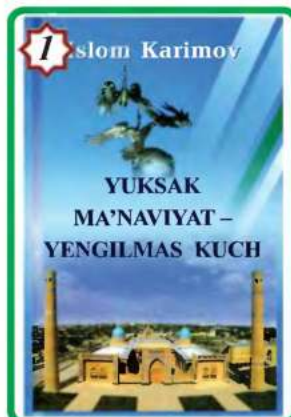

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Ma'mleket basqariwi degen ne?
2. Ma'mleket basqariwinin' ma'mleket puxaralari ushi'n qanday a'hmiyeti bar?
3. O'zbekistan Respublikasi Konstitutciyasinda ma'mleket basqariwi haqqinda nelyer jazilg'an?
4. Ha'kimiyatlar bo'liniwi konstitutciyliq principi haqqinda nelyerdi bilesiz?
5. Ma'mleketimizde ma'mleket basqariw dizimi reformalarinda qanday qag'iydalarg'a a'mel qiliniwi kyerek?
6. Nizam shig'ariwshi h'akimiyat quramin aytip byerin'. Atqari'wshi' ha'kimiyatqa she? Sud ha'kimiyati'na she?
7. Olardi'n' tiykarg'i' wazi'ypalari'n ayti'p berin'.
8. O'zbekstan ma'mleketlik ha'kimiyati' jag'i'nan huqi'qi'y ma'mleket talaplari'na juwap beredi me? Juwabi'n'i'zdi' da'lillen'.

13- tema

Ma'mleket bashi'si'

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. 5- su'wrette ko'rsetilgen imaratti' bilesizbe? Ol qanday imarat?
2. Ma'mleketke basshi' ne ushi'n za'ru'r dep oylaysi'z? Eger qanday da bir elde ma'mleket basshi'si' uli'wma joq bolsa bul elde qanday jag'day ju'z beriwi mu'mkinligin ko'z aldi'n'i'zg'a keltire alasi'z ba? Bunday jag'daydi' doslari'n'i'z benen talqi'lan' ha'm talqi'law dawami'nda ayti'lg'an pikirlerden paydalani'p, "El ushi'n ma'mleket basshi'si' ne ushi'n za'ru'r?" degen sorawg'a juwap beriwge ha'reket etin'.
3. 1- su'wrettegi kitaptan ja'miyetimizdin' bu'gingi ku'ni ha'm keleshegi haqqi'ndag'i' pikirler, milletimiz ha'm xalqi'mi'zdi'n' turmi'si' haqqi'ndag'i' pikirler, ma'mleketimiz puxaralarinin', a'sirese

jas a'wladtin' ruwhiy ko'rinisi, olardi global mashqalalardan, watani'n'di' rawajlandi'ri'w, g'a'rezsizligimizdi bekkemlew haqqi'ndag'i' ideyalar ori'n alg'an. Kitap avtordi'n' biz ha'm bizin' keleshegimiz haqqi'nda bul da'rejede qayg'i'ri'wi'ni'n' sebebi nede dep oylaysi'z?

4. Siz Prezident saylawi' haqqi'nda nelerdi bilesiz? Bilgenlerin'izdi klaslasi'n'i'z benen pikirlesin'.

Prezident institutinin' a'melge asiriliwi – respublikamiz ushi'n suvverenitet ha'm ma'mleketshilikte princip jaqtan jan'a basqishqa wo'tiliwin bildiredi. Sebebi a'piwayi emes ba'lki huqiqiy ma'mleketshilik h'akimiyattin' bunday dizimin qolg'a kiritiw imkaniyatina iye.

Bizin' ma'mleketimizde prezident ma'mleket basshisi esaplanadi. Prezident xalqimiz ta'repinen tuwridan-tuwri saylang'ani ushi'n ma'mleket atinan, xaliq atinan is ju'ritiw prezidentimizdin' birlamshi wa'kalati esaplanadi.

“Prezident” so'zi latin tilinen aling'an bolip, onin' so'zlik mag'inasi “aldinda otiriwshi” degen ma'nisti an'latadi.

Konstitutciyamizda 2007-jilda kiritilgen wo'zgyeris ha'm qosimshalarg'a baylanisli ma'mleket prezidenti bir waqittin' wwo'zinde atqariwshi ha'kimiyat ekenin belgileytug'in norma shig'arildi. O'zbekistan Respublikasi Prezidenti iyelep turg'an Ministriyer Ken'esi baslig'i lawazimi toqtatildi.

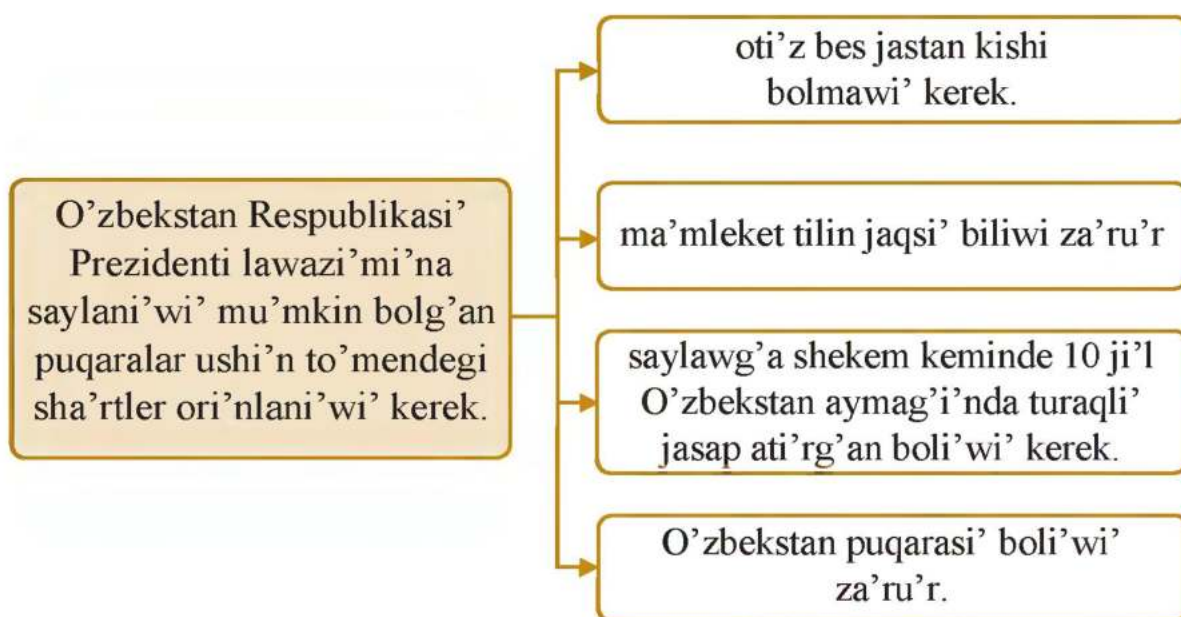
Konstitutciyamizdin' 89-statiyasinin' jan'a baspasi O'zbekistan Respublikasi Prezidentinin' jan'a da'rejesin to'mendegishe belgileydi.

O'zbekistan Respubliasinin' Prezidenti ma'mleket basshisi ha'm ma'mleket ha'kimiyati organlarinin' kelisilgen halda jumis ju'ritiwinin' ha'mde birligin ta'miynleydi.

89-statiya

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Prezidenti ma'mleket basshi'si' boladi' ha'm ma'mleketlik ha'kimiyat organlari'ni'n' kelisilgen halda xi'zmet ko'rsetiwin ha'mde birge islesiwini ta'miynleydi. Prezident O'zbekistan Respublikasi' Oliy Ma'jlisi ji'ynali'si'nda ant qabi'l etken waqqi'ttan baslap o'z lawazi'mi'na kirishen esaplanadi'.

O'zbekstan Respublikasi'ni'n' Prezidenti O'zbekstan Respublikasi' puqaralari' ta'repinen uli'wma, ten' ha'm tuwri'dan-tuwri' saylaw huqi'qi' tiykari'nda jasi'ri'n dawi's beriw joli' menen jetti ji'l mu'ddetke saylanadi'. Prezidentti saylaw ta'rtibi O'zbekstan Respublikasi'ni'n' ni'zami' menen belgilenedi. Prezident shaxsi'na qol qati'lmaydi' ha'm ni'zam menen qorg'aladi'. O'zbekstan Respublikasi'ni'n' Prezidenti Konstitutsiyag'a ha'm ni'zamlarg'a tiykarlani'p ha'mde olardi' atqari'w boyi'nsha respublikani'n' pu'tkil aymag'i'nda ma'jbu'riy ku'shke iye bolg'an pa'rmanlar, qararlar ha'm buyri'qlar shi'g'aradi'.

Ni'zamshi'li'q palatasi' yamasa Senat qurami'nda olardi'n' normal xi'zmetine qa'wip sali'wshi' sheshiwge bolmaytug'i'n tu'rli pikirlewler ju'z bergende yamasa olar bir neshe ma'rte O'zbekstan Respublikasi'ni'n' Konstitutsiyasi'na qarsi' qararlar qabi'l etken jag'dayda, sonday-aq Ni'zamshi'li'q palatasi' menen Senat ortasi'nda O'zbekstan Respublikasi' Oliy Ma'jlisini'n' normal xi'zmetine qa'wip sali'wshi' sheshiwge bolmaytug'i'n tu'rli pikirlewler ju'z bergende O'zbekstan Respublikasi' Prezidentini'n' O'zbekstan Respublikasi' Konstitutsiyali'q sudi' menen kelisip qabi'l etilgen qarari' tiykari'nda O'zbekstan Respublikasi'ni'n' Oliy Majilisinin' Ni'zamshi'li'q palatasi', Senati' tarqati'li'p jiberiliwi mu'mkin.

Wa'killigi tamamlani'wi' mu'na'sibeti menen napaqag'a shi'qqan Prezident o'mirini'n' aqi'ri'na shekem Senat ag'zasi' lawazi'mi'n iyeleydi.

O'zbekistan Respublikasi Oliy Majlisi Nizamshiliq Palatasi ha'm Senatinin' 2012-jil 12-noyabrdegi qospa ma'jlisindegi bayanatinda Prezident Islam Karimov ta'repinen Konstitutsiyanin' 96-statiyasina o'zgyeris kiritiw usinisi alg'a su'rildi. Bunda, egyerde ma'mleket Prezidenti tu'rli sebeplyerge ko're wo'z waziypasin atqara almaytig'in halat ju'zege kelgen jag'dayda, Prezident waziypa ha'm wa'killiklyerin waqtinsha kimgе ju'kletiliwi kyerekligi aniqlastirildi. Usi statiyani' jan'a baspasi to'mendegishe:

O'zbekistan Respublikasinin' a'meldegi Prezidenti wo'z waziypalarin atqara almaytug'in jag'daylarda onin' waziypa ha'm wa'kalatlari waqtinsha O'zbekistan Respubliasi Oliy Majlisi Senati baslig'inin' moynina ju'kletiledi, bunda u'sh ay mu'ddet ishinde, "O'zbekistan Respublikasi Prezidenti saylawi tuwrisinda"gi Nizamg'a toliq sa'ykes tu'rde ma'mleket Prezidenti saylawi wo'tkyeriledi.

Bul wo'zgyerisusi statiyag'a a'mel qiliwda aniq emes ha'm tu'rlishе dodalaniwinin' aldin aliw maqsetinde kiritildi. Sheshimge kelmeytug'in ma'seleyerdin', **ha'kimiyat tan'ligi** ha'm basqa kewilsiz a'qibetlyerdin' aldin aliw ha'm usi statiyag'a wo'zgyeris kiritiw din' tiykarg'i maqsetinen esaplanadi.

Prezident o'z wazi'ypasi'n ori'nlap turg'an waqi'tta basqa haq to'lenetug'i'n lawazi'mdi' eyelewi, wa'killik organi'ni'n' deputati' boluv, isbilermenlik xi'zmeti menen shug'i'llanuv mu'mkin emes.

91- statya.

Do'retiwshilik xizmet

O'zbekstan Respublikasi'ni'n' Konstitutsiyasi'nan paydalani'p to'mendegi kesteni toli'qti'ri'n'.

<i>O'zbekstan Respublikasini'n Prezidenti wa'killigi</i>	<i>O'zbekstan Respublikasi'ni'n' Prezi- dentligine qanday shaxslar saylani'wi' mu'mkin?</i>

Hikmetlyer g'aziynesinen!

Qudiretimizge gu'manin'iz bolsa, bizlyer qurg'an imaratlarga na'zyer salin'.

(Amir Temir)

Do'retiwshilik xizmet

O'zbekstan Respublikasi' Prezidentine berilgen tu'sindirmelerdi da'pterin'izge jazi'n' ha'm olardi' tu'sindirip berin'.

O'zbekstan Respublikasi' Prezidenti: — ma'mleket basshi'si' ;

— ma'mleket ha'kimiyati' organlari'ni'n' keli-silgen halda xi'zmet ju'ritiliwin ha'mde sherikligin ta'miynleydi.;

— Shaxsi'na qolqati'lmaydi' ha'm ni'zam menen qorg'aladi' ;

— Wa'killigi tamamlani'wi' mu'na'sebeti menen o'mirinshe senat ag'zasi' lawazi'mi'n iyeleydi.;

— O'zbekstan Respublikasi' Quralli' Ku'shleri Bas Sa'rkardasi' ;

— Konstitutsiya ha'm ni'zamlarg'a tiykarlani'p ha'mde olarg'a a'melge asi'ri'w bari'si'nda respublikani'n' pu'tkil aymag'i'nda ma'jbu'riy ku'shke iye bolg'an pa'rmanlar, qararlar ha'm biylikler shi'g'aradi'.

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. O'zbekstan Respublikasi' Prezidenti qashannan baslap o'z xi'zmetin baslawi' mu'mkin?
2. O'zbekstan Prezidenti lawazi'mi'na qanday puqaralar saylani'wi' mu'mkin?
3. Respublikami'zda Prezidentlikke saylaw qanday tu'rde o'tkeriledi?
4. O'zbekstan Respublikasi'ni'n' wa'killiklerin sanap berin'.
5. O'zbekstan Respublikasi Prezidenti ta'repinen qanday huqiqiy hu'jjetlyer shig'ariladi?
6. Wa'killigi tamamlang'an Prezident qanday xi'zmet penen shug'i'llanadi'?
7. O'zbekistan Respublikasi Konstitutsiyasinin' 96-statiyasina kim ta'repinen wo'zgyerislyer usinis etildi?
8. Bul usinis qashan ha'm qay jyerde kiritildi?
9. Kiritilgen wo'zgyerislyerdin' mazmuni qanday?
10. Bul wo'zgyeristi kiritiwden maqset ne?

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. *Parlament, parlamentarizm degen tu'siniklerdi ko'p ma'rte esitkensiz. Olarhaqqi'ndabilgenlerin'izdi bayanlawg'aha'reketetin'.*
2. *AQSH Kongresi ha'm Senati', Rossiya Federatsiyasi', Ma'mleket Dumasi'ha'm Federatsiya Ken'esi usag'anatamalardi'n'neni bildiriwi haqqi'nda oylap ko'rgensiz be? Bul atamalar boyi'nsha bilgenlerin'izdiyakioy-pikirin'izdiklaslari'n'i'zbenenpikirlesin'.*
3. *Sizin' pikirin'izshe kerekli ni'zamlardi' tiykarg'i' jumi'si'ni'zamlar tayar-law bolg'an professional deputatlar jazi'wi' kerek pe yaki tiykarg'i' jumi's orni'nan bir ji'lda bir neshe ma'rte ni'zam jazi'w ushi'n waqi't aji'rati'p waqti'nsha ni'zam tani'w menen shug'i'llani'wshi' deputatlar ma? Juwabin'izdi tiykarlan'.*
4. *2009-ji'l 27-dekabrde boli'p o'tken saylawlarda ata-anan'i'z yamasa basqa jaqi'nlari'n'i'z qatnasqan bolsa kerek, olar kimlerdi saylag'an ha'm ne ushi'n?*

Ma'mleket ha'm ja'miyet basqari'wi'ni'n' saylaw arqali' demokratiyalı'q tiykarda du'ziliwi, xali'qti'n' saylaw joli' menen wa'killik organlari'n du'zip, olarg'a o'z wa'killerin saylaw, saylanatug'i'n organlar jumi'si'ni'n' bag'darlari'n belgilew imkaniyati'nda puqarali'q ja'miyetinin' ani'q mazmun-ma'nisi ja'mlengen. O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Oliy Ma'jlisi — ma'mleket ha'kimiyati'ni'n' joqari' wa'killik organi' boli'p, ni'zam shi'g'ari'wshi' ha'kimiyatti' a'melge asi'radi'.

Eki palatali parlamentti du'ziw ma'selesi boyinsha refyerendum 2002-jil 27-yanvarda wo'tkyerildi. Refyerendum na'tiyjeleri tiykarinda.

“Refyerendum juwmaqlari ha’mde ma’mleket ha’kimiyati du’ziwdin’ tiykarg’i principliyeri tuwrisinda”g’i Konstitutciyalik Nizam qabil etildi. Usi Nizamg’a muwapiq ma’mleketimizde eki palatali parlament du’ziw ha’m sonin’ menen nizam shig’ariwshi ha’kimiyatti tu’pten reformalaw procesi baslandi.

Nizam shig’ariwshi ha’kimiyatti tu’pten reformalawdan go’z-lengen tiykarg’i maqsetlyer:

- **Oliy Majlis** jumisi procesinde wo’z-ara baqlap turiw ha’m ma’plyerinin’ ten’lesiw dizimin payda etiw;
- nizam do’retiwshiliginin’ sipatin aniq tu’rde a’melge asiriw;
- uliwma ma’mleketlik ha’m aymaqliq ma’plyerinin’ sa’ykesligine yerisiwi.

O’zbekstan Respublikasi’ni’n’ Oliy Ma’jlisi joqari’ ma’mleket wa’killik organi’ boli’p, ni’zam shi’g’ari’wshi’ ha’kimiyatti’ a’melge asi’radi’.

O’zbekstan Respublikasi’ Oliy Ma’jlisi eki palatadan — Ni’zamshi’li’q palatasi’ (to’mengi palata) ha’m Senattan (joqari’ palata) ibarat.

O’zbekstan Respublikasi’ Oliy Ma’jlisinin’ Ni’zamshi’li’q palatasi’ ha’m Senati’ wa’killik (erkli) mu’d deti — bes ji’l.

76- statya.

“O’zbekistan Respublikasi Oliy Majlisinin’ Nizamshiliq palatasi tuwrisinda”g’i Konstitutciyalik nizamda parlamentimizdin’ Nizamshiliq palatasinin’, “O’zbekistan Respublikasinin’ Oliy Majlisinin’ Senati tuwrisinda”g’i konstitutciyalik Nizamda Senatnin’ da’rejesi, wa’killiklyeri ha’m xizmet mexanizmlyeri aniq belgilep byerilgen.

Bul palatalardin’ qurami olardin’ aldina qoyilg’an maqset ha’m waziypalarg’a sa’ykes tu’rde sho’lkemlestiriliwi Nizam joli menen belgilep qoyilg’an. Bunda Senatnin’ aymaqlar ma’plyeri tu’sinigin inabatqa alg’an halda onin’ qurami tiykarg’i xaliq deputatlari, jyergilikli Ken’eslyeri wa’killyerinen quraladi. Senat basqasha at penen parlamenttin’ joqarg’i palatasi dep ha’m ju’ritiledi. Nizamshiliq palatasi wo’z is ha’reketin mudami professional tiykarinda a’melge asiradi ha’m onin’ qurami tiykarg’i Nizam ha’m basqa huqiqiy hu’jjetlyer jaratiw ushi’n za’ru’r bilim, ta’jriybe

ha'm qaniygelikke iye joqari mamonliqtag'i qa'niygelyerden ibarat boladi. Nizamshiliq palatasi basqa at penen parlamenttin' to'mengi palatasi depte ju'ritiledi. O'zbekstan Respublikasi'ni'n' Oliy Ma'jlisi Ni'zamshi'li'q palatasi' ha'm Senati'ni'n' wa'killik mu'ddeti — bes ji'l.

Ma'mleketimiz Konstitutsiyasi'ni'n' 77-statyasi' boyi'nsha, O'zbekstan Respublikasi' Oliy Ma'jlisinin' ni'zamshi'li'q palatasi' ni'zamg'a muwapi'q saylanatug'i'n bir ju'z eliw deputattan - ibarat.

Sunday-aq, Ni'zamshi'li'q palatasi'ni'n' bir ju'z eliw deputati'nan-bir ju'z oti'z besi aymaqli'q bir mandatli' saylaw okruglari' boyi'nsha ko'p partiyali'li'q tiykari'nda uli'wmali'q, ten' ha'm tuwri'dan-tuwri' saylaw huqi'qi' tiykari'nda jasi'ri'n dawi's beriw joli' menen saylanadi'.

Nadirdin' a'japasi' joqari' mag'li'wmatli'. O1 mektepte oqi'ti'wshi' boli'p isleydi. O1 turmi'sqa shi'qqan. Oni'n' 2 perzenti bar. Birewi 3 jasta, ekinshisi 3 ayli'q na'reste. Nadirdin' a'japasi' ha'zir waqti'nshali'q dem ali'sta. O1 balasi'n bag'i'p ati'r.

- *Joqanrida keltirilgen jag'dayg'a Oliy Ma'jlistin' qanday baylani'si' bar?*
- *Nadirdin' a'japasi'ni'n' balasi' u'lkeygen son' o'z jumi'si'na qayti'p bari'p islew huqi'qi' qalay qamsi'zlandi'ri'ladi'?*

Ni'zamshi'li'q palatasi'ni'n' on bes deputati' O'zbekstan ekologiyali'q ha'reketinen saylanadi'. O'zbekstan Respublikasi' Oliy Ma'jlisinin' Senati' aymaqli' wa'killik palatasi' boli'p, 100 Senat ag'zalari'nan (senatorlardan) ibarat. O'zbekstan Respublikasi' Oliy Ma'jlisinin' Senati' ag'zalari', Qaraqalpaqstan Respublikasi' Joqarg'i' Ken'esi, wa'layatlar, rayonlar ha'm qalalar ma'mleket ha'kimiyati' wa'killik organlari' deputatlari'ni'n' tiyisli qosi'msha ma'jlislerinde usi' deputatlar arasi'nan jasi'ri'n dawi's beriw joli' menen Qaraqalpaqstan Respublikasi', wa'layatlar ha'm Tashkent qalasi'nan ten' mug'darda – alti' adamnan saylanadi'.

O'zbekstan Respublikasi' Oliy Ma'jlisi Senati'ni'n' on alti' ag'zasi' pa'n, ko'rkem o'ner, a'debiyat, o'ndiris tarawi'nda ha'mde ma'mleket ha'm ja'miyet xizmetinin' basqa tarmaqlari'nda u'lken a'meliy ta'jiriybege iye bolg'an ha'mde ayri'qsha xizmet ko'rsetken en' abroyli' puqaralar

arasi'nan O'zbekstan Respublikasi' Prezidenti ta'repinen tayi'nlanadi'. Saylaw ku'ni jigirma bes jasqa tolg'an ha'mde keminde bes ji'l O'zbek-

Beruniy
(973—1048)

Beruniy de Farabiy si'yaqli' A'dil shax arqali' en' baxi'tli' ja'miyet quri'w mu'mkin degen ideyani' alg'a qoydi'. Beruniy ja'miyetti basqari'wda ja'miyet patshag'a xi'zmet etpey, ba'lki patsha ja'miyetke xi'zmet etiw kerekligin aytadi'. Basqari'wg'a i'layi'q bolg'an ha'kim o'z pikiri ha'm qararlari'nda bekkem turi'wi', o'z islerin a'melge asi'ri'wda fi'losoflardi'n' ni'zamlari'na boysi'ni'wi', shaxti'n' o'zi de jarati'wshi'li'q sana-sezimine iye boli'wi', ko'birek diyqanlar haqqi'nda qayg'i'ri'wi' kerek. A'dil ha'kimnin' tiykarg'i' wazi'ypasi' joqari' ha'm to'men qatlamlar, ku'shliler ha'm ku'shsizler arasi'nda ten'lik ha'm a'dillik ornati'wdan ibarat. Ha'kimnin' a'himiyetli wazi'ypalari'nan ja'ne biri ilimnin' rawajlani'wi'naa, ali'mlarg'a g'amxorli'q etiw boli'p tabi'ladi'.

tan Respublikasi' aymag'i'nda turaqli' jasap ati'rg'an O'zbekstan Respublikasi'ni'n' puqarasi', O'zbekstan Respublikasi' Oliy Ma'jilisinin' Ni'zamshi'li'q palatasi'ni'n' deputati', sonday-aq, O'zbekstan Respublikasi' Oliy Ma'jilisinin' Senati'ni'n' ag'zasi' boli'wi' mu'mkin. Deputatli'qqa talabanlarg'a qoyi'latug'i'n talaplar ni'zam menen belgilenedi. Bir shaxs bir waqqi'tti'n' o'zinde O'zbekstan Respublikasi' Oliy Ma'jilisinin' Ni'zamshi'li'q palatasi' deputati' ha'm Senat ag'zasi' boli'wi' mu'mkin emes. O'zbekstan Respublikasi'ni'n' Oliy Ma'jilisinin' Ni'zamshi'li'q palatasi' o'zinin' ishinen Ni'zamshi'li'q palatasi'ni'n' spikeri ha'm oni'n' ori'nbasarlari'n saylaydi'. O'zbekstan Respublikasi' Oliy Ma'jilisinin' Senati' o'zinin' ishinen Senat basshi'si' ha'm oni'n' ori'nbasarlari'n saylaydi'. Senat Basshi'si' O'zbekstan Respublikasi' Prezidentinin' usi'ni'si' boyi'nsha saylanadi'. O'zbekstan Respublikasi' Oliy Ma'jilisinin' Ni'zamshi'li'q palatasi'ni'n' deputati' ha'm Senat ag'zasi' qolqati'lmaw huqi'qi'nan paydalanadi'. Olar Ni'zamshi'li'q palatasi' yamasa Senatti'n' razi'li'g'i'si'z ji'nayi'y juwapkershilikke tarti'li'wi', uslap turi'li'wi', qamaqqa ali'ni'wi' yamasa sud qurami'nda beriletug'i'n ha'kimshilik jaza sharalari'na tarti'li'wi' mu'mkin emes.

Sholi'w jasan'!

Oliy Ma'jlis O'zbekistan Respublikasi'ni'n' joqari' wa'killik ha'm ni'zam shi'-g'ari'wshi' organi' esaplanadi'. Onda ja'miyettin' tiykarg'i' siyasiy partiyalari, barli'q ja'miyetlik qatlamlan ha'm ja'miyetlik siyasiy ku'shlerdin' ma'pleri ko'rsetiledi. Uli'wma alg'anda Parlament O'zbekistan xalqi'ni'n' ma'plerin ko'rsetedi.

Do'retiwshilik xizmet

Du'zgen sha'rtli ma'mleketin'izdin' parlamentin du'zin'. Parlamenttin' neshe palatali' boli'wi', saylani'wshi' deputatlar sani' (ma'mleketin'iz xalqi' sani'nan kelip shi'g'i'p), olarg'a ju'kletilgen wazi'ypalar ha'm olarg'a berilgen erklerdi jazi'n'.

Parlamentin'iz ta'repinen qabi'l etiletug'i'n en' za'ru'r ni'zamlar dizimin du'zin'.

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Eki palatali parlament boyinsha refyerendum qashan wo'tkyerildi?
2. Refyerendum na'tiyjelyeri tiykarinda qanday konstituciyaliq nizam qabil qilindi?
3. Refyerendum arqali nizam shig'ariwshi ha'kimiyatti reformalawdan qanday maqsetlyer go'zlengen edi?
4. O'zbekistan Respublikasi Oliy Majlisi Nizamshiliq palatasi tuwrisindag'i konstituciyaliq nizamda nelyer belgilep qoyilg'an?
5. O'zbekistan Respublikasi Oliy Majlisi Senati tuwrisindag'i konstituciyaliq nizamda-ne?
6. Nizamshiliq palatasi quramina kimlyer kiredi?
7. Senat quramina ne?
8. Nizamshiliq palatasi jan'a qanday at penen ataladi? Cenat – ne?
9. Ni'zamshi'li'q palatasi' qanday ta'rtipte saylanadi'?
10. Senat qanday ta'rtipte du'ziledi?
11. Oliy Ma'jlis qanday funktsiyalardi' atqaradi'?
12. Parlamentke ti'yisli bolg'an wa'killiklerdi ma'mleket ha'kimiyati'ni'n' basqa atqari'wshi' ha'kimiyati'na o'tkerip berse boladi' ma? Juwabi'n'i'zdi' da'lillen'.

15- tema

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' atqari'wshi' ha'kimiyat organlari'

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1-2 su'wretlyerde O'zbekistan Respublikasi atqariwshi ha'kimiyatnin' orayliq (respublika aymag'inmdag'i) organlari imaratlari, 3-su'wret rayon ha'kimligi, 4-su'wrette puxaralardin' wwo'zinwo'zi basqariw organi sa'wlelelengen.

1. Siz bul organlardin' jumis bag'dari haqqinda nelyerdi bilesiz? Bilgenlyerin'izdi klasslarin'iz benen pikir almasin'.
2. Siz u'lkenlerdin' hu'kimet atamasi'n tez-tez tilge ali'p turi'wi'n bilesiz. Hu'kimet so'zi sizge neni an'latadi'?
3. Shi'g'ari'lg'an ni'zamlar, qabi'l etilgen qararlardi'n' atqari'li'wi'n sho'l-kemlestiriw za'ru'r me?
4. Siz qanday ministrliklerdin' atlari'n bilesiz? Olardi'n' qanday jumi's penen shug'i'llani'wi'n bilesiz be?

5. *Sizin' shan'araq ag'zalari'n'i'zdi'n' ma'kan puqaralari' ji'yi'ni'na isi tu'sken be? Tu'sken bolsa bul organni'n' xi'zmeti ha'm erki boyi'nsha qanday mag'li'wmatlarg'a iyesiz ?*
6. *Jergilikli ha'kimiyat organlari' qanday wazi'ypalardi' ori'nlaydi' dep oylaysi'z?*

O'zbekistan Respublikasining hu'kiimet basshilig'ida atqariwshi ha'kimiyatning jeke sistemasi basqariladi. Bul sistemaga :

- 1) Ministriyer Ken'esi
- 2) Ministrlilikler
- 3) Ma'mleketlik komitetler
- 4) Basqariw funkciyasini a'melge asiriwshi koncyern ha'm birlespeler
- 5) Walayat, rayon, qala ha'kimiyatlari kiredi.

O'zbekistan Respublikasi Konstitutsiyasina muwapiq O'zbekistanda atqariwshi ha'kimiyatni O'zbekistan Respublikasi Ministriyer Ken'esi a'melge asiradi. Ministriyer Ken'esining qurami bas wa'zir usini etken kondidaturalar ishinen tan'lap alinadi ha'm O'zbekistan Respublikasi Prezidenti ta'repinen tasdiqlanadi. O'zbekistan Respublikasi Bas wa'ziri namzadi O'zbekistan Respublikasi Prezidentining ko'rsatpesine tiykarlanip O'zbekistan Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tarepinen ko'rip shig'iladi ha'm tasdiqlanadi. Ministriyer Ken'esining ag'zalari O'zbekistan Respublikasi Bas wa'ziri ko'rsatpesi tiykarinda O'zbekistan Respublikasi Prezidenti ta'repinen tasdiqlanadi.

O'zbekistan Respublikasi Ministriyer Ken'esi quramiga to'mendegi a'meldar shaxslar kiredi. O'zbekistan Respublikasi Bas ministri, bas ministr worinbasarlari, ministriyer, ma'mleketlik komitet basliqlari, Qaraqalpaqstan Respublikasi hu'kimet baslig'i.

Ministriyer Ken'esi bir qatar waziypalardi atqaradi yag'niy ekonomikaning, sociyal ha'm ag'artiwsheilik tarawdin na'tijeli isju'ritiwde basshiliqti, O'zbekistan Respublikasi Nizamlari, Oliy Majlis qararlari, O'zbekistan Respublikasi Prezidentining pa'rmanlari, qararlari ha'm biyliklerining worinlanish ta'minleydi.

Bunnan tisqari, Ministriyer ken'esi a'meldegisi Nizam hu'jjetlerine muwapiq O'zbekistan Respublikasining putkil aymaqtag'i barliq organlar, kaxanalar, mekemeler, sholkemeler, a'meldar shaxslar ha'm puxaralar

ta'repinen orinlaniwi ma'jbu'riy bolg'an qararlar ha'm biyliklyerdi shig'aradi.

Ministrlyer Ken'esi wo'z jumis barisinda a'melge asiriw procesinde O'zbekistan Respublikasi Prezidenti ha'm O'zbekistan Respublikasi Oliy Majlisi aldinda juwapkyer esaplanadi.

Oliy Majlis qayta saylaniwi menen Ministrlyer Ken'esi tolig'i menen jumisin toqtadadi.

Ministrlyer Ken'esi Nizamda ko'rsetilgen ta'rtipte jumis alip baradi.

Ministrlyer Ken'esi ja'ne to'mendegilyerdi worinlaydi:

O'zbekistan Respublikasi Bas Ministri:

1) Ministrlyer Ken'esi Ministrlyer Ken'esi xizmetin sho'lkemlestiredi ha'm wog'an basshiliq yetedi, wonin' na'tiyjeli alip bariwi ushi'n jeke juwapkyer esaplanadi.

2) Ministrlyer Ken'esinin' jiynalislarinda basshiliq yetedi wonin' qararlarin tastiyiqlaydi.

3) Xaliq araliq qatnasiqlarda O'zbekistan Respublikasi Ministrlyer Ken'esi ta'repinen jumis alip baradi.

4) O'zbekistan Respublikasi Nizamlarinda ko'rsetilgen basqa waziypalardi worinlaydi.

98-statiya.

- Ma'mleket byudjetin islep shig'adi ha'm Oliy Ma'jiliske usinadi ha'mde onin' worinlaniwin ta'miynleydi;

- Oliy ma'jliske ma'mleket byudjetinin' worinlaniwi haqqinda esabat byeredi;

- jeke finans, pul kredit siyasati ju'rgiziliwin ta'miynleydi;

- ma'deniyat, pa'n, bilimlendiriw, sociyalliq ta'miynat, ekologiya tarawindag'i ma'mleketlik siyasattin' ju'ritiliwin ta'miynleydi;

- ma'mleketti qorg'aw, ma'mleket qa'wipsizligi sirtqi siyasatti a'melge asiriwdi ta'miynlew sharalarin ko'redi.

- nizamshiliq, puxaralardin' xuqiqlarin ha'm yerkinliklyerin ta'miynlew jeke mu'lik ha'm ja'maat ta'rtibin qorg'aw, jinayatshiliqqa qarsi gu'resiw boyinsha is-ilajlardi a'melge asiradi.

Hu'kimet O'zbekistan Respublikasinin' Konstitutciyasi, nizamlari, Prezident pa'rmanlari, basqa normativ huqiqiy hu'jjetlyer tiykarinda wolardi

worinlaw maqsetinde O'zbekistan Respublikasinin' pu'tkil aymag'inda barliq organlar, ka'rxanalar, mekemelyer, sho'lkemlyer, a'meldar shaxslar ha'm puxaralar ushi'n worinlaniwi sha'rt bolg'an qararlar ha'm biyliklyer shig'aradi. Prezident hu'kimet ma'jilisinde basshiliq yetiw huqiqina iye.

Ulli oyshil Ibn-Sino ha'r qanday ja'miyet, ma'mleket belgili a'dillikti qorg'awshi, huqiqiy nizamlar tiykarinda basqarilatug'in, a'dilsizlikke jol qoymaytug'in nizam u'stin bolg'an a'dil ja'miyet talimatini jaratiwg'a, woni rawajlandiriwg'a u'lken u'les qosqan.

Orayliq atqariwshi ha'kimiyat wa'kalatlarin bazar principlyerine muwapiqlastiriw ha'm ekonomikani basqariwda ma'mleket basqariw organlarinin' qatnasiwin kemeytiw worayliq atqariwshi ha'kimiyat basqariw du'zilmelyeri ha'm ha'kimshilik organlari waziypalarin ayriqsha tu'rde qayta ko'rip shig'iwin talap etildi.

Worayliq atqariwshi ha'kimiyattin' basqariw du'zimlyeri ha'm ha'kimshilik organlarinin' waziypalarin wo'zgyertiw;

-wolardin' basqariw barisindag'i waziypalarin qisqarti;

-wolardi ta'rtipke saliw barisindag'i waziypalarin qisqarti;

-wolardin' bo'listiriw barisindag'i waziypalarin qisqarti;

-wolardin' xojaliq tarawindag'i jumislarina ayriqsha aralasiwin keskin qisqarti.

Ma'mleket basqariwinda **vyertikal basqariw** organlarinin' waziypalarin qisqarti yesabina **gorizontal basqariw** organlarinin' waziypalarin ken'eytiw ma'mleket basqariwi tarawinda woraylastiriwdi sheklewge imkaniyat jaratadi. Bunda basqariw barisindag'i waziypalarin' bir bo'limi **Respublika** da'rejesinen jyergilikli (**walayati, rayon, qala**) aymaqta wo'tkiziwdin' a'hmiyeti u'lken boldi. A'sirese jyergilikli wwo'zin-wo'zi basqariwdin' ayriqsha tu'ri bolg'an ma'xa'lle du'zimi tek g'ana O'zbekistanda a'mel qilg'an wwo'zine ta'n jan'aliq bolip ma'mleket basqariwi pa'ni ha'm a'meliyatina kirdi.

Xikmetlyer g'aziynesinen!

Hu'kimet – so'ylewshi nizam, nizam bolsa tilsiz hu'kimet.

(Sitsyeron Mark Tulliy)

Do'retiwshilik xızmet

O'zin'iz du'zgen sha'rtli ma'mleketin'izde atqari'wshi' organlar sistemasi'n du'zin'. Bunda siz hu'kimet ag'zalari'ni'n' lawazi'mlari'n, olardi'n' wa'killiklerin ha'm olarg'a ju'kletilgen funktsiyalardi' jazba tu'rde bayan etin'. Siz o'zin'izdi usi' du'zilgen hu'kimet basli'g'i' dep oylan' ha'm o'z qol asti'ndag'i'lari'n'i'zg'a berilejaq en' da'slepki ha'm en' a'himiyetli ko'rsetpelerdi jazi'n'. Hu'kimetin'izdin' birewden qarar ha'm biyliklerin jazi'n'.

Bekkemlew ha'm takirlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. O'zbekstan Respublikasi'nda atqari'wshi' ha'kimiyatti' kim a'melge asi'radi'?
2. Ministrler Ken'esinin' tiykarg'i' wazi'ypalari' nelerden ibarat?
3. Ministrler Ken'esi qanday ta'rtipte du'ziledi?
4. Ministrler Ken'esinin' qurami'na kimler kiredi?
5. Ministrler Ken'esinin' tiykarg'i' wa'killiklari nelerden ibarat?
6. Hu'kimet o'z xi'zmetin a'melge asi'ri'w bari'si'nda qanday normativ-huqi'qi'y hu'jjetlerge tiykarlanadi'?
7. Hu'kimetin' qanday normativ-huqi'qi'y hu'jjetler shi'g'ari'w erki bar? Bul hu'jjetlerdin' qanday yuridikali'q ku'shi bar?
8. Hu'kimetsiz ma'mleketti ko'z aldi'n'i'zg'a keltirip ko'rin'. Bunda qanday aw-hal ju'z beriw mu'mkin?
9. Worayliq atqariwshi ha'kimiyattin' jumisin bazar principine muwapiqlastiriw ne sabipten mashqalali bolip qaldi?
10. Konstituciyada wolardin' waziypalarin qay ta'rtipte wo'zgyertiw usinis yetilgen?
11. Ma'mleket basqariw waziypalarinin' bir bo'legin Respublika da'rejesinen wa'layat, rayon, qala aymag'ina wo'tkyeriliwinin' jaqsi a'himiyetke iye ekenligin tiykarlap byeriwge ha'reket yetin'.
12. Ma'xa'llen'iz basqariw organlarinin' du'zilisi, wonin' qanday waziypalardi worinlawin u'yrenip shig'in'. U'yrengenlyerin'izdi da'ptyerlyerin'izge jazin'. Ma'xa'lle puxaralar jiyini basqariwi boyinsha pikirlyerin'izdi klasslarin'iz benen analizlen'.

O'zbekstan Respublikasi' Konstitutsiyasi'n'an statyalar

106-statya. O'zbekstan Respublikasi'nda sud ha'kimiyati' ni'zam shi'g'ari'wshi' ha'm atqari'wshi' ha'kimiyatlardan, siyasiy partiyalardan, basqa ja'ma'a't birlespelerinen erkin tu'rde is ju'ritedi.

112-statya. Sudyalar erkin, biraq nizamg'a boysi'nadi'. Sudyalardi'n' a'dil sudlawi'n' a'melge asi'ri'w bari'si'ndag'i' jumi'si'na qandayda bir ta'rizde aralasi'wg'a jol qoyi'lmaydi' ha'm bunday aralasi'w mzamg'a muwapi'q juwapkershilikka sebep boladi'.

Sudyalardi'n' qol qati'lmasli'g'i' ni'zam menen qorg'aladi'...

113-statya. Ha'mme sudlarda isler ashi'q ko'riledi. Islerdi jabi'q ma'jliste ti'n'lawg'a ni'zamda belgilengen jag'daylarda jol qoyi'ladi'.

116-statya. Ayi'plani'wshi' qorg'ali'w huqi'qi' menen ta'miyinlenedi. Tergew ha'm sud isin ali'p bari'wdi'n' ha'r qanday basqi'shi'nda ma'mleket yuridikali'q ja'rdem ali'w huqi'qi'na kepillik beredi. Puqaralarg'a, ka'rxana, mekeme ha'm sho'lkemlerge yuridikali'q ja'rdem beriw ushi'n advokatura xi'zmet ko'rsetedi. Advokatura du'ziw ha'm oni'n' jumi's ta'rtibi ni'zam menen belgilenedi.

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Ma'mleket ha'kimiyati'n sud sistemasi'z ko'z aldi'n'i'zg'a keltirip ko'rin'. Qanday jag'daylar ju'zege keliwi mu'mkin?
2. Sudsistemasi' menen baylani'sli' jag'daylarga siz yaki shan'araq ag'zalari'n'i'z dus kelgen be? O'z este qalg'anlari'n'i'z benen pikirlesin'.
3. Puqaralar arasi'ndag'i' kelispewshiliklerdi ha'r tu'rli sudlar sheshedi. Ne ushi'n sudlar ha'r tu'rli. Ha'mme kelispewshiliklerdi birdeysudorganlari'sheshse bolmaydi'ma? Pikirin'izdida'lillen'.
4. Konstitutsiyani'n' 106 ha'm 112-statyalari'nda sudlardi'n' erkinligi sha'rtli Konstitutsiyani'n' ayri'qsha statyalari'nda ayti'lg'ani'na sebep nede dep oylaysi'z? Bul sonshellli a'hmiyetli me? Kerisinshe ne boladi'?

5. *Konstitutsiyani 'n' 113-statyasi 'ni 'n' a 'himiyyeti nede dep oylaysi 'z? Bunday etiliwi nelerge ta 'sir etiwu mu 'mkin.*
6. *Ayi 'plani 'wshi 'lardi 'n' Konstitutsiya 116-statyasi 'arqali 'kepillik berilgen huqi 'qlari 'bolmag 'ani 'nda qanday jag 'daylar bolar edi?*

Sud ha'kimiyati – ma'mleket ha'kimiyatinin' bir bo'legi. Sud ha'kimiyati sudlardi jinayiy, puxaraliq, xojaliq jumislarin ha'm ha'kimshilik huqiqbuzarlik tuwrisindag'i jumislardi O'zbekistan Respublikasi nizamshilig'i tiykarinda ko'riw boyinsha tiyisli waziypa penen ta'miynleydi. Sud ha'kimiyati hu'jjetleri talaplarin worinlaw, mu'likshilik formasina qaramastan barliq sho'lkem, ka'rxana, mekeme ha'm puxaralar ushi'n ma'jbu'riy.

Sud dizimi – qoyilg'an maqset ha'm waziypalarg'a muwapiq du'zilgen ha'mde turaqli waziypalarg'a iye bolg'an sudlar jiyindisi.

Tiykarg'i' Ni'zami'mi'zdi'n' 107-statyasi'na muwapi'q, sud basqarmalari' basqa ma'mleket ha'kimiyati' tarmaqlari'ni'n' o'z ara baylani'si' na'tiyjelirek, saylaw ha'm tayi'nlaw tiykari'nda du'ziledi.

Sudlardi sho'lkemlestiriw ha'm is ju'ritiwin ko'rsetiw ta'rtibi O'zbekistan Respublikasinin' Konstitciyalik sudi tuwrisindag'i nizamlari ha'm basqa nizamlar menen belgilengen.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' sud sistemasi' to'mendegi sudlardan ibarat:

- Konstitutsiyali'q sud;
- Joqarg'i' sud;
- Joqarg'i' xojali'q sudi';
- Qaraqalpaqstan Respublikasi'ni'n' puqarali'q ha'm ji'nayat isleri boyi'nsha joqarg'i' sudlari', puqarali'q ha'm ji'nayat isleri boyi'nsha Wa'layat ha'm Tashkent qalasi' sudlari';
- Puqarali'q isleri boyi'nsha rayonlar arali'q, rayon (qala) sudlari', ji'nayat isleri boyi'nsha rayon (qala) sudlari';

O'zbekistan Respublikasi' Konstitutsiyali'q sudi' ni'zam shi'g'ari'wshi' ha'm atqari'wshi' ha'kimiyatlardi'n' hu'jjetleri Konstitutsiyag'a qansha sayekenligine baylani'sli' islerdi ko'redi...

108- statya.

- A'skeriy sudlar;
- Qaraqalpaqstan Respublikasi' xojali'q sudi', wa'layat ha'm Tashkent qalali'q xojali'q sudlari'.

O'zbekstan Respublikasi' Joqarg'i' sudi' puqarali'q, ji'nayi'y ha'm ha'kimshilik sudi' islerin ju'ritiw tarawi'nda sud ha'kimiyati'ni'n' joqarg'i' organi' esaplanadi'. Ol ta'repten qabi'l etilgen hu'jjetler qatan' ha'm O'zbekstan Respublikasi'ni'n' barli'q aymag'i'nda ori'nlani'wi' ma'jbu'riy.

O'zbekstan Respublikasi'ni'n' Joqarg'i' sudi' Qaraqalpaqstan Respublikasi' joqarg'i' sudlari', wa'layatlar, qalalar, rayonlar arali'q, rayon sudlari' ha'm a'skeriy sudlardi'n' sudlaw jumi'si' u'stinen baqlaw ali'p bari'w huqi'qi'na iye.

110- statya.

Sud basqarmalari'nan basqa ma'mleket basqarmasi' puqarali'q ji'nayat ha'm basqa islerdi ko'riw, sheshiw huqi'qi'na iye emes. Sud ha'kimiyati' sudlawdi' a'melge asi'ri'w erkine iye bolg'an jeke ha'kimiyat.

Ma'mleket qaramag'i'nda sud basqarmalari' wazi'ypalari'n na'tiyjeli ori'nlani'wi' ushi'n za'ru'r sharayatlardi' jarati'p beriw minnetlemesi bar. Sud basqarmalari'ni'n' erkinligi ma'mleket ta'repinen kepillik beriliwi, konstitutsiya ha'm ni'zamlarda belgilep qoyi'li'wi' BMSH ta'repinen qabi'l etilgen "Sud basqarmalari'ni'n' erkinligine baylani'sli' tiykarg'i' printsipler" atli' xali'q arali'q huqi'qi'y hu'jjetde de o'z ko'rinisin tapqan.

A'dil sudlawdi'n' na'tiyjesi, a'llette, sudlar ta'repinen qabi'l etilip ati'rg'an hu'jjetlerdin' ma'jbu'riyligi menen tikkeley baylani'sli'.

Mulkchilikning turli shakllariga asoslangan korxonalar, muassasalar, tashkilotlar o'rtasidagi, shuningdek, tadbirkorlar o'rtasidagi, iqtisodiyot sohasida va uni boshqarish jarayonida vujudga keladigan xo'jalik nizolarini hal etish Oliy xo'jalik sudi va xo'jalik sudlari tomonidan ularning vakolatlari doirasida amalga oshiriladi.

111- statya.

Usi' jerde atap o'tiw kerek, sudti'n' qararlari' ma'mlekettin' ma'jbu'rlew ku'shi menen ta'miynleydi.

A'shkarali'q printsipli a'dil sudlaw jumi'si'ni'n' huqi'qi'y tiykari'n belgilep beretug'i'n a'himiyetli konstitutsiyali'q printsiplerden biri. O'zbekstan Respublikasi' sud sistemasi'na kiriwshi barli'q sudlarda jumi'slar ani'q ko'riledi. A'dil sudlawdi' a'melge asi'ri'wda til haqqi'ndag'i' konstitutsiyali'q printsip u'lken a'himiyetke iye. Konstituciyamizdin' 115-statiyasina tiykarlanip O'zbekstan Respublikasi'nda sud islerin ju'ritiw o'zbek, qaraqalpaq yaki belgili bir ori'ndag'i' ko'pshilik xali'q so'ylesetug'i'n tilde ali'p bari'ladi'. O'zbekistan Respublikasi sud diziminin' xaliqaraliq ko'rinishine mas ekenligin ta'miyinlewshi jag'daylardan biri — bul ayi'psi'zli'q prezumptsiyasi' qag'i'ydasini'n' ni'zamda ko'rsetilgeni. Bul milliy huqi'qi'y sistemani'n' birden-bir jen'isi ha'm puqarali'q ja'miyetinin' za'ru'r printsiplerinen esaplanadi'. Ma'mleketimizde barli'q sudyalarda birdey da'rejege iye. Sudyalardi'n' a'dil sudlawi'n a'melge asi'ri'w bari'si'nda jumi'si'na aralasi'wg'a jol qoyi'lmaydi'. Ni'zamda sudyalarda wa'killik mu'ddeti bes ji'l etip belgilengen.

A'mir Temur ma'mleketinde a'dil sudlawdi' a'melge asi'ri'w ushi'n toli'q sistemadag'i' sud sistemasi' boli'p, olar to'mendegi to'rt tarawg'a bo'lingen ha'm qazi'lar ta'repinen basqari'lg'an:

1. Puqarali'q sudi' (xali'q qazi'si').
2. A'skeriy sud (la'shker qazi'si').
3. Sha'riyat sudi' (islam qazi'si').
4. A'meldarlar sudi' (xi'zmetshiler qazi'si').

Qala, u'lke ha'm wa'layat xalqi' ji'nayat ha'm puqaralar isi boyi'nsha sud qi'li'natug'i'n edi. Bul iste sha'riyat, a'skeriy adamlarg'a **tribunal** (a'skeriy sud) qollani'lsada, tu'zu'klerti'ykari'ndahu'kim shi'g'ari'lg'an. Taxt miyrasxorlari' ushi'n hu'kimdi A'mirdin' o'zi shi'g'arar edi.

Ma'mleketimiz sud du'zimin jaratiw ha'm oni jetilistiriw boyinsha alip barilip atirg'an islyer, da'slep, ha'kimiyatlar bo'liniwine ta'n konstitutciyalik printsipti izshil a'melge asiriwg'a xizmet qiladi. Na'tiyjede sud du'ziminin' a'melge asiriwshi ha'kimiyattan g'arezsiz ta'rizde is ju'ritiwge imkaniyat jaratildi.

Sud-xuqiq du'zimin izshil demokratlastiriw ha'm libyerallastiriw boyinsha song'i jillarda alip barilg'a islr:

- “Sudlar tuwrisindag’i Nizamg’a jinayat-processual, puxaraliq-processual nizamshilig’ina tiyisli o’zgyeris ha’m qosimshalar kiritildi;
 - sudlar xizmetin birlestiriw jag’inan ta’miynlew, tiykarinan, sud du’zimi ushi’n kadrlar ma’slesi menen shug’illaniw waziypasi A’dillik ministriligi yerkinen shig’arilip, arnawli organ – O’zbekistan Respublikasi Prezidenti janindag’i Sudiyalardi tan’law ha’m a’mellyerge usinis etiw boyinsha joqari qaniygelik komissiyasina ju’klendi;
 - uliwma yurisdiksiya sudlari qa’niygelestirilip, puxaraliq ha’m jinayat islyeri boyinsha sudlar sho’lkemlestirildi;
 - puxaralardin’ birinshi instansiya sudlarinin’ qararlarina salistirg’anda shag’imlarin jasirin, jabiq ta’rizde ko’rip shig’iw ta’rtibi uliwma toqtatildi;
- Sud ha’kimiyatin sho’lkemlestiriw ha’m oni g’a’rezsiz ma’mleket institutina aylandiriw boyinsha a’melge asirilg’an is-rejelyer na’tiyjesinde to’mendegi na’tiyjelilikke yerisildi:
- sud du’zimin a’melge asiriwshi ha’kimiyat organlari baqlawi ha’m ta’sirinen shig’arildi;
 - sudlardin’ olarg’a mas bolmag’an waziypalarin worinlaw menen emes, ba’lki wolardin’ tiykarg’i waziypasi bolg’an a’dil sudlawdi a’melge asiriw menen shug’i’llani’wg’a imkaniyat jaratildi;
 - sudlardin’ jinayat ha’m puxaraliq islyerin qaniygeli tiykarda ko’rip shig’iw, insan huqiq ha’m yerkinliklyerin qorg’aw boyinsha na’tiyjeli jumis ko’rsetiwi ushi’n jol ashildi;
 - puxaralardin’ sud arqali qorg’aniw kepilliklyeri ku’sheytildi;
 - birinshi instansiya sudlari ta’repinen jol qoyilg’an qa’telyerdi wo’z waqtinda tuwrilaw ushi’n imkaniyat jaratildi;
 - sud xizmetinde sensalarliqqa jol qoymawg’a kepillikke yerisildi.

Sholi’w jasan’!

Sud — a’dil sudlawdi’ a’melge asi’ri’wg’a haqli’ birden-bir ma’mleket ha’kimiyati’ organi’. Sudyalar o’zleri qabi’l etken qararlari’ ha’m hu’kimlerdi ma’mleket ati’nan shi’g’aradi’. Bul qag’i’yda sheshiwshi qararlari’ ha’m hu’kimler ha’mme, atap aytsaq, ma’mleket organlari’ ta’repinen so’zsiz ori’nlani’wi’ kerek ekenligin an’latadi’.

Xikmetlyer g'aziynesinen!

Egyer sud ha'kimiyati worinlaw ha'kimiyati menen birlesse, onda sud sudiyasi sitamgarga aylaniwina imkaniyat tuwiladi. (*Monteskiyo*)

Do'retiwshilik xizmet

Du'zgen sha'rtli ma'mleketin'izdin' sud sistemasi' tariyxi'n si'zi'n'. Bunda ha'r tu'rli bag'dardag'i' sudlardi'n' wa'killikleri, olardi'n'aldi'na qoyi'latug'i'n wazi'ypalardi', olardi'n' juwapkershiliklerin belgilep jazi'n'. Eki puqara arasi'nda ha'm eki sho'lkem arasi'ndag'i' kelispewshilik jag'daylari'n keltirin' ha'm olardi' sud sistemasi' arqali' sheshimin beriwge ha'reket etin'. Ha'r bir jag'day boyi'nsha sud hu'kimi tekstin jazi'n'.

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Sud ha'kimiyati' degende neni tu'sinesiz?
2. Sud ha'kimiyati' organlari' qanday wazi'ypalardi' atqaradi'?
3. Sudlardi'n' erkinligine qalay kepillik beriledi?
4. O'zbekstan Respublikasi'ni'n' sud sistemasi'na qaysi' organlar kiredi?
5. O'zbekstan Respublikasi' Konstitutsiyasi'ni'n' sudi' qanday organ esaplanadi'? Oni'n' qanday wa'killikleri bar?
6. O'zbekstan Respublikasi' Joqarg'i' sudi' qanday organ?
7. Joqarg'i' xojali'q sudi' qanday kelispewshiliklerdi sheshedi? Bul sud sistemasi' qurami'na qanday sud organlari' kiredi?
8. Sudlardm' ha'm sudyalardi'n' erkinligi qalay ta'miyinlenedi?
9. Sud du'zimin atqariwshi ha'kimiyat organlari qadag'alawi ha'm ta'sirinen shig'ariliwinin' a'hmiyaeti haqqinda pikir bildirin'.
10. Sud du'zimi ushi'n kadrlar ma'seleyeri menen shug'illaniw waziypasi A'dillik ministrliqi toliq yerkinen shig'ariliwi ha'm O'zbekistan Respublikasi Prezidenti janindag'i' Sudiyalardi tan'law ha'm lawazimlarg'a usinis etiw boyinsha joqari qa'niygeli komissiyasina ju'kletiliw neden dyerek byeredi?
11. Sud ha'kimiyatin sho'lkemlestiriw ha'm oni g'a'rezsiz ma'mleket institutina aylandiriw boyinsha a'melge asirilg'an is-ilajlar qanday na'tiyjelerdi byeredi?

Bap boyi'nsha uli'wma ta'kirarlaw ushi'n sorowlar ha'm tapsi'rmalar

1. O'zbekstan Respublikasi' g'a'rezsizlikke qalay eristi?
2. O'zbekstan Respublikasi' Konstitutsiyasi'ni'n' qabi'l etiliwinin' a'himiyetin ha'm oni'n' o'zine ta'n o'zgesheliklerin ayti'p berin'
3. O'zbekstan Respublikasi' Konstitutsiyasi'na tiykarlani'p ma'mleketlik basqari'w wa'killikleri qalay bo'listiriledi?
4. Ni'zam shi'g'ari'wshi' ha'kimiyatti'n' qurami'n ayti'p berin'
5. Oliy Ma'jlis Ni'zamshi'li'q palatasi' qanday wazi'ypalardi' atqaradi'?
6. Senat degenimiz ne? Oni'n' qanday wa'killikleri bar?
7. Atqari'wshi' ha'kimiyat qurami'na neler kiredi?
8. O'zbekstan Respublikasi' atqari'wshi' ha'kimiyati' qurami'nda qanday o'zine ta'nlik bar?
9. O'zbekstan Respublikasi' Prezidentinin' qanday wa'killikleri bar?
10. O'zbekstan Respublikasi'nda Sud ha'kimiyati'na ayri'qsha ha'kimiyat si'pati'nda qarali'wi'na sebep nede dep oylaysi'z?

Atamalg'a sa'ykes ta'riyplerdi belgilen'.

<u>1. O'zbekstan Respublikasi' Konstitutsiyasi'</u>	<u>5. Sud ha'kimiyati'</u>
<u>2. Ni'zamshi'li'q palatasi'</u>	<u>3. Senat</u>
<u>4. O'zbekstan Respublikasi' Prezidenti</u>	<u>6. Ministrler ken'esi</u>
	<u>7. Ni'zam shi'g'ari'wshi' ha'kimiyat</u>

a) – ma'mleket ha'm atqa-ri'wshi' ha'kimiyat basshi'si'.

b) g'a'rezsiz ma'mlekettin' tiykarg'i naizami.

d) Oliy Ma'jlistin' joqari' palatasi'.

e) Oliy majlis: 1. Senat; 2. Ni'zamshi'li'q palatalarinan ibarat.

f) Konstitutsiyali'q sud, Oliy sud, Oliy xojali'q sudi', sudlardi' o'z ishine aladi'.

g) ma'mleketimizde atqari'wshi' ha'kimiyatti' a'melge asi'radi'.

h) Oliy Ma'jlistin' to'-mengi palatasi'.

Bap boyinsha testler

- 1. Qaysi organ O'zbekistan Respublikasi Konstituciyasin talqi'lawg'a huqiqina iye?**
 - a) Joqari sud;
 - b) Konstituciyaliq sud
 - d) Joqari xojaliq sudi
 - e) Prokuratura
- 2. O'zbekistan Respublikasinin' Ma'mleketlik ha'kimiyati toliq yerkinliginin' bo'listiriliwi to'mendegishe a'melge asiriladi:**
 - a) Oliy Majlis deputatlari arasinda;
 - b) Qaraqalpaqstan Respublikasi ha'm welayatlar arasinda;
 - d) Nizam shig'ariwshi ha'm atqariwshi ha'm sud ha'kimiyatlari arasinda
 - e) Oliy majlisinin' Nizamshiliq palatasi ha'm Senat arasinda;
- 3. Ma'mleket ha'kimiyatinin' toliq yerkinligi to'mendegi organlar arasinda bo'listiriledi**
 - a) prokuratura, ishki islyer, sirtqi qatnasiqlar, milliy qa'wipsizlik ha'm qorg'aw organlari;
 - b) nizam shig'ariwshi ha'm atqariwshi sud ha'kimiyati' du'zimi
 - d) huqiqi qorg'awshi ma'mleketlik organlar
 - e) sud, prokuratura, quralli ku'shlyer
- 4. Kim O'zbekistan Respublikasinda ma'mleket ha'kimiyati organlarinin' kelisilgen halda jumis alip bariwi ha'mde birge islesiwini ta'miynleydi?**
 - a) O'zbekistan Respublikasi Prezidenti
 - b) O'zbekistan Respublikasi Bas wa'ziri
 - d) O'zbekistan Respublikasi Bas sudiyasi
 - e) O'zbekistan Respublikasi Oliy Majilisi
- 5. Usi konstituciyaliq nizamda jetispeytug'in so'zlyerdi aniqylan'?**

O'zbekistan Respublikasinda barliq puxalar ... bolip, jinisi, rasasi, milleti, tili, dini, sociyalliq kelip shig'iwi, isenimi, jeke ha'm ja'miyetlik da'rejelyerine qaramastan nizam aldinda ten'.

 - a) birdey huqiqiy layoqadga iye
 - b) birdey waziypalarg'a iye
 - d) birdey huqiq ha'm yerkinliklyerge iye
 - e) birdey huqiq ha'm juwapkyershilikke iye.

6. **O'zbekistan Respublikasi Qurallı ku'shlarinin' Joqari Bas a'skerbasi'si' kim?**
 - a) Prezident
 - b) Ministrlyer Kabineti
 - d) Bas wa'zir
 - e) Prokuror
7. **Tu'sirip qaldirilg'an so'zlyerdin' ornina qoyin'.** Prezident wo'z waziypasin basqarip turg'an da'wirde basqa ... iyelewi, ... isbilyer menlik jumislari menen shug'illaniwi mu'mkin emes.
 - a) haqi to'lenetug'in lawazimdi; wa'killik organlarinin' deputati boliwi;
 - b) haqi to'lenetug'in lawazimdi; Oliy Majilis deputati boliwi;
 - d) haqi to'lenetug'in lawazimdi; a'skyeriy qomandon boliwi;
 - e) haqi to'lenetug'in lawazimdi; Ministrlyer Kabineti baslig'i boliwi
8. **O'zbekistan Respublikasi M'a'mleket basqariw ta'rtibine ko're qanday mamleket esaplanadi?**
 - a) Prezidentlik respublika
 - b) parlamentar reppublika
 - d) aralas basqariwindag'i respublika
 - e) monarxiya basqariwindag'i
9. **Puxaralardin' huqiqlari ha'm yerkinliklyerine, konstituciya ha'm nizamlarg'a a'mel etiw kepilligin kim ta'miynleydi?**
 - a) Oliy Majilis
 - b) Ma'mleket
 - d) Prezident
 - e) Prokuror
10. **Ma'mleket ha'kimiyatinin' birden-bir dyeregi bul ...**
 - a) xaliq
 - b) ma'mleket organlari
 - d) puxaralar
 - e) Nizam shig'ariwshi ha'kimiyati
11. **Adamlardin' minez-qulqina, olardin' is-ha'reketlyerine ha'm a'detlyerine ta'sir wo'tkiziw imkaniyati ne dep ataladi?**
 - a) Ja'miyet
 - b) Ha'kimiyat
 - d) Ma'mleket
 - e) topar
12. **O'zbekistan Respublikasinin' Konstituciyasina muwapiq nizamnin' worinlaniwin qadag'alaw huqiqi kimlyerge beilgen?**
 - a) O'zbekistan Respublikasi Prezidentine, Oliy Ma'jilis deputatina;
 - b) O'zbekistan Respublikasi Wa'zirlyer Ken'esine, O'zbekistan Respublikasi Konstituciyaliq sudina
 - d) Joqari sudqa, O'zbekistan Respublikasi joqari xojaliq sudina, O'zbekistan Respublikasi Bas prokuraturasina
 - e) joqaridag'ilardin' barlig'i duris.

IV BAP

A'DEP - İKRAMLILIQ HA'M HUQIQ

- *Huqi'q tu'sinigi;*
- *Huqi'q normalari';*
- *Huqi'q tarmaqlari';*
- *Huqi'qi'y qatnasi'qlar*

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Mektebin'izde siz a'mel qiliwin'iz sha'rt bolg'an qanday talap ha'm qag'iydalar bar?
2. Bul talap ha'm qag'iydalardin' qaysilari woqiwshilarg'a, qaysilari woqitiwshilarg'a qaratilg'an? Shan'arag'in'izda siz qanday talap ha'm qag'iydalarg'a boysinasiz?
3. Siz mektepte biypul bilim alasiz. Bul huqiqti sizge kim ta'miynlep byergen? Bul huqiq qay ta'rizde ha'm kim ta'repinen ornatileg'an, sizin' bul huqiqin'iz qay jyerde jazip qoyilg'an?
4. Siz ko'shede kiyatirg'anin'izda "Jol ha'reketi qag'iydalari"na qatan' a'mel qiliwin'iz sha'rt. Xosh, siz mektebin'izde yamasa shan'arag'in'izda a'mel etiwshi qag'iydalardin' "Jol ha'reketi qag'iydalari"nan qanday ayirmashiliq bar? Juwap byeriwde bul qag'iydalardin' kim ta'repinen ornatilewin ha'm olarg'a a'mel etiw kim ta'repinen qadag'alawin itibarg'a alin'.

5. *Joqari'dag'i' mi'sallardi'n' qaysi' birinde sizden ko'birek juwapkershilik talap etiledi? Ne ushi'n?*
6. *Joqari'da ayti'p o'tilgen qag'i'ydalardi'n' ori'nlani'wi'n qadag'alaw kimnin' juwapkershiliginde dep oylaysi'z?*
7. *Usi' qag'i'ydalardi' buzbag'an halda mektepte, shan'araqta ha'm doslari'n'i'z arasi'nda qanday huqi'qlarg'a iye ekenligin'izdi sanap berin'.*
8. *Bul huqi'qlari'n'i'zdi' ne ushi'n "huqi'q" dep atali'wi' haqqi'nda oylap ko'rgensiz be? Pikirin'iz benen ortaqlasi'n'.*

Huqiq tu'sinigin tu'sindiriw an'sat boliwi ushi'n huqiqlardin' belgilyeri ha'm ayirmashilig'in sanap wo'tiw maqsetke muwapiq.

Huqiq minez-quliq normalari yaki qag'iydalari jiyindisinin ibarat. Biraq bul normalar yaki qag'iydalar jiyindisi, ta'rtpili tizim ko'rinishinde payda boladi.

Mine usi tizim ma'mleket ta'repinen belgilep qoyilg'an ha'm ruksat byerilgen boliwi sha'rt.

Huqiq a'lbette ma'mleket ku'sh-g'ayratin sa'wlelendiredi. Huqiqiy ma'mlekette ma'mekettin' g'ayratin belgileydi, xaliq g'ayratini menen u'stpe-u'st tu'skenligi sebepli bunday ma'mlekette huqiq ja'miyet yaki xaliq ku'shin ta'ripleydi dep atap wotiw mu'mkin.

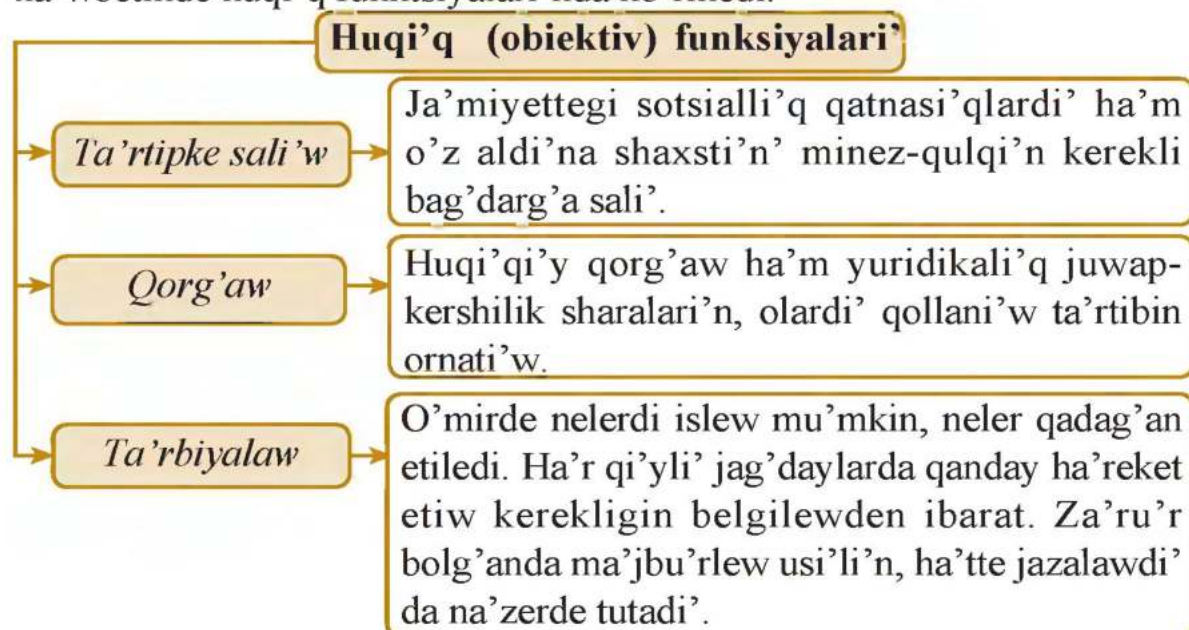

Huqi'q – ma'mleket ta'reoinen ornati'lg'an ha'm al ta'repinen qorg'alatu'gan hamme ushi'n ma'jbu'riy bolg'an a'dep-ikramli'li'q qag'i'ydalari'ni'n' dizimi.

Huqiqqa tiyisli normalar ha'm qag'iydalarda bayan etilgen talaplar ja'miyettin' barliq ag'zalari ta'repinen worinlaniwi majbu'riy. Yag'niy huqiqqa tiyisli normalar ha'm minez-quliq qag'iydalari uliwma ma'jbu'riy.

Egyerde huqiqqa tiyisli normalar ha'm minez-quliq normalari buzilsa, ma'mleket huqiqbuzarlarg'a jaza ha'm ma'jbu'rlew sharalarin ko'redi. Yag'niy huqiq ma'mleket ta'repinen qorg'aladi ha'm ma'mleket payda boli'wi' menen bir waqi'tta huqi'q ta'payda boladi'. Huqi'q da'slep a'dep-ikramli'li'q ko'z-qaraslar, qa'diriyatlar negizinde ju'zege kelgen. Keyinirek bolsa **huqi'qi'y ma'mleket ta'repinen** ornati'lg'an yaki maquullang'an ha'm oni'n' ku'shi menen qorg'alatug'm ha'mme ushi'n ma'jbu'riy minez-quli'q qag'i'ydalari'ni'n' sistemasi'na aylang'an.

“Huqi’q” termini eki obiekktiv ha’m de subiekktiv huqi’q ma’nisinde qollani’ladi’. Obiekktiv huqi’q bul — minez-quli’q qag’i’ydalari’ni’n’ ji’yi’ndi’si’. Subiekktiv huqi’q bolsa belgili bir shaxsqqa g’ana tiyisli bolg’an huqi’q. Mi’sal ushi’n kimnin’dur — jayg’a bolg’an yaki qandayda bir mu’lkke bolg’an huqi’qi’. Subiekktiv huqi’q obiekktiv huqi’qsi’z bar bolmaydi’. Huqi’qti’n’ o’zi bolsa ma’mleket penen ti’g’i’z baylani’sli’. Olar bir-birisiz bar boli’wi’ mu’mkin emes. Huqi’q to’mendegi wazi’ypalardi’ atqaradi’, ta’rtipke saladı’, qorg’aydi’ ha’m ta’rbiyalaydi’. Bul bolsa o’z na’wbetinde huqi’q funktsiyalari’nda ko’rinedi.

Adamni’n’ ja’miyettegi minez-qulqi’n ta’rtipke salı’wshi’ bolsa, bul a’dep-ikramli’li’q boli’p tabi’ladi’. O’zbekstanda mi’n’ ji’llar dawami’nda qa’liplesken milliy a’dep-ikramli’li’g’i’mi’z normalari’ ha’m de g’a’rebsizlikten keyingi ji’llar dawami’nda ju’zege kelgen huqi’qi’y normalar sheshiwshi a’himiyetke iye.

 A’dep-ikramliliq – adamnin’ jamiyettei minez-qulqin ta’rtipke salıwshi talap ha’m qag’iydalar jiyindisi.

Xali’qti’n’ ko’pshilik bo’liminin’ ko’z-qaraslari’ ha’m tu’siniklari de, a’dep-ikramli’li’g’i’ da huqi’qta ko’rinedi.

A’dep-ikramli’li’q ha’m huqi’q arasi’ndag’i’ tiykarg’i’ pari’qlar to’mendegiler boli’p tabi’ladi’:

1) huqi'qlar ma'mleket ta'repinen belgilengen boladi', a'dep-ikramli'li'q (jaqsi'li'q ha'm jawi'zli'q, a'dillik ha'm nahaqli'q si'yaqli'lar) bolsa ma'mleketin';

2) huqi'q ma'mleket erkin, a'dep-ikramli'li'q bolsa ja'ma'a'tshilik pikirini tu'siniklerin sa'wlelendiredi;

3) huqi'q normalari', za'ru'r jag'-daylarda, ma'mleketin' ma'jbu'rlew ku'shi arqali', a'dep-ikramli'li'q normalari' bolsa ja'ma'a'tshilik pikirini arqali' qarar tabadi';

4) a'dep-ikramli'li'q normalari' ja'miyetlik qatnasi'qlari'ni'n ken'irek ortali'g'i'n (dosli'q, joldasli'q ha'tteki muhabbatti'da) ta'rtipke saladi'. Huqi'q bolsa ja'miyetlik qatnasi'qlardi'n kishilew ortali'g'i'n o'z ishine aladi';

5) huqi'qta minez-qulqiti' bahalaw o'lishemi "ni'zamli'-ni'zamsi'z", a'dep-ikramli'li'qta bolsa "jaqsi' jaman" nan ibarat;

6) huqi'q hu'jjetlerde ani'q ko'rinishke iye.

Huqi'q ha'm a'dep-ikramli'li'q birdey bag'darda ha'reket etedi. Bazi'-da huqi'q ja'miyettin' eski a'dep-ikramli'li'q normalari'nan azat boli'wg'a ko'meklesedi (mi'sali', qun (o'sh) ali'w). Sonm' menen birge, huqi'q a'dep-ikramli'li'q ("jaqsi'li'q" ha'm "a'dillik" tu'siniklari) tiykari'nda qaliplesedi. Ko'binese, sud "abroy ha'm qa'dir-qrmbatti' kemsitiw", "qopalli'q" ha'm basqa usi'nday tu'siniklerdi duri's tu'siniw maqsetinde a'dep-ikramli'li'q qag'i'ydalari'na usi'ni's etedi.

A'dep-ikramli'li'q penen huqi'q o'z aldi'na tu'sinikler bolsa da, olar bir qan-sha uli'wmali'q o'zgesheliklerge de iye.

To'mendegilerden a'dep-ikramli'li'q ha'm huqi'qti' aji'rati'n' ha'm kesteni tolti'ri'n'.

— sa'lem beriw;

— u'lkenlerge ori'n beriw;

— ta'jiriybeli meditsinali'q xi'zmetten paydalani'w;

— bilim ali'w;

— ta'biyatti' qorg'aw;

— kishkenelerge izzet ko'rsetiw;

— u'lkenlerge hu'rmette boli'w;

— saylawlarda qatnasi'w;

— sali'qlardi' o'z waqti'nda to'lew;

— ja'miyetlik ori'nlarda ta'rtpi saqlaw;

— ata-analarg'a g'amxorli'q etiw;

— oqi'ti'wshi'ni' hu'rmet etiw;

— mektep ustavi'na boysi'ni'w.

A'dep-ikramli'li'q	Huqi'q

Do'retiwshilik xizmet

1. *Du'zgen sha'rtli ma'mleketin'iz puqaralari'ni'n' "A'dep-ikramli'li'q kodeksi"n jazi'n'.*
2. *Bul "kodeks" te keltirilgen qag'i'ydalardi' buzg'anli'g'i' ushi'n qanday juwapkershiliklerdi na'zerde tutqan bolar edin'iz?*
3. *Bul qag'i'ydalar qay da'rejede "huqi'q" ta'ripine say keledi ha'm olarda huqi'qti'n' qanday belgileri bar?*
4. *Wo'tilgen temalardan alg'an bilimlyerin'izden paydalanaip to'mendegi tekstti analizlen'.*

Wo'z huqi'q ha'm ma'jbu'riyatlarin biliw ma'mleketimizdin' ha'r bir puxarasi ushi'n ju'da' kyerek. Egger biz wo'z huqiqlarimizdi bilsek olardan tuwri paydalana alsaq ha'm olardi qorg'ay alsaq, bul bizdin' huqiqiy jaqtan ma'deniyatli boliwimizdi ta'miynleydi. Sonday-aq bul basqa puxaralar huqiqlarin buzbag'a xizmet qiladi. Sonin' ushi'n olar da bizlyer siyaqli Konstituciya ha'm nizamlarg'a muwapiq birdey huqi'q ha'm yerkinliklerden paydalanadi.

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Ko'binese huqi'q ha'm ma'mleket tu'siniklerinin' ten' ju'riwinin' sebebi nede dep oylaysi'z?
2. Huqi'q qalay payda bolg'an?
3. Obiektiv huqi'q degenimiz ne? Mi'sal keltirin'.
4. Subiektiv huqi'q degenimiz ne? Mi'sal keltirin'.
5. Huqiqtin' belgilyeri ha'm ayirmashilig'in snap byerin'
6. Huqi'q funktsiyalari'n sanap berin'.
7. Huqi'qti'n' ta'rtipke sali'w funktsiyasi'ni'n' ma'nisin ayti'p berin'.
8. Huqi'qti'n' qorg'aw funktsiyasi'ni'n' ma'nisin ayti'p berin'.
9. Huqi'qti'n' ta'rbiyalaw funktsiyasi'ni'n' ma'nisin ayti'p berin'.
10. A'dep-ikramli'li'q ayri'qsha insan ushi'n za'ru'r me yaki ja'miyet ushi'n ba?
11. A'dep-ikramli'li'q penen huqi'q tu'siniklerinin' bir-biri menen qanday baylani'si' bar dep oylaysi'z?
12. Egger bul eki tu'sinik arasi'nda qarama-qarsi'li'q payda bolsa, onda ne o'zgertiledi — huqi'q pa yamasa a'dep-ikramli'li'q pa? Ne ushi'n?

Ziyreklestirish soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Su'wretlyerdegı huqıqıy hu'jjetlyerdin' qaysilari menen tanıssız?
Bul huqıqıy hu'jjetlyerdin' ishinde nelyer jazılğ'an bilesızbe?
2. Siz tanıs bolmag'an hu'jjetlyerdin' ishinde nelyer jazılğ'an bolıwı mum'kinligin boljap ko'rin'. Bunda bul nızamshılıq hu'jjetlyerinin' normalarina itibar byerin'.
3. Bul nızamshılıq hu'jjetlyerdin' ma'mleket ta'repinen shıg'arılıwinan maqset ne dep oylaysız?
4. A'tırapın'ızdag'ı wo'mirden bir huqıqıy mashqalalı jag'daydan misal keltirin'. Bul jag'daydag'ı mashqalani sheshiw boyınsha huqıqıy qarar qabil yetiwge ha'reket qilin'. Qararin'ızdı jazba tu'rde da'ptyerin'ızge jazın'. Bunda:
 - 1) Usı huqıqıy mashqalanın' wwo'zin yag'niy nızam-qag'iydaların buziw jag'dayın tu'sindirin'.
 - 2) Usı nızam-qag'iydalardin' buziliw jag'dayı qanday aqibetlyerge alıp kyerliwin tu'sindirin'.

- 3) *Usi nizambuziwshiliqti payda etken shaxslarg'a qanday shara ko'riletug'inlig'in bayan yetin'.*
5. *Siz misal qilip keltirgen huqiqiy mashqalani sheshiw ushi'n joqarida ko'rsetilgen huqiqiy hu'jjetlyerdin' qaysi biri kyerek dep oylaysiz?*

Biz huqi'q penen huqi'q buzi'wshi'li'qti', ni'zamshi'li'q penen ni'zam buzi'wshi'li'qlardi' bir-birinen aji'rati'p ali'wi'mi'z ushi'n belgili bir o'lshe'mler, usi'llar, qurallar ha'm hu'jjetler za'ru'r.

Bunday imkaniyatti' bizge huqi'q normalari' beredi.

Huqi'q normasi' — bul huqi'q sistemasi'ni'n' en' tiykarg'i', da'slepki elementi. Huqi'qi'y normalar ja'miyettin' sotsialli'q, ekonomikali'q, siyasiy du'zils menen belgilenetug'i'n, xali'qti'n' erkin si'patlawshi' ma'mleket ta'repinen ornati'lg'an, ori'nlani'wi' ja'miyettin' barli'q ag'zalari' ushi'n uli'wma ma'jbu'riy bolg'an, ja'miyetlik qatnasi'qlardi' ta'rtipke sali'wshi' qag'i'ydalar.

Ma'mleket ta'repinen belgilenetug'i'n, kepillenetug'i'n ha'm qorg'alatug'i'n ha'mme ushi'n ma'jbu'riya'dep-ikramli'li'q qag'i'ydasi' — huqi'q normasi' delinedi

Huqi'q normasi'ni'n' tiykarg'i' wazi'ypasi' — ja'miyetlik qatnasi'qlardi' ta'rtipke sali'w. Huqi'q o'z aldi'na normalar, minez-quli'q qag'i'ydalari'nan du'zilgen.

Huqi'qi'y norma du'zilisine qaray bir-biri menen baylani'sli' bolg'an to'mendegi u'sh quramli'q bo'lim (element) ten: gipoteza, dispozitsiya, sanktsiyalardan du'ziledi.

Gipotezada norma ha'reketke keliwi ushi'n za'u'r bolg'an sha'rt-sharaylar bayan etiledi.

Dispozitsiyada minez-quhq qag'i'ydalari'ni'n' o'zi si'patlani'p, huqi'q subiektlerinin' huqi'q ha'm minnetlemeleri belgilep beriledi.

Sanktsiyada huqi'q normalari'ni'n' ori'nlanbag'anli'g'i' ushi'n ma'mleket ta'repinen qollani'latug'i'n ma'jbu'rlew sharasi' bayan etiledi.

Ji'nayat kodeksinin' 203-statyasi'n mi'sal etip alayi'q: *“Suw yaki suw basseynlerinen paydalani'w sha'rtlerin buzi'w awi'r aqi'betlerge sebep bolsa, en' kem ayli'q is haqi'ni'n' eliw esesinen ju'z esesine shekem mug'darda ja'riyma yaki u'sh ji'lg'a shekem miynette du'zetiwi isleri,*

yamasa alti' ayg'a shekem qamaq, yaki u'sh ji'lg'a shekem azatli'qtan mahrum etiw menen jazalanadi'''.

“Norma” so'zi lati'nshadan awdari'lg'anda “qag'i'yda”, “u'lg'i” ma'nisin an'latadi'.

Gipoteza – grekshe so'z boli'p, oylaw, pikir ju'ritiw degen ma'nisti an'latadi'.

Dispozitsiya – lati'n tilinen ali'ng'an boli'p, bayanlaw degen ma'nisti bildiredi.

Sanksiya – lati'n tilinen ali'ng'an boli'p, ma'jbu'riy shara degen ma'nisti an'latadi'.

Joqari'dag'i' statyani'n' “Suw yaki suw basseynlerinen paydalani'w sha'rtlerin buzi'w” bo'limi gipotezag'a mi'sal bola aladi'. “Awi'r aqi'betlerge sebep bolsa” bo'limi dispozitsiya, “en'kem ayli'q is haqi'ni'n' eliw esesinen ju'z esesine shekemgi mug'darda ja'riyma yaki u'sh ayg'a shekem miynette du'zetiwi isleri, yamasa alti' ayg'a shekem qamaq, yaki u'sh ji'lg'a shekem azatli'qtan mahrum etiw menen jazalanadi''' bo'limi bolsa sanksiyag'a mi'sal bola aladi'.

Ayri'm ni'zam hu'jjetlerinde huqi'q normasi' bul u'sh quramli'q elementten emes, ba'лки 2 quramli'q elementten du'zilgen boli'wi' da mu'mkin. Mi'sali', ha'r qanday ma'mleket Konstitutsiyasi'ndag'i' statyalar tiykari'nan gipoteza ha'm dispozitsiyadan ibarat boli'p, sanksiya elementi derlik ko'zde tuti'lmag'an. O'zbekstan Konstitutsiyasi'ni'n' 6-statyasi'n alatug'i'n bolsaq, ol jerde O'zbekstan Respublikasi'ni'n' paytaxti' — Tashkent qalasi' atap o'tilgen. Bul statya huqi'q normasi'na mi'sal bola aladi' ha'm bul statya tek g'ana dispozitsiyadan ibarat.

Huqi'q normasi'ni'n' to'mendegi belgileri bar:

- ma'mleketin' (xali'qti'n') erkin ko'rsetedi;
- ma'mleket ta'repinen normativ hu'jjetlerde ko'rinedi;
- ma'mleket ta'repinen qorg'aladi', za'ru'r bolg'an jag'daylarda ma'mleketin' ma'jbu'rlew ku'shi menen ta'miynlenedi;
- ja'miyet ha'm ma'mleket ko'z qarasi'nan en' za'ru'r bolg'an sotsialli'q qatnasi'qlardi' bekkemleydi.

Huqi'q normasi'ni'n' tiykarg'i' wazi'ypasi' — ja'miyetlik qatnasi'qlardi' ta'rtipke sali'w boli'p tabi'ladi'.

Sunday bir huqi'q tarmaqlari'na misal keltirin', olar: 1) gipoteza, sanktsiya bo'limlerinen ibarat bolsi'n; 2) tek g'ana gipoteza ha'm dispozitsiyadan ibarat bolsi'n; 3) ha'r u'sh su'wretke tiyisli bolsi'n; 4) tek g'ana 1-ha'm 3-su'wretlarga tiyisli bolsi'n; 5) tek g'ana 2-su'wretke tiyisli bolsi'n.

Xuqi'qi'y normalarg'a mi'sal qi'li'p xali'q arali'q xuqi'qi'y xu'jjetlyerdi ha'm keltiriw mu'mkin. O'zbekistan Respublikasi' g'a'rezsizlikke yyeriskennen keyin koplegen xali'q arali'q xu'jjetlyerge qosi'ldi'. To'mende biz ku'ndelikli wo'mirimizge ta'sir ko'rsetetug'i'n ayri'm za'rur xali'q arali'q xuki'qi'y xu'jjetlyer dizimin ko'rsetemiz:

- Insan xuqi'qlari' du'nya ju'zlik dikloraciyasi';
- Bala xuqi'qlari' xaqqi'ndag'i' konvenciya;
- Ekonomikali'q, siyasiy ha'm ma'deniy xuqi'qlar haqqi'ndag'i' xali'q arali'q pakt;
- Puqarali'q ha'm siyasiy xuqi'qlar haqqi'ndag'i' xali'q arali'q pakt;
- Texnikali'q ha'm kasiplik bilim boyi'nsha konvenciya;
- Rauajlani'w xuqi'qi' xaqqi'ndag'i' dekloraciya;
- Xali'q arali'q ma'deniy birge islesiy tu'rlyeri xaqqi'ndag'i' dekloraciya;
- Jumi'sqa qabi'l yetiwdin' minimal jasi' xaqqi'ndag'i' konvenciya.

Xikmetlyer g'a'ziynesinen!

Yyerkin boli'w ushi'n ni'zamlardi'n' quli'na aylani'wg'a tuwra keledi.
(Cicyeron Mark Tulliy)

Sholi'w jasan'!

Huqi'q normasi'ni'n' tiykarg'i' wazi'ypasi' — ja'miyetlik qatnasi'qlardi' ta'rtipke sali'w boli'p tabi'ladi'.

Do'retiwshilik xizmet

1. *Sha'rtli ma'mleketin'iz ushi'n huqi'q normasi'na baylani'sli' 3 hu'jjet tayarlan'.*
2. *Bul u'sh huqi'qi'y normalardi'n' quramli'q bo'limleri si'pati'nda dispozitsiya ha'm sanktsiya bo'limlerin o'z aldi'na aji'rati'p ko'rsetin'.*
3. *Olarda huqi'qi'y norma belgileri bar ekenligin si'patlap berin'.*
4. *Bul huqi'q normalari'n qaysi' jag'daylarda qollani'w maqsetke muwapi'q ekenligin bayanlan'.*
5. *«Baxt bank» a'meldarlari' isbilyermen Gulbaxor Xamroeva menen til biriktirip, «Shaqqan» fyermiyer xojali'g'i'ni'n' «Baxt bank»tegi 2 000 000 swm g'a'rejetin 2014-ji'l 11-fyerall ku'ni G. Xamroevani'n' yesap betine qalbeki hu'jjetlyer tiykari'nda wo'tkyerip byergen, basqasha qi'li'p aytqanda ku'ppa'-ku'ndiz talan taraj qi'li'ng'an.*
Xa'zir bul jag'day boyi'nsha «Baxt bank»tin' a'meldarlari'na qarsi' JK ni'n' 167-statyasi' 2-bo'limi «v», «g» bantlyeri menen ji'nayat isi qozg'ali'p, tyergew baslap jibyerilgen.
 1. *Joqari'da bayan yetilgen jag'dayg'a xuki'qi'y baxa byerin'.*
 2. *Bul jag'dayg'a qarsi' xuqi'qi'y normalardi' qollani'n'.*
 3. *Qollani'lg'an xuqi'qi'y normalardi'n' gipoteza, dispoziciya ha'm sankciya bo'limlyerin ajrati'p ko'rsetin'.*

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Huqi'q normasi' tu'sinigin ta'riyplep berin'.
2. Huqi'q normasi' za'ru'rigin da'lillep berin'. Bunda eger huqi'q normasi' bolmasa ja'miyet qanday qi'yi'nshi'li'qlarg'a dus keliwi mu'mkin ekenligine itibar berin'.
3. Huqi'q normasi'ni'n' tiykarg'i' wazi'ypasi' neden ibarat?
4. Huqi'qi'y normani'n' quramli'q elementlerin sanap berin'.
5. Gipoteza degenimiz ne? Mi'sal keltirin'.
6. Dispozitsiya degenimiz ne? Mi'sal keltirin'.
7. Sanktsiya degenimiz ne? Mi'sal keltirin'.
8. Ha'r qanday huqi'qi'y normada da bul u'sh element bar ma? Juabi'n'i'zdi' a'saslan'. Huquq normasi'ni'n' qanday belgi'leri' bar?

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Su'wrette qaran'. Bul su'wrette ko'rsetilgen insanlar ha'r qi'yli' jazi'lg'an xuqi'qi'y za'rurliklyerge iye. Wolardi' ayti'p byerin.
2. Bul huqi'qlardi' ta'miyinlew ushi'n qabi'l etilgen ni'zam hu'jjetlerinen qaysi' biri haqqi'nda esittin'iz?
3. 1-su'wrettegi oqi'wshi' menen 6-su'wrettegi fermer huqi'qlari' arasi'nda qanday uli'wmali'q ha'm qanday o'zgeshelikler bar dep oylaysi'z? 3-ha'm 2-su'wrettegilerdin' she? 4-ha'm 2-su'wrettegilerdin' she?
4. 5-su'wrette su'wretlengen ta'biyatti'n' da huqi'qlari' bar ma? Bul huqi'qlar nelerde si'patlani'wi' mu'mkin dep oylaysi'z?

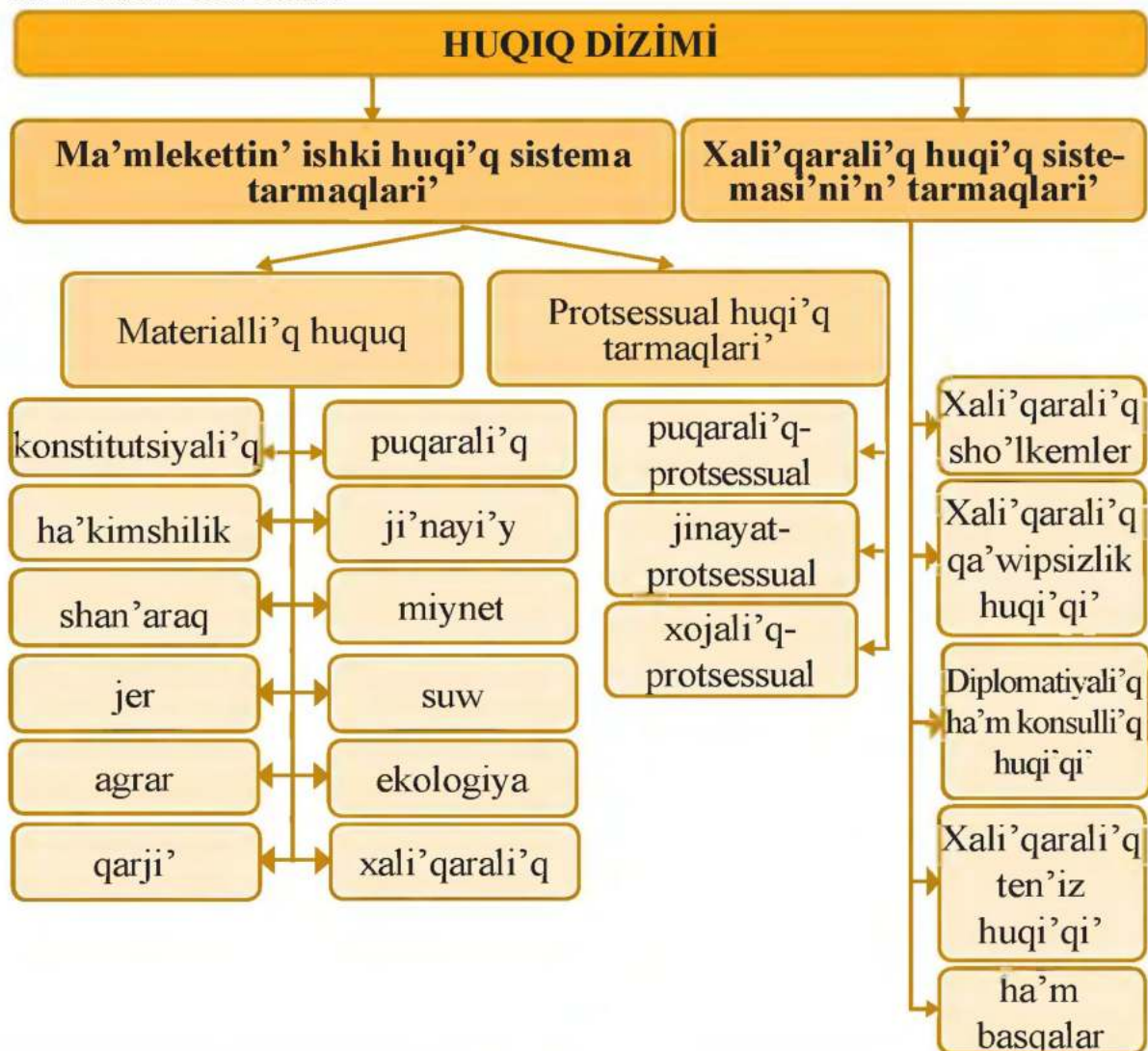
Ha'r qanday ja'miyette sol ja'miyet ag'zalari'ni'n' huqi'q ha'm erkinliklerin ta'miyinlew ushi'n olardi' tu'rlerge aji'rati'w ushm belgili bir huqi'q sistemasi' za'ru'r. Bul sistema ha'r tu'rli, biraq o'z ara bekkem baylani'sta bolg'an huqi'q normalan ji'yi'ndi'si'nan ibarat boladi'.

Huqi'q dizimi – bul ja'miyettegi bar xuqi'q normalari'ni'n' bir pu'tin si'pati'nda ha'reketleniwi, xuqi'q normalari' ha'm tarawlardi'n' izbe-izlikte, wo'z ara u'zliksiz baylani'sta jaylasi'wi'.

Qaysi' huqi'q normasi'n qaysi' obiektke qollani'w kerekligin ani'qlaw ushi'n olardi' tu'rlerge aji'ratrw kerek. Huqi'q sistemasi'n da'slep huqi'q tarmaqlari' (tarawlari') dep atali'wshi' o'z aldi'na tarmaqlarg'a aji'rati'ladi'. Bunda, ma'mlekettegi ja'miyetlik qatnasi'qlardi'n' ha'r tu'rliligi itibarg'a ali'nadi'. A'sirese usi' qatnasi'qlar huqi'qi'y ta'rtipke sali'w (basqari'w) i'ni'n' predmetin du'zedi. Huqi'qi'y ta'rtipke sali'w (basqari'w) usi'li' bolsa, huqi'qti'n' ja'miyetlik qatnasi'qlarg'a ta'sir ko'rsetiwge ja'rdemlesetug'i'n jollari', usi'llari', qurallanni'n' ji'yi'ndi'si'. Ja'miyetlik qatnasi'qlardi'n' miynet qatnasi'qlari', sotsialli'q ta'miynat, qarji' h.t.b. usag'an tu'rleri o'z aldi'na huqi'qi'y normalar arqali' ta'rtipke sali'nadi'.

O'zbekstan Respublikasi' huqi'q sistemasi'n to'mendegi tariyx arqali' su'wretlew mu'mkin:

Bul huqi'q tarmoqlari'nan ayi'ri'mlari'n ta'riyipleiyik:

– Konstitutsiyali'q huqi'q tarawi' — bul huqi'q tarmag'i' huqi'q sistema-si'ndag'i' en' tiykarg'i' huqi'q tarawi'. Sebebi onda huqi'qti'n' bas printsipleri, ma'mlekettin' huqi'qi'y ko'rinisi belgilep beriledi. Konstitutsiyali'q huqi'q ta'repinen ma'mleket ja'miyet ha'm shaxslar arasi'ndag'i' qatnasi'qlar ta'rtipke sali'nadi'. Onda ma'mleket suvereniteti, ma'mlekettin' siyasiy, basqari'w formasi', ha'kimshilik-aymaqli'q du'zilisi, ma'mleket organlari'ni'n' huqi'qi'y da'rejesi, insanolardi'n' tiykarg'i' huqi'q ha'm erkinliklari, ja'miyettin' o'zine ta'n o'zgesheliklari si'yaqli' za'ru'r ma'seleler bekkemlengen.

– Miynet huqi'q tarawi' ta'repinen — ka'rxanalar, sho'lkemler ha'm olardi'n' xi'zmetkerlari arasi'ndag'i' miynet qatnasi'qlari' ta'rtipke sali'nadi'.

– Puqarali'q huqi'q tarawi' — mu'lk penen baylani'sli' ha'm de mu'lksiz qatnasi'qlar ta'rtipke sali'nadi'.

– Shan'araq huqi'qi' tarawi' — shan'araqtag'i', shan'araq ha'm neke menen baylani'sli' qatnasi'qlar ta'rtipke sali'nadi'.

– Ekologiya huqi'q tarawi' — ta'biyatti' qorg'aw protsesinde ju'zege keletug'i'n qatnasi'qlar ta'rtipke sali'nadi'.

– Ji'nayat huqi'q tarawi' — qanday is ha'reketler ja'miyet ushi'n qa'wipli ekenligin, olardi' islegenler qalay jazalani'wi' ha'm bul bag'darda ju'zege keletug'i'n barli'q qatnasi'qlar ta'rtipke sali'nadi'.

– Xali'qarali'q huqi'q tarawi' — xali'qarali'q qatnasi'qlar, ma'mleketler arasi'ndag'i' baylani'slar bari'si'nda ju'zege keletug'm qatnasi'qlar ta'rtipke sali'nadi'.

Protsessual huqi'qlar sudlardi'n' jumi'si'n ta'rtipke saladi' ha'm qaysi' tarmoqqa tiyisli huqi'qi'y ma'selelerdi ko'rip ati'rg'anli'g'i'na qaray joqari'dag'i' tariyxta keltirilgen 3 tu'rge bo'linedi.

– Puqarali'q - protsessual huqi'q normalari' sudlardi'n' puqarali'q, shan'araq, miynet, jer menen baylani'sli' ha'm finansli'q qatnasi'qlar usag'an bir qatar tarawlardag'i' tiyisli isler ko'rilip ati'rg'an bolsa, sudlardi'n' puqarali'q-protsessual ni'zamshi'li'qqa tiykarlani'p is ko'redi.

– Xojali'q protsessual huqi'qta dajer, agrar, finansli'q, ekologiyatarawlari'na tiyisli huqi'qi'y qatnasi'qlardi' sudlar arqali' sheshiw ko'zde tuti'lg'an. Eger puqarali'q protsessual huqi'qi'nda puqaralar fi'zikali'q shaxslar arasi'ndag'i'

qatnasi'qlar o'z ko'rinishin tapsa, xojali'q protsessual huqi'qta xojali'qlar arali'q mu'lkke baylani'sli' kelispewshiliklerdi sheshiw na'zerde tuti'lg'an.

– Ji'nayat-protsessual huqi'q sudlaw, tergew, prokuratura organlari'ni'n' ji'nayat islerin tergew ha'm sudta ko'rip shi'g'i'w islerin ta'rtipke salad'i'.

Joqari'da atalg'an tarmaqlar ma'mleketin' ishki huqi'q sistemasi'n du'zedi. Bunnan ti'sqari' xali'qarali'q huqi'q sistemasi' da bar boli'p, bul huqi'q sistemasi' normalari' ma'mleketler, xali'qarali'q sho'lkemler ha'm basqa subiektler arasi'ndag'i' huqi'qi'y qatnasi'qlardi' ta'rtipke salad'i'.

Xali'qarali'q huqi'q sistemasi' to'mendegi tarmaqlardi' o'z ishine aladi': xali'qarali'q sho'lkemler huqi'qi', xali'qarali'q qa'wipsizlik huqi'qi', diplo-matiyali'q ha'm konsulli'q huqi'qi', xali'qarali'q ten'iz huqi'qi' ha'm basqalar.

Huqi'q institutlari' — bul o'z ara baylani'sqan, bir tu'rdegi ja'miyetlik qatnasi'qlardi' ta'rtipke sali'wshi' huqi'qi'y normalar topannan ibarat. Konstitutsiyali'q huqi'q tarawi'nda prezidentlik, puqaralardi'n' huqi'q ha'm erkinlikleri instituti', ji'nayat huqi'qi' tarawi'nda juwapkershi'lik instituti', shan'araq huqi'qi'nda — neke instituti' ha'm basqalar. Bul huqi'q institutlari' huqi'q tarawi'ni'n' ishki quralli'q tarawi'. Huqi'q institutlari' birlesip, huqi'q tarawi'n du'zedi. Yag'ni'y huqi'q institutlari' huqi'q tarawlari'ni'n' quramli'q bo'limi.

Sholi'w jasan'!

Huqi'q tarawi' (tarmag'i') huqi'qi'y normalar ta'repinen ta'rtipke sali'na-tug'i'n qatnasi'qlar ji'yi'ndi'si' dew mu'mkin.

Do'retiwshilik xizmet

Du'zgen sha'rtli ma'mleketin'izde eki fizikali'q shaxs (puqara) ha'm eki yuridikali'q shaxs (sho'lkem)lardi' mi'sal retinde aji'rati'p ali'n'. Olardi' atan'. 1. Fizikali'q shaxslari'n'i'z kiriwi mu'mkin bolg'an ja'miyetlik qatnasi'qlarda huqi'qti'n' qaysi' tarmaqlari'n paydalani'w mu'mkinligin aji'rati'p ko'rsetin'. 2. Eger olar arasi'ndag'i' huqi'qi'y qatnasi'qlardi' sud arqali' sheshiwge tuwri' kelse, qaysi' protsessual huqi'q tarawlari'na mu'ra'ja't etiwge tuwri' keliwin ayti'n'. 3. Eger joqari'dag'i' fizikali'q shaxslar orni'nda yuridikali'q shaxslar (sho'lkemler) bolsa she?

So'zlyerdi tuwri' jaylasti'ri'p, xali'q arali'q xuqi'qi'y hu'jjet-lyerdin' atlari'n tabi'n'. Xali'q arali'q xuqi'qi'y xu'jjet ne yekenligin bilesizbe?

Bige islesiw	Puqarali'q	minimal	deklaraciya	konvenciya
jumi'sqa	xuqi'qi'	pakt	ma'deniy	qi'li'wdi'n'
siyasiy	ka'sip	du'nya ju'zlik	xaqqi'ndag'i'	ha'm
xaqqi'ndag'i'	bala	xuqi'qlar	bilim	rawajlani'w
xaqqi'ndag'i'	Ha'm	konvenciyasi'	ma'deniy	deklaraciya
insan	boyi'nsha	Ekonomikali'q	konvenciya	siyasiy
xaqqi'ndag'i'	xali'qarali'q	Jasi'	deklaraciya	texnikali'q
to'g'risidagi	Xalqaro	xuqi'qlari'	xaqqi'ndag'i'	
Xuqi'qlar	ha'm	xali'qarali'q	qabi'l	pakt
	tu'rlyeri	xaqqi'ndag'i'		

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Huqi'q sistemasi'n tarawlarg'a aji'rati'w ne ushi'n za'ru'r?
2. Huqi'qi'y ta'rtipke sali'w predmeti degenimiz ne?
3. Huqi'qi'y ta'rtipke sali'w usi'li' degenimiz ne?
4. Huqi'qi'y tarawlardi'n' tiykarg'i' tu'rlerin sanap berin'.
5. En' tiykarg'i' huqi'qi'y taraw bolg'an Konstitutsiyali'q huqi'q tarawi'n ta'riyiplep berin'.
6. Puqarali'q huqi'qi'y tarawi'n qi'sqasha ta'riyiplen'.
7. Eger de ji'nayat huqi'qi' tarawi' bolmasa ja'miyette qanday jag'day ju'z bergen bolar edi?
8. Protsessual huqi'qi'y tarawlar arqali' qanday isler ta'rtipke sali'nadi'?
9. Puqarali'q ha'm xojali'q protsessual huqi'qi'y tarawlardi'n' tiykarg'i' o'zge-shelikleri nede?
10. Ji'nayat protsessual huqi'qi'y tarawi' qanday wazi'ypalardi' atqaradi'?
11. Huqi'q institutlari'na mi'sallar keltirin'.
12. Xali'qarali'q huqi'qti'n' quramli'q bo'limlerine mi'sallar keltirin'.

1

2

3

4

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. 1-su'wrettegi ishki islyer xi'zmetkyeri balalarg'a jol ha'reketi qag'i'dasi'n buzg'anli'g'i' ushi'n yeskyertiw byermekte ha'm wolardan qag'i'yda boyi'nsha ju'riwdi talap qi'lmaqta. Woylap ko'rin', bul jag'dayda xuqi'q normalari' buzi'li'p ati'rma. Ishki islyer xi'zmetkyeri ha'm balalar woratasi'nda sa'wbetti xuqi'qi'y ba'seke dep atasa bolama.
2. 2-su'wrettegi sati'wshi' ha'm qari'ydar wortasi'ndag'i' aldi' satti' qatnasi'qlari'ni'n' xuqi'qqa qatnasi' barma. Wolar wortasi'ndag'i' qatnasi'qlardi' xuqi'qi'y qatnasi'q dep atasa bolama.? Sorawg'a juwap byergende xuqi'q ha'm xuqi'q normalari' haqqi'nda bilgenlyerinizdi yeslen' ha'm logikali'q pikirlewge ha'reket qi'li'n'.
3. 4- su'wrettegi jag'day boyi'nsha ha'm tap sol soraularga juwap byeriwge ha'reket qi'li'n'.
4. 3-su'wrettegi jas balalar wo'z xuqi'qlari'nan g'a'rezsiz paydalani'wi' mu'mkinbe? Juwbi'n'i'zdi' tiykarlan'.

Huqi'q normalari' menen ta'rtipke sali'natug'i'n ja'miyetlik qatnasi'qlar huqi'qi'y qatnasi'qlar delinedi. Olardi'n' ju'zege keliwi ushi'n yuridikali'q fakt-ha'diyse (mi'sali', insanni'n' tuwi'li'wi' yaki o'liwi, o'rt) yaki ha'reket (mi'sali', huqi'q buzi'wshi'li'q) ju'zege keliwi kerek boladi'.

Ayri'm shaxslar arasi'nda ju'zege keletug'i'n ha'm huqi'q normalari' menen ta'rtipke sali'natug'i'n ja'miyetlik qatnasi'qlar huqi'qi'y qatnasi'qlar delinedi.

Siyasiy qatnasi'qlar ja'miyettin' matyerialli'q ha'm ruwx'i'y wo'mirinde ju'z byeritin qatnasi'qlar bolg'anli'g'i' sebepli sa'ykes bul siyasiy katnasi'qlardi' xuqi'qi'y mazmun menen mu'ea'sib ra'wishte tolti'radi'. Mi'sali'; fizikali'q ha'm yuridikali'q shaxslardi'n' isbilyermenlik xi'zmeti da'wirinde ta'biyatka bolg'an matyerialli'k qatnasi'qlardi' ekologiyali'k xuqi'q ta'repinen, ekonomikali'k katnasi'klar ayri'm jag'daylarda yuridikali'k mu'lk xuqi'qi' yaki isbilyermenlikke tiyisli xuqi'qi'y normalari' arkali', siyasiy qatnasi'qlar bolsa Konstituciya arqali' ta'rtipke sali'nadi'.

Siyasiy qatnasi'qlardan ja'ne milliy, diniy, shan'araq ha'm ma'mleketlyer arali'q qatnasi'qlar ha'm xuqi'q arkali' ta'rtipke sali'nadi'.

Huqi'qi'y qatnasi'q, du'zilisine qaray **obiekt, subiekt** usag'an elementlerdi o'z ishine aladi'.

Mi'sal ushi'n Ra'wshan du'kannan da'pter ha'm tu'r qa'lem sati'p almaqshi'. Bul jerde da'pter ha'm tu'r qa'lem huqi'qi'y qatnasi'qti'n' obiekti esaplanadi'. Rawshan bolsa huqi'qi'y qatnasti'n' subiekti esaplanadi'.

Huqi'qi'y qatnasi'qti'n' ja'ne bir quramli'q elementi bul huqi'qi'y qatnasi'q **mazmuni'**.

Mazmun o'z na'wbetinde subiektiv huqi'q ha'm yuridikali'q minnetti o'z ishine aladi'. Huqi'qi'y qatnasi'qlar mazmuni huqi'qi'y qatnasi'q subiektlerinin' o'z huqi'q ha'm minnetlemelerin a'melge asi'ri'w boyi'nsha ani'q ha'reketlerdir. Mi'sali': du'kanda shay sati'p ali'w waqti'ndag'i' huqi'qi'y qatnasi'q mazmuni' — bul du'kanshi'ni'n' shaydi' beriw ha'm qari'ydardi'n' pul to'lewi boli'p, bul jerde du'kanshi' shay berip ati'rg'anda o'z minnetlemesin ori'nladi' ha'm pul ali'w huqi'qi'na iye boldi' ha'm kerisinshe, qari'ydar shaydi' alar eken o'zinin' shay ali'wg'a bolg'an huqi'qi'nan paydalanadi' ha'm pul beriw minnetlemesine iye boldi'.

Demek, huqi'qi'y qatnasi'qlardi'n' elementleri 4 ew eken **obiekt, subiekt, subiektiv huqi'q ha'm yuridikali'q minnetleme**. Huqi'qi'y qatnasi'qlar subiektler arasi'ndag'i' qatnasi'qlardi'n' yuridikali'q formasi' boli'p, oni'n' ja'rdeminde ma'mleket ha'm ni'zam talaplari'na baylani'sli' sotsialli'q qatnasi'q qatnasi'wshi'lari'ni'n' minez-qulqi'n o'lshep beredi.

Huqi'qi'y uqi'bi'na qatnasi'wshi'lar, yag'ni'y subiektler **huqi'q qolayli'g'i'na** ha'm de qari'm-qatnas uqi'bi'na iye boli'wi' talap etiledi.

***Huqi'qi'y qatnasi'q** — oni'n' qatnasi'wshi'lari' arasi'ndag'i' huqi'qi'y (yuridikali'q) baylani'slar boli'p, olardi'n' o'z ara huqi'q minnetlerinde ko'rinedi.*

Jan'a tuwi'lg'an na'reste de ha'r tu'rli huqi'qlarg'a, mi'sali', meditsinali'q ja'rdem ali'w, turaq jayg'a, o'z ismi, familiyasi'na iye boli'w huqi'qlari'na iye. Aqi'li' zayi'p ha'm ruwx'i'y keseller de huqi'qi'y uqi'pqa iye. Olar da jasaw, emleniw, napaqa ali'w, mu'lkke iye, boli'w huqi'qi'na iye. Ayri'm waqi'tlari' ele tuwi'lmag'an bala da huqi'qi'y uqi'pqa iye. Ol miyrasxor bola aladi'.

***Huqi'qi'y qatnasi'q qatnasi'wshi'lari'ni'n' ha'reketi nege qarati'lg'an bolsa, bul na'rse huqi'qi'y qatnasi'qlardi'n'obiekti esaplanadi'.** Huqi'qi'y qatnasi'qlardi'n' qatnasi'wshi'lari', yag'ni'y huqi'q ha'm minnetleme iyeleri **huqi'qi'y qatnasi'qlardi'n' subiektleri esaplanadi'.** **Huqi'qy layli'li'g'i',** tiykari'nan adamni'n' tuwi'li'wi' menen ju'zege keledi ha'm o'liwi' menen tamam boladi'. **Qari'm-qatnas uqi'bi'** o'z ha'reketleri tiykari'nda huqi'qlardi' a'melge asi'ri'w ha'm yuridikali'q minnetlemelerdi atqara ali'w imkaniyati'.*

Qari'm-qatnas uqi'pqa jasi' ha'm ruwx'i'y jaqtan salamatli'g'i' menen baylani'sli'. O'zbekstan ni'zamlari'na baylani'sli', toli'q qari'm-qatnas qolayli'g'i' puqara 18 jasqa tolg'annan son' baslanadi'. Biraq bul qag'i'ydadan basqalari' da bar. Mi'sali' shaxs ji'nayi'y juwapkershilikke 16 jastan, ayri'm ji'nayatshlar ushi'n 14 jastan tarti'li'wi' mu'mkin. Basqa bir mi'sal: Ayi'ri'm jag'daylarda shan'araq kodeksi 18 jasqa tolmastan nekeden o'tiwge ruxsat beredi. Bunday puqara nekeden o'tken waqi'ttan baslap toli'q qari'm-qatnas uqi'bi'na iye boladi'.

Huqi'q deregi ma'mleket erkin belgili bir huqi'qi'y - normativ hu'jjetler, ni'zam aktlerinde da'lillew, bayan etiw usi'li' ha'm formasi' boli'p tabi'ladi'. Huqi'qtani'w pa'ninde huqi'q normalari'ni'n' to'mendegi to'rt formasi' atap o'tilgen:

Huqi'qi'y a'det — bul ja'miyet ag'zalari' ta'repinen uzaq waqi't qollani'li'wi', ba'rqulla ta'kirarlani'wi' na'tiyjesinde ja'miyet ta'repinen qabi'l etilgen minez-quli'q normasi'na aylang'an ha'm keyinrek ma'mleket ta'repinen tasti'yi'qlang'an qag'i'ydag'a ayti'ladi'. Huqi'qi'y a'det a'yyemgi da'wirlerde tiykarg'i' huqi'q deregi esaplang'an. Ha'zirgi waqi'tta da ayri'm ma'mleketlerde, mi'sali', Ulli' Britaniyada bar.

Yuridikali'q pretsedent sudti'n' uli'wma ma'jbu'riy a'hmiyetke iye bolg'an ani'q bir is boyi'nsha qarari' boli'p tabi'ladi'. Yuridikali'q pretsedenttin' o'zine ta'n ta'repleri sonda, ol qabi'l etilgennen son', usi' ma'sele boyi'nsha uli'wma ma'jbu'riy qag'i'ydalarg'a aylanadi'. Huqi'qi'y pretsedent ayri'm ma'mleketlerde, mi'sali' Ulli' Britaniya, AQSH, Kanada ha'm Avstraliyada huqi'q deregi esaplanadi'. Biraq O'zbekstan Respublikasi'ni'n' huqi'q sistemasi'nda qollani'lmaydi'.

Ni'zamshi'li'q — bul erkli ma'mleket organlarinin' ni'zam shi'g'ari'w jumi'si' ha'm de ha'r bir erkli ma'mleket organi'ni'n' qatan' belgilengen huqi'qi'y-normativ hu'jjetlerin shi'g'ari'w huqi'qi'na iye.

Normativ-huqi'qi'y hu'jjet — ha'zirgi ku'nde en' za'ru'r bolg'an huqi'q deregi. Normativ -huqi'qi'y akt erkli ma'mleket organi'ni'n' belgilengen ta'rtipte qabi'l etken yuridikali'q huqi'qi'y hu'jjeti boli'p, uli'wma ma'jbu'riy minez-quli'q qag'i'ydalari'n o'z ishine aladi'.

Normativ-huqi'qi'y hu'jjetin' belgileri:

- huqi'qi'y normalardi' belgileydi;
- belgilengen qag'i'ydalardi'n' mazmuni'n bayan etedi;
- belgilengen normalarg'a uli'wma ma'jbu'riy tu's beredi. Normativ - huqi'qi'y hu'jjetlerdin' to'mendegi tu'rleri bar:

1. Ni'zam, atap aytsaq Tiykarg'i' Ni'zam esaplang'an — Konstitutsiya. Olar uli'wma xali'qli'q dawi's beriw joli' menen yaki parlament ta'repinen qabi'l etiledi;

2. Pa'rman — Ma'mleket basli'g'i'ni'n' normativ - huqi'qi'y hu'jjeti;

3. Hu'kimet qararlari' ha'm biylikleri;
4. Ministrlkler ha'm basqa ma'mleket basqarmalari'ni'n' buyri'q ha'm bag'darlamalari';
5. Jergilikli atqari'w organlari'ni'n' qararlari'.

Xali'qarali'q sha'rtnama xali'qarali'q huqi'qti'n' eki joli' bir neshe subiekti ta'repinen qabi'l etilgen pitim boli'p, huqi'q ha'm minnetlemelerdi belgilewshi, o'zgeriwshi yaki biykar etiwshi hu'jjet boladi'.

Xali'qarali'q sha'rtnama ha'm basqa xali'qarali'q normativ - huqi'qi'y hu'jjetler menen keyingi temada toli'g'i'raq tani'sami'z.

Sholi'w jasan'!

Ma'mlekettin' huqi'qi'y do'retiwshilik xi'zmeti na'tiyjesinde ni'zam shi'g'ari'wshi' organni'n' erkinin' ori'nlani'wi' ma'jbu'riy bolg'an belgili bir huqi'qi'y hu'jjet payda boladi'.

Do'retiwshilik xizmet

Du'zgen sha'rtli ma'mleketlerin'izde ju'zege keliwi mu'mkin bolg'an huqi'qi'y jag'daylarga 4 mi'sal keltirin'. Bul jag'daylarda:

1. *Qanday shaxslar qanday qatnasi'qlarg'a kirip ati'rg'anli'g'i'n ko'rsetin'.*
2. *Bul huqi'qi'y qatnasi'qlardi'n' obiektlerin ha'm subiektlerin aji'rati'p berin'.*
3. *Bul huqi'qi'y qatnasi'qlar subiektlerinin' huqi'qi'y ha'm qari'm-qatnas uqi'bi' haqqi'nda ne dey alasi'z?*
4. *Jogari'dag'i' jag'daylardan paydalani'p sonday normativ-huqi'qi'y hu'jjetler du'zin', olar jogari'dag'i' jag'daylardi' sheshsin.*

Bekkemlew ha'm takirlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Huqi'qi'y qatnasi'qlar degenimiz ne? Mi'sallar keltirin'.
2. Huqi'qi'y qatnasi'qlar obiekti degenimizne? Subiekti she? Mi'sallar keltirin'.
3. Huqi'qi'y uqi'p ha'm qari'm-qatnas uqi'bi' arasi'nda qanday parqlar bar?
4. Huqi'qi'y a'det degenimiz ne? Huqi'qi'y pretsedent she?
5. Ne ushi'n bular huqi'qi'y derek si'pati'nda qaralmaydi'?

1 «Siyasiy shyeriklilik xaqki'nda»g'i' ni'zam da'stu'ri birinshi woqi'wda ko'rip shi'g'i'lg'annan son' juwapkyer komitetlyer ag'zalari' ta'repinen worayda ha'm jyergilikli wori'nlarda bul xuqi'qi'y xu'jjet tali'qlawi'na bag'i'shlang'an 30 arti'q tadbirlyer wo'tkyerildi yeki mi'n'n'an arti'q qa'nigelyer, ekspyertlyer ha'mde ma'mleketlik yemes sho'lkemlyer wa'killyeri qatnaskan bul ta'dbirlyerde ni'zam da'stu'rin jetilistiriw boyi'nsha a'meliy usi'ni'slar bildirildi «Xali'q so'zi» 7,05,2014-j.

Prezidentimizdin' 2012-ji'l 18-iyuldag'i' «Isbilyermenlik wortali'g'i'n ja'nede tu'pten jaqsi'law ja'nede ken yyerkinlik byeriw is-ilajlari' xaqqi'nda»g'i' Pa'rmani' tiykari'nda

2 2013-ji'l 1-yanvardan xojali'q sudlari'nda dawa arzalardi' ha'm iltimasnamalardi' elektron tu'rde qabi'l qi'li'w ta'rtibi jolg'a qoyi'ldi'. Yag'ni'y Joqari' xojali'k sudi' veb-sayti'nda dawa arza ha'm iltimas namalardi' qabi'l yetiw boyi'nsha woraylasti'ri'lg'an elekron dastu'ri iske tu'sirildi. «Xali'q so'zi» 10,06,2014-j.

3 Ministrlyer kabinetinin' 2014-ji'l 16-maydag'i' qarari' menen xojali'q sudlari'na byeriletin mu'lkiy tu'rdegi dawa arzalardan wo'ndiriletug'i'n ma'mleket baji' puli' 1 payi'z mug'dari'nda, leykin yen' kem ayli'q is haqi'nan kem bolmag'an mugdarda belgilendi. «Xali'q so'zi» 10,06,2014-j.

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Joqari'dag'i' u'zindilerde keltirilgen huqi'qi'y - normativ hu'jjetlerdi aji'rati'p ko'rsetin'.
2. Birinshi u'zindidegi ni'zam joybari' ha'rqi'yli' jergilikli wori'nlarda talqi'law qi'li'ni'ndagi' maqset ne dep woylaysi'z?
3. 2-, 3- u'zindilyerdegi Prezident pa'rmani' ministrler ken'esinin' qararlari'ni'n' qabi'l qi'li'ni'wi'na ne sebep bolg'an dep woylaysi'z?
4. Prezident Pa'rmani' ha'm Ministrler Ken'esinin' Qarari' arasi'nda qanday baylani's bar dep oylaysi'z?

5. *Bulni'zam, Pa'rman qararlardi'n' ori'nlani'wi'n a'melge asi'ri'li'wi'n itibarg'a alg'an halda, olardi' ori'nlaw ushi'n ma'mlekettin' jergilikli organlari' ja'ne qanday hu'jjetler tayarlawi' kerekligin shamalap ko'rin'.*

Ni'zamlar ha'm Ni'zam asti' hu'jjetler en' da'slep ja'miyetlik qatnasi'qlardi' ta'rtipke sali'p turi'wshi' tiykarg'i' qural. Soni'n' ushi'n da O'zbekstan Res-publikasi'ni'n' huqi'q dereklerin u'yreniwdede birinshi boli'p ni'zamlardan baslaw logikali'q jaqtan tuwri' bolar edi.

Biraq, O'zbekstan Respublikasi'ni'zamshi'li'g'i'na qaray ni'zamni'n' ma'm-leket ishindegi ha'm xali'qarali'q qag'i'ydalari' arasi'nda ayi'rmashi'li'q bolg'an jag'daylarda xali'qarali'q sha'rtnama yaki pitimler u'stem esaplanadi'. Soni'n' ushi'n da O'zbekstanni'n' huqi'qi'y dereklerin u'yreniwdi xali'qarali'q huqi'q hu'jjetlerinen baslawi'mi'z ta'biyiy.

Xali'qarali'q huqi'qti'n' uli'wma maqullag'an printsipleri ha'm normalari' ha'm de O'zbekstan Respublikasi'ni'n' xali'qarali'q sha'rtnamalari' O'zbek-stanni'n' en' birinshi huqi'q derekleri.

Xali'qarali'q huqi'qti'n' uli'wma maqullag'an printsipleri ha'm normalar — xali'qarali'q huqi'qti'n' tiykarg'i' qag'i'ydalari' boli'p, olardi' xali'qarali'q huqi'qti'n' barli'q subiektleri ta'n alg'an ha'm ori'nlawg'a ma'jbu'r. Ma'mleket suvere-nitetin hu'rmet etiw, qi'yanet etpew, ma'mlekettin' ***aymaqli'q pu'tinligin*** ta'n ali'w, kelispewshiliklerdi ti'ni'sh jol menen sheshiw, ishki islerge aralaspaw, xali'qlardi'n' ten' huqi'qli'g'i', insanni'n' huqi'q ha'm erkinliklerin hu'rmet etiw, ma'mleketler arasi'ndag'i' birge islesiw, xali'qarali'q huqi'q boyi'nsha minnetlemelerdi ori'nlaw mine usi'lar qatari'nan.

1995- ji'li "O'zbekstan Respublikasi'ni'n' xali'qarali'q sha'rtnamalari' haqqi'ndag'i' ni'zami'" qabi'l etilgen.

Xali'qarali'q sha'rtnama — xali'qarali'q huqi'qti'n' eki yaki onnan arti'q subiekti qabi'l etken pitimler. Ol ta'replerdin' huqi'q ha'm minnetlemelerin belgileytug'i'n, o'zgartetug'i'n yaki biykar etetug'i'n hu'jjet. O'zbekstan Respublikasi' siyasiy, ekonomikali'q, huqi'qi'y ha'm arnawli' ma'seleler boyi'nsha bir neshe mi'n' sha'rtnama du'zgen.

O'zbekstan Respublikasi' ni'zamlari'n to'mendegi toparlarga bo'liw mu'mkin:

- 1) Tiykarg'i' ni'zam — Konstitutsiya;
- 2) konstitutsiyali'q ni'zam;
- 3) ni'zam;
- 4) Qaraqalpaqstan Respublikasi'ni'n' Konstitutsiyasi' ha'm ni'zamlari'.

O'zbekstan Respublikasi'ni'n' Konstitutsiyasi' ma'mleket ha'kimiyati'ni'n' du'ziliwin belgileydi, Konstitutsiyali'q sistema tiykarlari'n, insanlar ha'm puqaralardi'n' huqi'q ha'm erkinliklerin bekkemleydi. Konstitutsiya ha'rekettegi ni'zamlar ushi'n yuridikali'q tiykar boladi'. Konstitutsiya qag'i'ydalari' basqa normativ hu'jjetlerde rawajlandi'ri'ladi' ha'm ani'qlasti'ri'ladi'. Soni' da ayti'p o'tiw kerek, Qaraqalpaqstan Respublikasi' O'zbekstan Respublikasi' qurami'nda o'z Konstitutsiyasi'na iye boli'p, oni'n' qag'i'ydalari' O'zbekstan Konstitutsiyasi'na qarsi' kelmewi kerek. **Konstitutsiyali'q ni'zamlar** Konstitutsiyag'a o'zgerisler ha'm qosi'mshalar kirgiziwshi mzamlar boladi'. Usi' hu'jjet ushi'n Oliy Ma'jliste a'piwayi' ni'zamlarg'a qarag'anda olardi' qabi'l etiwdin' quramali'raq ta'rtip qag'i'ydalari' belgilengen. **Ni'zamlar**, o'z na'wbetinde, kodekslestirilgen ha'm ha'zirgi ni'zamlarg'a bo'linedi. **Kodekslestirilgen ni'zamlarg'a** kodeksler kiredi. Kodeks — logikali'q sistemalasti'ri'w qa'siyetine iye ni'zam boli'p, o'zinde ja'miyetlik qatnasi'qlardi'n' belgili bir tarawi'n toli'q ta'rtipke sali'wshi' normalardi' birlestiredi. Mi'sali', Puqarali'q kodeksi, Ji'nayat kodeksi, Miynet kodeksi, Sali'q kodeksi, Baji'xana kodeksi ha'm t.b. **Qaraqalpaqstan Respublikasi' nızamlari'** Qaraqalpaqstanni'n' aymag'i'nda atqari'li'wi' sha'rt.

Ni'zam waqi't boyi'nsha to'mendegi ta'rtipke ku'shke kiredi:

- 1) ra'smiy tu'rde dag'azalang'annan on ku'n o'tkennen son';
- 2) ni'zamda yaki arnawli' hu'jette ko'rsetilgen waqi'ttan baslap; Ni'zam waqi't boyi'nsha to'mendegi ta'rtipke ku'shin joytadi';

- 1) ni'zamni'n' o'zinde ko'rsetilgen mu'ddet tamamlang'an bolsa;
- 2) usi' ni'zam biykar etiliwi na'tiyjesinde.

Ni'zamni'n' artqa qayti'w ku'shi a'melde kem qollani'ladi'. O'zbekstanda ji'nayat yaki ha'kimshilik juwapkershilikti jen'illestiriwshi ni'zamlar artqa qayti'w ku'shine iye.

Qaraqalpaqstan ni'zamlari' oni'n' aymag'i'nda g'ana ha'reket etedi.

Ni'zam shaxslar ushi'n ha'reket etedi, yag'ni'y usi' aymaqtag'i' barli'q subiektler, yag'ni'y puqaralar, yuridikali'q shaxslar, ma'mleket organlari', ka'rxanalar, mekemeler ha'm sho'lkemler ushi'n ma'jbu'riy boladi'.

Ni'zam wo'z zamani'nda ha'reket yetedi yag'ni'y ni'zam belgili mu'ddet davami'nda a'mel qi'ladi' bul mu'ddet ni'zamda ko'rsetilgen sa'neden baslanadi'.

Ni'zam ma'kanda ha'reket etedi. Yag'ni'y, ni'zamlar ma'mleketin' barli'q aymaqlari'nda ha'reket etedi.

Biraq bug'an kirmeytug'i'nlari' da bar. Mi'sali', "Saylawlar haqqi'nda" g'i' ni'zamlardi'n' talaplari' tek g'ana O'zbekstan puqaralari'na tiyisli.

O'zbekstan Respublikasi' Prezidentinin' pa'rmanlari'n ma'mleket basshi'si' shi'g'aradi'. Olar O'zbekstan Respublikasi'ni'n' Konstitutsiyasi' ha'm ni'zamlari'na qarsi' kelmewi kerek.

O'zbekstan Ministrler Ken'esinin' qararlari' xojali'q ha'm ja'miyetlik turmi'sti'n' en' a'hmiyetli ma'seleleri boyi'nsha qabi'l etiledi. Olar a'dette uli'wma o'zgesheliklerge ha'm huqi'q normalari'na iye boli'p, huqi'q derekleri esaplanadi'. Ayri'm jag'daylarda atqari'wshi' ha'kimiyat organlari'ni'n' hu'jjetleri usi' organlar sistemasi'nan ti'sqari'da ju'zege keliwshi ja'miyetlik qatnasi'qlardi' ta'rtipke salad'i'. Bunday erkli isler Qarji' ministrligi, A'dillik ministrligi, Orayli'q bank ha'm basqa sho'lkemler islerinde ko'rinedi.

Ni'zam asti' hu'jjetleri ni'zamlar tiykari'nda qabi'l etiledi:

- 1) Prezident pa'rmanlari';***
- 2) Hu'kimet qararlari';***
- 3) Basqa atqari'w organlardi'n' normativ hu'jjetleri;***

O'zbekstanda ministrlkler ha'm de sho'lkemlerdin' puqaralardi'n' huqi'qlari' ha'm ni'zamli' ma'plerine qatnasli'q normativ hu'jjetlerdi tasti'yi'qlaw ma'mleketlik sistemasi' qabi'l etilgen. Usi' wazi'ypa O'zbekstan Respublikasi' A'dillik Ministrligi wazi'ypasi'na ju'kletilgen.

Sholi'w jasan'!

Ni'zamlar ha'm basqa normativ hu'jjetler arasi'nda O'zbekstan Respublikasi' Konstitutsiyasi' tiykarg'i' ori'ndi' tutadi'. Konstitutsiya ha'reketteg'i ni'zamlar ushi'n yuridikali'q tiykar.

Do'retiwshilik xizmet

Du'zgen sha'rtli ma'mleketin'izde bar bolg'an huqi'qi'y-normativ hu'jjetlerdi O'zbekstan Respublikasi' huqi'q derekleri menensali'sti'ri'p ko'rin'

1. Mi'sali' buni' Konstitutsiya mi'sali'nda ko'rip shi'g'i'wg'a boladi'.

Siz du'zgen huqi'qi'y-normativ hu'jjetlerdin' atlari' O'zbekstan Respublikasi' huqi'q derekleri atlari'nan parqlanadi' ma'?

2. Qaysi' hu'jjetler teksti birdey, qaysi'lari' pari'q qi'li'wi' mu'mkin'?

3. O'zbekstan Respublikasi' huqi'q dereklerin o'zgertkenin'izden keyin siz o'zin'izdin' sha'rtli ma'mleketin'izdin' huqi'qi'y dereklerin qayta'rizde o'zgertken bolar edin'iz?

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. O'zbekstanda huqi'q derekleri nelerden ibarat?
2. Xali'qarali'q huqi'qi'y derekler nelerdi o'z ishine aladi'? Olar ne ushi'n kerek?
3. O'zbekstan Respublikasi' ni'zamlari' qanday tiykarg'i' toparlarg'a bo'linedi?
4. O'zbekstan Respublikasi' Konstitutsiyasi'ni'n' o'z aldi'na qanday a'himiyeti bar? Bug'an sebep ne?
5. Konstitutsiyali'q ni'zamlar ha'm a'piwayi' ni'zamlar arasi'nda qanday uli'wmali'q ha'm qanday pari'qlar bar?
6. Qaraqalpaqstan Respublikasi'ni'n' ni'zamlari' qaysi' aymaqta ha'reket etedi?
7. Ni'zam qaysi' waqi'ttan baslap ku'shke kiredi ha'm qaysi' jag'daylarda o'z ku'shin jog'altadi'?
8. Ni'zam o'z waqti'nda (zamani'nda) ha'm ma'kanda ha'reket etedi degende siz neni tu'sinesiz?

Bap boyi'nsha uli'wma ta'kirarlaw ushi'n sorowlar ha'm tapsi'rmalar.

1. Huqi'q degenimiz ne? Biz "insanni'n' huqi'qi'" degende neni na'zerde tutami'z?
2. Obiektiv ha'm subiektiv huqi'qlardi'n' o'zgesheliklerin ayti'p berin'
3. Huqi'qti'n' tiykarg'i' funktsiyalari'n sanap berin' ha'm olardi' ta'riyiplen'.
4. A'dep-ikramli'li'qpenen huqi'qti'n' tiykarg'i' o'zgesheliklerin aji'rati'p ko'rsetin'.
5. Huqi'q normasi' degenimiz ne?
6. Huqi'q normalari'ni'n' quramli'q bo'limlerin sanap berin' Mi'sallar keltirin'.
7. Huqi'q normasi'ni'n' belgilerin ayti'p berin'.
8. Huqi'q sistemasi' degenimiz ne?
9. Huqi'q sistemasi' qalay bo'linedi?
10. Ishki ha'm si'rtqi' huqi'q tarmoqlari'na neler kiredi?
11. Huqi'qi'y qatnasi'qlar ha'm olardi'n' qatnasi'wshi'lari' haqqi'nda nelerdi bilesiz?
12. O'zbekstan Respublikasi'ni'n' qanday huqi'qi'y derekleri bar?
13. O'zbekstan Respublikasi' Konstitutsiyasi'ni'n' huqi'q deregi si'pati'nda a'himiyetin talqi'lan'.
14. O'zbekstan Respublikasi' ni'zamlari' qalay tasti'yi'qlanadi'?
15. Ni'zam asti' hu'jjetleri degenimiz ne?

Atamalarg'a say ta'riyiplerdi belgilen'.

1. Huqi'q sistemasi' 2. Huqi'q 3. A'dep-ikramlilq
4. Huqi'q o'lshemleri (normalari') 5. Huqi'qi'y qari'm-qatnas

a) – ma'mleket ta'repinen ornati'lg'an uli'wma ma'jbu'riy minez-quli'q qag'i'ydalari'.

b) – insanni'n' ja'miyettegi minez-qulqi'n ta'rtipke sali'wshi' talap ha'm qag'i'ydalar ji'yi'ndi'si'.

c) – ja'miyettegi bar bolg'an huqi'q normalari' ha'm tarawlari' ji'yi'ndi'si'.

d) – ma'mleket ta'repinde ornati'lg'an ha'm ol ta'repinen qorg'alatug'i'n ha'mme ushi'n ma'jbu'riy minez-quli'q qag'i'ydalari'ni'n' sistemasi'.

e) — oni'n' qatnasi'wshi'lari' arasi'ndag'i' huqi'qi'y (yuridikali'q) baylani'slar boli'p, olardi'n' o'z ara huqi'q ha'm minnetlemelerinde ko'rinedi.

Bap boyinsha testler

1. Xuqi'q dizimi -

- A) Xuqi'q normalari'ni'n' ni'zamlarrde ko'rsetiliwi;
- B) Bul wo'z ara baylani'skan bir tu'rdegi siyasiy qatnasi'qlardi' tartipke sali'ushi' huqi'qi'y normalar topari'nan ibarat;
- C) Ma'mleket tarepinen wornati'lgan, qorg'alati'n ba'rshe ushi'n majburiy adep ikramli'li'k qag'i'ydalari';
- D) Tu'rli rayon, leykin wo'z ara bekkem baylani'sta bolgan yuridikali'k normalar ji'yi'ndi'si'.

2. Ka'rxanalar ha'm wolardi'n xi'zmetkyerlyer wortasi'ndag'i' miynet qatnasi'qlari'n ta'rtipke salatug'i'n xuqi'qi'y tarawd?

- A) Xa'kimshilik xuqi'qi'.
- B) Konstituciya'li'k xuqi'qi'.
- C) Miynet xuqi'qi'.
- D) Puqarali'q xuqi'qi'.

3. Tek g'ana huqi'qqa tiyisli belgi qaysi'?

- A) Sha'rtname tiykari'nda puqaralar ta'repinen jarati'ladi';
- B) Ma'resim ha'm da'stu'rlerdi ta'rtipke salad'i';
- C) Ha'mme ushi'n ma'jbu'riy boladi';
- D) A'dep-ikramli'li'q qag'i'ydalari'n, milliy qa'diriyatlardi' ja'mlestiredi.

4. A'dep-ikramli'li'q qalay payda bolg'an?

- A) Ja'ma'a't ag'zalari' ta'repinen wornati'lg'an.
- B) Ma'mleket ta'repinen wornati'lg'an.
- C) Xuqi'q ha'm ma'mleket penen payda bolgan.
- D) Ma'mleket apparati' qurami'nda payda bolg'an.

5. A'dep-ikramli'li'q normalari'ni'n' tu'siniklerin ani'qlan'.

- A) Jaqsi'li'q, hu'jdan, ni'zam, norma;
- B) Baxi't, minnet, ma'mleket, ni'zam, ji'nayat ha'm jaza;
- C) Jaqsi'li'q, hu'jdan, baxi't, minnet, a'dillik, muhabbat;
- D) Jaqsi'li'q, a'dillik, ni'zam, jaza.

6. Huqi'q degenimiz bul —...

- A) ma'mleket ta'repinen ornati'ladi', qorg'aladi', ha'mme ushi'n ma'jbu'riy;
- B) ma'mlekettin' ja'rdeminde o'z-o'zinen qa'liplesedi;
- C) sotsialli'q qatnasi'qlardi'n' ken' ortali'g'i';
- D) milliy qa'diriyatlarg'a tiykarlang'an, ma'mleket ta'repinen ornati'lg'an, ha'mme ushi'n ma'jbu'riy minez-quli'q qag'i'ydalari'.

V BAP
HUQIQ BUZIWSHILIQ HA'M HUQIQIY
JUWAPKERSHILIK

- *Huqi'q buzi'wshi'li'q tu'sinigi;*
- *Huqi'qi'y juwapkerlik;*
- *Huqi'qti' qorg'awshi' ma'mleket organlari';*
- *İshki isler ha'm A'dillik ministrligi;*
- *Ni'zamshi'li'q ha'm huqi'qi'y ta'rtip.*

Frantsiyali' 34 jasar jolawshi' Sadrin Selz usi' waqi'tqa shekem bir ma'rte de samalyotta pa'rwaz etpegen. Gonkongtan Brisbenge ushayi'n dep turg'an bul hayal pa'rwazg'a ko'teriliwdin' birinshi minutlari'nda-aq qatti'

albi'rawg'a tu'sip qaldi' ha'm qorqi'wdi' basi'w ushi'n toyi'p ishti. Buni'si' da jetpegendey, Sadrin Selzge qorqi'wdi'n' ku'shliliginen samalyotta hawa jetispegendey sezildi. Sol waqi'tta ol orni'nan turi'p, samalyot esigin ashti' da, arqayi'n sigarata. Bul ta'rtip buzı'wshi'li'q u'stinen Brisbende sud o'z isin o'tkerdi. Advokatti'n' so'zine qarag'anda, Selz samalyotta sigarata shegiw ushi'n qalay esikti ashi'p jibergenligin o'zi de sezbey qalg'an. Solay etip sudyani'n' hu'kimine qaray, Selz ja'ne usi'nday ta'rtip buzı'wshi'li'q islese, og'an 623 evro ja'riyma to'lewi uqti'ri'ldi'.

Spirтли ishimlik ta'sirinde o'zin sher esaplag'an namanganli' A. Ra'wshan Tashkent wa'layati' Yangiyol rayoni'nda jasawshi' E. Valiev basqari'wi'ndag'i' "Nexia" markali' avtomashinag'a jolawshi' si'pati'nda oti'ri'p, paytaxt ta'repke basladi'. Biraq yari'm jolda oni'n' niyeti buzı'li'p, mashinani' Namangang'a aydawdi' buyi'rdi'. Shofyor kelisim bermegennen son' aydawshi'ni'n' moyni'na jip taslap buwi'ndi'ra basladi'. Bul waqi'tta olar "Erkin" JPX posti'na jetip kelgen edi. Sol jerdin' o'zinde Ra'wshan qolg'a ali'ndi'.

Endi Rossiya militsionerleri ja'miyetlik ori'nlarda pivo ishkeni ushi'n qollani'latug'i'n jaza — ja'riyma mug'dari'n tikkeley o'zleri belgileytug'i'n boldi'...

O'tken ha'pte Rossiya ma'mleketlik Dumasi' u'shinshi oqi'wda ha'kimshilik kodekstin' ja'miyetlik ori'nlarda pivo ishkeni ushi'n juwapkerlik ma'selelerin ta'rtipke sali'wshi' statyalari'na kirgizip ati'rg'an du'zetiwlardi qabi'l etti. Endi ni'zam atqari'wshi'lari' usi' ni'zamdi' buzı'wshi'lag'a ja'riyma retindegi jazasharalari'n qollani'wg'a qarar etti.

Ni'zamda bul ja'riymani'n' mug'dari' 100 rublden 500 rublge shekem belgilengen, biraq oni'n' mug'dari'n militsionerlerdin' o'zi belgileydi.

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. U'zindilerdidi 'qqatpenenoqi'n' ha'molarg'ao'zmu'na'sibetin'izdi bildirin'.
2. Siz turmi'sta tez-tez esitip turatug'i'n huqi'qbuzi'wshi'li'q, huqi'qqa qarsi' ja'miyetlik qa'wipli, ayi'pli'ji'nayat jaza, intizam atamaları'ni'n' qaysi' birin bul jag'daylardi'n' qaysi' birine qollang'an holar edin'iz?
3. Sizin' pikirin'izshe joqari'dag'i' u'zindilerdegi shaxslardi'n' ha'reketlerinen qaysi' biri a'tiraptag'larg'a ha'm olardi'n' o'zlerine ko'birek qa'wip tuwdi'radi'?
4. Huqi'qi'y normalari' wo'zgyergen waqi'tta aldi'n xuqi'qi'y ta'repten duri's yesaplang'an ha'reket, yendi naduri's boli'p qali'wi' mu'mkinbe.?Joqari'dag'i' u'zindilerden bunday jag'daylarg'a mi'sal barma? Eger joq bolsa o'zin'iz bilimlerin'iz ha'm turmi's ta'jiriybelerin'izden paydalani'psonday jag'daylardi'su'wretlen'.

Shaxslar belgili huqi'qi'y qag'i'ydalarg'am huqi'q normalari'na boysi'nadi'. Eger bul qag'i'ydalar buzi'lsa, ornati'lg'an huqi'q normalardi'n' buzi'li'wi'na ali'p keledi'. Bul bolsa **huqi'qbuzi'wshi'li'q** dep ataladi'.

Huqi'qbuzarli'q degende jamiyette wornati'lg'an ha'm ni'zamshi'li'q arqali' belgilengen ta'rtip yaki uli'wma socialli'q jasaw qag'i'dalari'n buzi'w tu'siniledi.

Huquqbuzarli'q – o'zinin' is-ha'reketin tu'sinetug'un ha'm og'an juwap bere alatug'i'n shaxsti'n' huqi'qqa qarsi' is-ha'reketinen kelip shig'wshi ayibi.

Xuqi'qbuzarli'q ha'r qi'yli' tu'rlyerde ko'rinis tabadi'. Xuqi'qbuzarli'qti'n' wol yamasa bul tu'rde ko'riniste boli'wi' woni'n' qasiyetlyerine baylani'sli'. Xuqi'qbuzarli'q tu'rlyerine ji'nayat wori'nsi'z ha'reket, intizamdi' buzi'w siyaqli' is ha'reketlyerin keltirip shi'g'ari'w mu'mkin.

Huqi'qbuzi'wshi'li'qlardi'n' to'mendegi belgileri bar:

- ◆ ja'miyetlik qa'wiplilik; ◆ huqi'qqa qarsi'li'q;
- ◆ ayi'pli'li'q; ◆ jazag'a i'layi'qli'q.

Ja'miyetlik qa'wiplilik sonday bul tu'sinik, bunda huqi'qbuzar

ja'miyettin' qa'diriyatlari'na jawi'zli'q etedi, insan o'mirine qasti'yanli'q etedi, ma'mleket ha'm basqa insanlarga' zi'yan keltiredi, olardi'n' mal-mu'lkin nabi't etedi ha'm de jaman aqi'bet keltirip shi'g'ari'p ja'miyet ag'zalari' ma'plerine zi'yan keltiredi. O'z shan'arag'i' ata-anasi', ja'ma'a't, yar-doslari'n qi'yi'n, uyatli' ahwalga' sali'p qoyadi'. En' jamani' ol o'z keleshegin qurban etedi.

Huqi'qqa qarsi'li'q — huqi'qbuzardi'n' yaki huqi'q normalari'n belgilep qoygan ma'jbu'riy talaplari'n buzi'w.

Ayi'pli'li'q joqari'da ayti'lg'anday, o'zinin' is-ha'reketin tu'sinetug'i'n ha'm og'an juwap beretug'i'n insanni'n' huqi'qqa qarsi', ni'zam talaplari'na qarsi' is-ha'reketinen shi'g'i'wshi' ayi'bi'. Ayi'pli'li'q qastan yaki abaysi'zli'q aqi'betinde ju'z beredi. Insan insan si'pati'nda du'nyag'a kelgen eken, oni'n' aldi'nda ha'mme waqi't eki jol — huqi'qi'y normalarga', ni'zam talaplari'na hu'jdanli' yaki' ma'jbu'riy boysi'ng'an halda o'z keleshegin jarati'w, ja'miyet ushi'n, o'z xalqi' ushi'n ja'miyetlik payda keltiriw. Ekinshi jol bolsa o'miri dawami'nda huqi'qqa qarsi', huqi'qi'y norma ha'm ni'zam talaplari'n mensinbesten, boysi'nbastan jasaw. Ayi'pli' ha'reket etiw, ja'miyetke zi'yan keltiriw.

Jazag'a i'layi'qli'q — bul ha'r qanday huqi'qbuzarli'q islegen shaxsti'n' erikli ma'mleket organlari' ta'repinen **juwapkershilik**ke tarti'li'wi', **jaza** bolsa huqi'qbuzi'wshi'li'q islewde ayi'pli' dep tabi'lg'an sahxsqa qollani'lastug'i'n, huqi'qbuzi'wshi'li'qti' belgili bir huqi'q ha'm erkinliklerden mahrum etiwden ibarat ma'jbu'rlew sharasi'. Joqari'da ayti'p o'tilgenindey ja'miyet ushi'n qa'wipli bolgan ha'r qanday qi'lmi's huqi'qbuzi'wshi'li'q delinedi. Huqi'q normalari' barli'q ja'miyetlik qatnasi'qlardi' ta'rtipke salad'i'. Huqi'qbuzi'wshi'li'q a'dette 4 toparga bo'linedi:

- ♦ intizamli' huqi'qbuzi'wshi'li'q; ♦ puxarali'q huqi'qbuzi'wshi'li'q;
- ♦ ha'kimshilik huqi'qbuzi'wshi'li'q; ♦ jinayi'y huqi'qbuzi'wshi'li'q.

Intizamli' huqi'qbuzi'wshi'li'q — xizmet minnetin ori'nlap turg'anda ha'r qanday miynette ma'jbu'riy bolgan miynet ta'rtip-qag'iydalari'ni'n' ha'm basshi'li'qqa boysi'ni'w printsplerinin' buzi'li'wi'. Mi'sali', jumi'sqa, oqi'wg'a kesh qali'w, oqi'wg'a yamasa jumi'sqa sebepsiz kelmew, yaki sebepsiz ketip qali'w, jumi'sqa ma's halda, spirtli ishimlikler, narkotikali'q zatlar qabi'l etken jag'dayda keliw ha'm basqalar.

Puqarali'q huqi'qbuzi'wshi'li'q — insnlardin' mu'lkine yaki shaxsi'na qarsi' ni'zamg'a qarsi' ha'reket (yaki ha'reketsizlik) na'tiyjesi'nde jetkerilgen zi'yan. Mi'sali', bir shaxstan qari'z ali'p, oni' waqti'nda qaytarmaw, sha'rtlamalardi', minnetlerdi ori'nlamaw ha'm basqalar.

Ji'nayat — *ja'miyet ushi'n qa'wipli bolg'an qi'lmi's (ha'reket yaki ha'reketsizlik).*

Ji'nayat kodeksi menen qadag'an etilgen, ayi'pli' ja'miyetlik qa'wipli qi'lmi's (ha'reket yaki ha'reketsizlik) jaza qollani'w menen ji'nayat dep tabi'ladi'.

14- statya.

Ji'nayi'y huqi'qbuzi'wshi'li'q — jinayat islew yaki urli'q, talawshi'li'q, adam o'ltiriw, militsiya xi'zmetkerleri'ne qarsi'li'q ko'rsetiw ha'm basqalar. **Ha'kimshilik huqi'qbuzi'wshi'li'q** — ni'zamg'a baylani'sli' ha'kimshilik juwapkershilikke tarti'w na'zerde tuti'lg'an, puqaralarg'a, ta'biyiy ortalı'qqa (bilqastan yaki abaysi'zdan) islengen ha'reker yaki ha'reketsizlikler boladi'. Mi'sali', kishi biyzanli'q, jol ha'reketi ha'm transport qurallari'nan paydalani'w qag'i'ydalari', pasport sistemasi' ha'm dizimge ali'w qag'i'ydası' (a'skeriy ha'm pasportti' dizimnen o'tkeriw qag'i'ydalari'), elektr energiyai'nan paydalani'w qag'i'ydalari'n buzi'w, qorshag'an ortalı'qti', tari'yxı'y ha'm ma'deniy esteliklerdi qorg'aw tarawı'ndag'i' huqi'qbuzi'wshi'li'qlardi' ali'w mu'mkin. Xuqi'qbuzarli'q tu'sinigin tyerenirek u'yreniw ushi'n xuqi'qbuzarli'qti'n' wobekti ha'm subiektin pari'qlay ali'wg'a u'yreniwimiz lazi'm. Xuqi'qbuzarli'q wobekti-xuqi'q benen ta'rtipke sali'natug'i'n qorg'alatug'i'n socialli'q qatnasi'qlar. Socialli'q qatnasi'qlar wwo'zine- degen sorawg'a to'mendegishe juwap byeriwi mu'mkin. Adamlar socialli'q wo'mirinde wo'z is-ha'reketlyerine juwap byeriwge ma'jbu'r. Wolar socialli'q wo'mirinde bir biri menen wo'z ara qatnasi'qlarg'a kirisedi. A'yne usi' qatnasi'qlar- socialli'q qatnasi'qlar Xuqi'qbuzarli'q subekti bolsa, xuqi'qqa qarsi' ayi'pli' qi'lmi'sti' qi'lg'an shaxs boli'p yesaplanadi'. A'yne usi' shaxs xuqi'qbuzar dep ataladi'. Xa'r qanday shaxs xuqi'qbuzar dep ta'n ali'na byermeydi. Xuqi'qbuzarli'q subekti dep ta'n ali'ni'wi' ushi'n shaxs wo'z qi'lmi'si'na juwap byere alatug'i'n, aqi'l parasatli' boli'wi' sha'rt.

Hikmetlyer g'a'ziynesinen!

Jaqsi' adam jurt du'zyer, jaman adam jurt buzard.

(Amir Timur)

Sholi'w jasan'!

Ha'r waqi't insan aldi'nda huqi'qqa say yaki huqi'qqa qarsi' ha'reket etiwdi tan'law imkani' boladi'. Eger ol ekinshi joldi' tan'lasa, bul birinshi na'wbette oni'n' o'zine, qalaberse ja'miyetke zi'yan jetkeredi.

Do'retiwshilik xizmet

Kishi ko'lemde gu'rrin' jazi'n'. Bul gu'rrin'in'izde huqi'qbuzi'wshi'li'q tu'sinigin, huqi'qbuzi'wshi'li'qti'n' tiykarg'i' belgilerin, huqi'qbuzi'wshi'li'q tu'rlerin si'patlawshi' jag'daylardi' su'wretlen'. Bunda klasi'n' i'zdag'i' doslari'n'i'z benen 4 toparg'a bo'linip, bir topari'n'i'z intizamli', ekinshi topar puqarali'q huqi'qi'y, u'shinshi topar ji'nayi'y, to'rtinshi topar ha'kimshilik huqi'qbuzi'wshi'li'qqa tiyisli jag'daylardi' su'wretlesin.

Gu'rrin'lerin'izdi klaslasi'n'i'zg'a oqi'p berin'. Basqa toparlar gu'rrin'in oqi'p bergan toparg'a sorawlar berip tali'qlasi'n.

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Huqi'qbuzi'wshi'li'q tu'sinigin ta'riyiplep berin'.
2. Huqi'qbuzi'wshi'li'qti'n' qanday belgileri bar?
3. Ja'miyetlik qa'wiplilik qanday jag'daylarda ju'zege keliwi mu'mkin?
4. Huqi'qqa qarsi'li'q atamasi'n qalay tu'sinesiz?
5. Ayi'pli'li'q degenimiz ne?
6. Jazalani'w, juwapkerlik ha'm jaza tu'siniklerine aniqli'q kirgizin'.
7. Huqi'qbuzi'wshi'li'qti'n' qanday tu'rleri bar?
8. Intizamli' penen puqarali'q, ha'kimshilik penen ji'nayi'y huqi'qbuzi'wshi'li'q arasi'ndag'i' o'zgesheliklerdi bayanlan'.
9. Huqi'qbuzi'wshi'li'qti'n' qaysi' tu'rleri en'awi'r esaplanadi'? Ne ushi'n?
10. Huqi'qbuzi'wshi'li'qqa jol qoymaw ushi'n qanday sharalar ko'riliwi kerek dep esaplaysi'z?

Burhonov Nosir buri'n sudlani'p, amnistiya sebepli jazadan azat bolg'an edi. Biraq ja'ne ji'nayat ko'shesine kirdi.

Azatli'qqa shi'qqannan son', Buxara rayonli'q ha'kimliginin' qarari' menen dizimge ali'ng'an. "M. S" juwapkershiligi sheklengen ja'miyeti basshi'si' boli'p is basladi'. Ja'miyettin' usaqlap sati'w huqi'qi' bolmasa da, usi' ji'ldi'n' yanvar-aprel aylari'nda a'melge asi'ri'lg'an 512.524 mi'n' swmli'q tovar aylanbasi'nan 263.200 mi'n' swmli'q qari'ydarli'q o'nimlerde naq pulg'a sati'p, naq puldi' bankke de tapsi'rmadi'.

Burhonov N. O'z.R. JK nin' tiyisli statyasi' boyi'nsha jazasi'n aldi'.

2006-ji'l 1-yanvardan Germa-ni'yada jan'a qarar ku'shke kiredi. Onda, qi's ma'wsiminde kim avto-mobildin' valonlari'n qi'sqi'si'na, almasti'rmay ruldi basqarsa, 20 evro (mug'dari'nda ja'riymag'a tarti'ladi'. Eger mashinasi'ni'n' valoni' almas-, ti'ri'lmag'ani' ushi'n jolda "ti'g'i'li'p" qalsa ha'm jol ha'reketine kesent etse, ja'riyma eki ese asi'nlati'.

Bunday sharalar qi's ma'wsiminde Skandinaviya ma'mleketlerinde de qollani'ladi'.

Moskva qalali'q prokraturasi' paytaxt da'rixanalari'nda tekseriw o'tkermekte. Bunnan sebep ko'plegen adamlardi'n' bir qatar da'rixanalarda mu'ddeti o'tken da'ri-da'rmaq sati'li'wi' haqqi'ndag'i' ari'zنامasi' boldi'. Prokuratura ha'm de Moskva qalali'q den sawli'qti' saqlaw departamenti menen birgelikte o'tkerilgen tekseriwlerde arzalarda ko'rsetilgen sebepler toli'q o'z si'pati'n tapti'. Sonday-aq, ayi'ri'm da'rixanalar sati'li'wi' qadag'an etilgen da'ri-da'rmaqlar menen sawda islep ati'rg'anli'g'i' da ma'lim boldi'. Tekseriwshiler na'tiyjesine qaray, paytaxt prokuraturasi' ta'repinen 70 ji'nayat qozg'ati'ldi'.

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. *Burhonov N. huqi'q buzi'wshi'li'qti'n' qaysi' tu'rin islegen?*
2. *Burhonovg'a qanday jaza beriliwi ha'm a'melge asi'ri'li'wi' mu'mkin dep oylaysi'z?*
3. *Germaniyada qabi'l etilgen jan'a qararg'a muwapi'q a'melge asi'ri'li'p ati'rg'an jaza tu'rin siz qalay atag'an bolar edin'iz*

ha'm bul u'zindide keltirilgen huqi'qbuzi'wshi'li'qti' qaysi' tu'rge aji'ratar edin'iz?

4. *Moskva prokuraturasi' ta'repinen qozg'ati'lg'an 70 ji'nayi'y is-lerinde huqi'qbuzi'wshi'li'qti'n' qaysi' tu'rlerina'zerde tuti'lg'an ha'm olarg'a qanday jaza qollani'wi' mu'mkin dep oylaysi'z?*
5. *Joqari'dag'i' u'zindilerde bir neshe tu'rdegi ha'r qi'yli' jazag'a i'la-yi'q huqi'q buzi'wshi'li'qqa mi'sal bar ma? Juwabi'n'i'zdi' da'lillen'.*

Huqi'qbuzi'wshi'li'q ushi'n jazani'n' ila'jsi'zli'g'i', ha'r qanday huqi'q buzi'wshi'li'q belgili bir juwappershilik penen baylani'sli'li'g'i' ta'biyiy jag'day. Biraq **sotsialli'q juwappershiliktin' barli'q formalari'** da turaqli' huqi'qi'y juwappershilik penen birdey emes.

Huqi'qi'y normag'a tiykarlang'an ha'm ma'mleketlik ma'jbu'rlew normalari' menen baylani'sli' bolg'an juwappershilik huqi'qi'y juwappershilikti quraydi' ha'm usi' juwappershilikti u'yreniw huqi'qtani'w pa'ninin' wazi'ypalari'nan biri.

Huqi'qi'y juwappershilik – *huqi'q buzi'wshi'li'qti' islegen shaxsti'n' huqi'q normalari'na tiykarlang'an, o'z qi'lmi'si' ushi'n juwap beriw ha'm ma'mleketlik ma'jbu'rlew sharalari'ko'rinisindegi aqi'betlerge duwshar boli'w ha'm olardi' basi'nan keshiriw boli'p tabi'ladi'.*

Huqi'qi'y juwappershilikke tiykar boli'p huqi'q buzi'wshi'li'q, yag'ni'y huqi'qi'y normalardi' buzi'w boli'p esaplanadi'.

Huqi'qbuzi'wshi'li'q tu'rleri' huqi'qi'y juwappershilik tu'rlerine sa'ykes. Mi'sali':

- ♦ puxarali'q huqi'qbuzi'wshi'li'g'i' – puqarali'q (materialli'q) huqi'qi'y juwappershilikke;
- ♦ ha'kimshilik huqi'qbuzi'wshi'li'q – ha'kimshilik juwappershilikke;
- ♦ intizamli' huqi'qbuzi'wshi'li'q – ja'miyetlik huqi'qbuzi'wshi'li'qqa;
- ♦ ji'nayi' huqi'qbuzarli'q – ji'nayi' juwapgerlikti keltirip shi'g'aradi'.

Huqi'qi'y juwappershilik **sud ta'rtibinde, ha'kimshilik ta'rtipte yaki intizamli' ta'rtipte** a'melge asi'ri'ladi'.

Huqi'qi'y juwappershiliktin' eki tu'ri pari'qlanadi':

- 1) Ja'riyma yaki jaza;
- 2) Huqi'qti' tiklewshi juwappershilik.

Ja'riyma yoki **jaza** tu'g'ri o'z na'wbetinde to'mendegilerden ibarat:

♦ eskertiw; ja'riyma sali'w; miynet sha'rtnamasi'n biykar etiw.

Intizamli' jazalar jumi'sqa qabi'l etiw huqi'qi'na iye bolg'an shaxslar (organlar) ta'repinen qollani'ladi'.

Puqarali'q — puqarali'q huqi'qbuzi'wshi'li'q ushi'n ayi'pker shaxsti'n' toli'q materialli'q ha'm ruwx'i'y juwap beriwi.

Ha'kimshilik jazalar to'mendegiler:

♦ ja'riyma; haqi'n to'lew sha'rti menen buyi'mdi' ali'p qoyi'w; buyi'mdi' konsi'skatsiyalaw; arnawli' huqi'qtan (transport qurallari'n basqari'w huqi'qi'nan, an' awlaw huqi'qi'nan) mahrum etiw; ha'kimshilik qamaq: 3 sutkadan 15 sutkag'a shekem, ayi'ri'm waqi'tlari' 30 sutkag'a shekem.

Jinyiy — Jinayat Kodeksinin' 43- statyasi'na muwapi'q to'mendegiler boladi':

♦ ja'riyma, belgili bir huqi'qtan mahrum etiw; miynette du'zetiwi isleri; xi'zmet boyi'nsha sheklew; qamaq; intizamli' bo'limge jiberiw; azali'qtan mahrum etiw; o'lim jazasi'.

2005-ji'ldi'n' 1-avgusti'nda O'zbekstan Respublikasi' Prezidentinin' "O'zbekstan Respublikasi'nda o'lim jazasi'n biykar etiw haqqi'nda" g'i' pa'rmani' boyi'nsha 2008-ji'ldi'n' 1-yanvari'nan baslap O'zbekstan Respublikasi'nda o'lim jazasi' biykar etilip, oni'n' orni'na o'mirlik yamasa uzaq mu'ddetke azatli'qtan mahrum etiw jazasi' belgilendi.

Qamaqtag'ilarg'a tiykarg'i' jazalardan ti'sqari' to'mendegi qosi'msha jaza da beriledi:

♦ a'skeriy yoki arnawli' da'rejeden mahrum etiw;

♦ huqi'qti' tiklew juwapkershiligi nahaqtan buzi'lg'an huqi'qti' tiklew, atqari'lmag'an minnetlerdi ma'jbu'rlep atqari'dan ibarat.

Bunada huqi'qbuzi'wshi'li'q islegen shaxs ma'mleket organlari'n aralasti'rmastan, o'z baslamasi' menen buzi'lg'an huqi'qlardi' o'6zi tiklewi mu'mkin. Biraq qosi'msha jaza sharalari' ko'riliwi mu'mkin.

Prezident Islam Karimovtin' ta'repinen ilg'yeri sulrilgen ma'mleketimizde demokratiyalik reformalardi ja'nede tyeren'lestiriw ha'm puqaraliq ja'miyetti rawajlandiriw konsepsiyasinda ma'mleketimizde son'g'i jillari

jinaiy Jazalardi libyerallastiriw boyinsha alip barilg'an islyer sanap o'tilgen. Sonnan:

- jinayatshilardin' mu'ddeti o'zgyerttirilip, awir ha'm o'te awir jinayatlardin' 75 payizi ja'miyetlik qa'wipi u'lken bolmag'an ha'm onsha awir bolmag'an jinayatlal toparina o'tkizilgen;

- ekonomikaliq tarawdag'i jinayat islyeri boyinsha azatliqtan ayiriw menen baylanisli bir Qatar jazalar –jariyma to'lewge almastirildi;

- mal-mu'lkti konfiskatsiya qiliw ta'rzindegi jaza insanparwarliqqa tiyisli jaza sipatinda jinaiy jaza diziminen shig'arip taslandi;

- bir qatar jinayat tu'rlyeri boyinsha jeykizilgen matyeriyalliq shig'imnin' orni qaplang'an jag'dayda, azatliqtan ayiriw jazasi qolanilmaslig'i qag'iydag'a kirgizildi.

Konsepsiyada bunday say-ha'reketlyer na'tiyjesinde O'zbekistanda qamaqtag'ilar sani en' pa's ko'rsetkishke iye ma'mleketke aylang'anlig'i aytip o'tilgen. Ha'r 100 min' adamg'a tuwri keletug'in qamaqtag'ilar sani O'zbekistanda 166 adamdi qurasa, bul ko'rsetkish rossiyada 611 adamdi, AQSHda 738 adamdi quraytug'inlig'i konsepsiyada ko'rsetilgen.

Ja'miyet turmi'si'n basqari'wda belgili bir huqi'qi'y usi'llardi'n' bar ekenligi usi' ja'miyettegi ma'deniy-ruwx'i'y jag'day, ja'miyetlik a'dil-lik da'rejesinen derek beredi. Usi' ma'niste tariyx'i'y-ma'deniy rawaj-lani'wi'mi'z ushi'n da'stu'riy bolg'an ni'zamshi'li'qti'n' tu'zu'kshilik formasi' sol a'yyem zamanlardan-aq ja'miyetlik turmi'sta o'z orni'n tap-qan. Qi'tay tariyxshi'lari'ni'n' mag'hwmatlari'na qarag'anda qag'anli'q ayri'qsha qorg'ani'wda turatug'i'n "Tu'rkiy tu'zu'k"ler (ni'zamlar ji'ym-di'si') tiykari'nda ta'rtipke salmg'an ha'm ha'r bir islengen ni'zam bu-zi'wshi'li'qlar, ji'nayatlar ushi'n jazalar belgilengen. Tu'zu'kshilik—ni'-zamshi'li'q a'meliy turmi'sqa baylani'sli' jag'dayda qa'li'plesip barg'an. Mi'sali', ji'nayatshi' birewdin' ko'zine zi'yan jetkizgen ta'g'dirde, belgi-lengen juwapkershilik boyi'nsha ayi'plani'wshi' ja'bli'keshke o'z qi'zi'n, qi'zi' bolmasa hayali'ni'n' mal-mu'lkin beriwi sha'rtetip qoyi'lg'an. Qul-lasi', ja'miyet ha'm ma'mleketi ni'zamlar tiykari'nda basqari'w ha'm de ma'mleket xalqi'ni'n' ni'zamlarg'a so'zsiz boysi'ni'w da'stu'ri o'z da'wirine ta'n ra'wishte dawam etken ha'm de jetili'sip barg'an.

Hikmetlyer g'a'ziynesinen!

Qatan' jaza sharalarin qollap, jinayat ushi'n o'z-ara juwapkyershilik dizimi qollanilg'anda adamlar o'zlyerinde nizam ku'shlyerin sinap ko'riwge batina almaydi. (Shan Yan)

Sholi'w jasan'!

Ni'zamlar da'wir talabi' menen, zaman sorawi' menen ju'zege keledi, mu'ta'jlik ha'm za'ru'rlik negizinde jaraladi'. Mu'ta'jlik ha'm za'ru'rlik bolsa sha'rayat jetilse g'ana payda boladi'. A'ne usi' sha'rayat (negizinde) ji'nayatqa jarasa jaza tayarlaw a'meli de jetilisip bari'wi' ta'biyiy.

Do'retiwshilik xizmet

"Huqi'q buzi'wshdi'q tu'sinigi" temasi' aqi'ri'nda berilgen do'retiwshilik xi'zmet rubrikasi' asti'nda du'zgen gu'rrin'lerin'izdegi huqi'q buzi'wshi'li'qlar ushi'n siz du'zgen sha'rtli ma'mleketin'iz ni'zamshi'li'g'i'na tiykarlani'p jaza sharalari'n belgilen'.

Bunda "huqi'q buzi'wshi'li'q" ushi'n jazalaw printsipli menen bir qatarda "miyrimlilik" printsiplin de yadtan shi'g'arman'!

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Huqi'qi'y juwapkerlik degende neni tu'sinesiz?
2. Ma'mleketimiz ni'zamshi'li'g'i'nda huqi'qi'y juwapkerlik neshew ha'm qanday tu'rlerge aji'rati'lg'an?
3. Huqi'qi'y juwapkershilikke ne tiykar boli'p xi'zmet etedi?
4. Huqi'qi'y juwapkershilik qanday ta'rtipte a'melge asi'ri'iladi'?
5. İntizamli' jaza qanday jag'daylarda belgilenedi? Oni'n' qanday tu'rleri bar?
6. Puqarali'q (materialli'q) juwapkershilikti ta'riyiplep berin', ha'm ol qanday jag'daylarda qollani'li'wi'n ayti'n'?
7. Ha'kimshilik juwapkershilikke qanday tu'rdegi jazalar kiredi?
8. Ji'nayi'y juwapkershilik ne? Ol qanday huqi'q buzi'wshi'li'q jag'daylari'nda qollani'ladi'? Oni'n' o'zgeshelikleri nelerden ibarat?
9. Huqi'qti'n' juwapkershiligi degenimiz ne?

24- tema

Huqi'qti' qorg'awshi' ma'mleket organlari' Prokuratura ha'm tergew mekemeleri

A'dillik ministriligi

Ishki isler
ministrilgi

Prokuratura

Advokatura

Ziyreklestirish soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Atlari' ko'rsetilgen huqi'q qorg'awshi' organlardi'n' qaysi' biri boyi'nsha sizde mag'li'w-matlar bar? Klaslari'n'i'z benen pikirlesin'.
2. Egerde siz o'z velosipedin'izdi urlati'p qoysan'i'z siz tez kimga mu'ra'ja'a't etesiz?
3. Ji'nayatshi'ni' sudlaw waqti'nda oni' kim ayi'playdi' ("qaralaydi")?
4. Usi' ji'nayatshi'ni' kim qorg'aydi' ("aqalaydi")?
5. A'ken'iz avtomashinasi'n satpaqshi' bolsa qaysi' basqarmag'a mu'ra'ja'a't etedi?
6. Atlari' keltirilgen basqarmalardi' ne sebepten uli'wmalasti'ri'p "huqi'q qorg'aw organlar"i' dep ataymi'z?

Ma'mleketlik
bajixana komiteti

Ma'mleketlik
sali'q komiteti

Sud sistemasi'

Milliy qa'wipsizlik
xi'zmeti

Huqi'q qorg'awshi' ma'mleket organi' bul – ni'zam joli' menen du'zili'wshi, o'z du'zilisine, ja'miyetlik turmi'sta ni'zamshi'li'q ha'm huqi'qi'y ta'rtpi ta'miynlew boyinsha ani'q belgilengen wa'killikke iye bolg'an ma'mleket organi'.

Ni'zang'a muwapi'q, O'zbekstan Respublikasi'nda huqi'q qorg'awshi' ma'mleket organlari' sistemasi', ti'ykari'nan, to'mendegiler du'zedi:

- ♦ Sud sistemasi';
- ♦ A'dillik ministriligi ha'm oni'n' organlari';
- ♦ Prokuratura organlari';

- ◆ Ishki isler ministrligi;
- ◆ Milliy qa'wipsizlik xi'zmeti;
- ◆ Ma'mleketlik bajixana komiteti;
- ◆ Ma'mleketlik sali'q komiteti;
- ◆ Tergew organlari.

Prokuratura huqi'q qorg'aw basqarmalari' sistemasi'nda jetekshi ori'ndi' iyeleydi. Prokuratura organlari' ha'm olardi'n' xi'zmetkerleri esaplangan prokurordi'n' waziypalari' to'mendegilerden ibarat:

- barli'q fizikali'q ha'm yuridikali'q shaxslar ta'repinen ni'zamg'a boysi'ni'w boyi'nsha qadag'alaw;
- ma'mleket basqari'w organlari' ha'm lawazi'mli' shaxslar ta'repinen ni'zamsi'z is-ha'reketler islewge jolo qoymaw;
- ni'zamsi'z ha'reketlerdin'aldi'n ali'w, ni'zam buzi'wshi'li'qqa jol qoyi'lg'an bolsa tez de bug'an shek qoyi'w;
- puqaralardi'n' huqi'qlari' ha'm ma'plerin qorg'aw.

“Prokuror” frantsuzsha so'z boli'p, “qaralawshi” degen ma'nisti an'latadi'. Biraq lati'nsha bul so'z “g'amxorli'q” etiw ma'nisin an'latadi'.

Prokuraturani'n bas wazi'ypasi' — ni'zamni'n' u'stemligin engiziw, puqaralardi'n' huqi'q ha'm erkinliklerin, ma'mleket du'zimin, ma'mleket ha'm puqaralardi'n' mu'lklerin ha'r tu'rli ji'nayatshi'lar, huqi'q buzi'wshi'lardan qorg'aw. Prokuror baqlawi' ma'mleket ati'nan, ma'mlektin' joqari' organi' bolg'an O'zbekstan Respublikasi' Oliy Majlisi ta'repinen a'melge asi'ri'ladi'. O'z bag'darlari' boyi'nsha jumi's ali'p bari'p ati'rg'an prokuraturani'n' bu'gingi ku'ndegi tu'rleri to'mendegilerden ibarat:

1. O'zbekstan Respublikasi' Bas prokuraturadi';
2. Qaraqalpaqstan Respublikasi' Bas prokuraturasi';
3. Tashkent qalali'q prokuraturasi';
4. Wa'layat prokuraturasi';
5. Qalalar ha'm rayonlar prokuraturalari';
6. Transport prokuraturasi';
7. A'skeriy prokuratura;
8. Basqa qa'nigelestirilgen prokuraturalar.

Prokuratura organlarin sho'lkemlestiriw, olardin' xizmet ju'zrgiziw ta'rtibi ha'm wa'killiklyeri O'zbekistan Respublikasi Konstitutsiyasi, "Prokuratura haqqinda" g'i Nizami ha'm basqada nizam hu'jjetlyeri menen belgilenedi.

Song'i jillarda ma'mleketimizde prokuratura organlari xizmetin reformalaw boyinsha bir qatar islyer a'melge asirildi. Sonnan:

- Puqaralar prokuror qadag'alawi qatarinan shig'arildi;
- prokuraturanin' insan huqiq ha'm yerkinliklyerin ta'miyinlewi, onin' nizamli ma'plyerine bag'iniwi boyinsha juwapkyershiligi asirildi;
- sud qararlari orinlaniwin toqtatip turiw huqiqi prokuratura wa'killiklyerinen shig'arildi;
- rayon ha'm qala prokurorlarinin' tyergew ha'm ayiplaniwshini qamaqta saqlaw mu'ddetin uzayttiriw huqiqlari biykar qilindi.

O'zbekstan Respublikasi' aymag'i'nda ni'zamlardi'n' ani'q ha'm bir tu'rde ori'nlani'wi' u'stinen baqlawdi' O'zbekstan Respublikasi'ni'n' Bas prokurori' ha'm og'an boysi'ni'wshi' prokurorlar a'melge asi'radi'.

118- statya.

Tergewv organlar jinayatshi'li'qqa qarsi' gu'res ali'p bari'wshi' organlar sistemasi'na kiredi.

Ha'rekettegi ni'zamlarg'a muwapi'q, da'slepki tergew islerin:

- ♦ Prokuratura organlari'ni'n' tergewshileri;
- ♦ Ishki isler ministriligi tergewshileri;
- ♦ Milliy qa'wipsizlik xi'zmeti tergewshileri ali'p baradi'.

Yyerjetpegenlyer ta'repinen qiling'an ba'rshe jinayatlatg'a tiyisli islyer boyinsha da'slepki tyergew ishki islyer organlarinin' tyergewshilyeri ta'repinen alip bariladi.

Tergew apparati'ni'n' oni'n' qaysi' basqarmag'a tiyisli ekenligine qaramastan, wazi'ypasi' ji'nayi'y islerdi, tez ha'm toli'q tekseriw o'tkeriliwin ta'miyinlew boladi'.

Tez tekseriw o'tkiziwdin' ma'nasi sol, birinshidenm izler basi'lmastan, ju'z bergen waqi'ya gu'walar yadi'nan shi'qpastan jinayat izleri, da'lil retinde zatlar bar waqti'nda istin' barli'q jag'daylari'n ani'qlaw imkani' boladi'; ekinshiden, ilaji bari'nsha qi'sqa waqi't ishinde ayi'pkerdi

juwapkershilikke tarti'w ha'm og'an jaza sharasi'n belgilew mu'mkin boladi':

– ayi'pkerdin' ayi'bi'n ashi'w ha'm olardi' ayi'plani'wshi' si'pati'nda juwapkershilikke tarti'w;

– jinayatshi'li'q aqi'betinde jetkerilgen materialli'q zi'yanni'n' orni' jawi'li'wm ta'miyinlew;

– ji'nayi'y is isleniwde ja'rdem bergen sebepler ha'm de sharayatlardi' ani'qlaw;

– nizamshi'li'qti'n' kusheyi'wi'ne ha'r ta'repleme ko'meklesew;

– puqaralardi' ni'zamlarg'a hu'rmetli qatnasta boli'w ruwx'i'n ta'rbiyalaw.

Tyergew organlari ta'repinen tyergew islyerin a'melge asiriw ushi'n arnawli yuridikaliq mag'liwmatqa iye bolg'an, za'ru'r ka'siplik ha'm a'dep-ikramliliq sipatlarina iye bolg'an tyergewshilyer jalp etiledi. Tyergew organlari ta'repinen tayinlang'an tyergewshilyer tyergew basqishi dawaminda:

- nizamliliqti;

- puqaralardin' huqiq ha'm yerkinliklyerin;

- jinayat etken ha'r bir shaxstin' jzasiz qalmaslig'in;

- ayipsis adamnin' jinayiy juwapkyershilikke tartiliwina jol qoymaslig'in ta'miyinlewlyeri za'ru'r.

Ma'mleketimizde g'a'rezsizlik jillarinda da'slepki tyergew basqishinda nizamliliqti, puqaralardin' huqiq ha'm yerkinliklyerin ta'miyinlew maqsetinde ken' ko'lemli ilajlar ko'rildi. Bulardan en' a'hmiyetlisi- bul da'slepki tyergew basqishinda sud qadag'alawin ku'sheyttiriw. "Xabeas korpus" institutinin' qa'liplestiriliwi, abayli sharasi sipatinda qamaqqa aliwg'a sanktsiya byeriw huqiqi prokurordan sudqa o'tkiziliwi sonday sharalar toparina kiredi.

Hikmetlyer g'a'ziynesinen!

Dana wa'zir o'z ornina qarap, geyde qattiqolliliq, geyde mu'la'yimlilik penen is ju'ritedi. Bunday wa'zir artiqsha qattiqolliliq ha'm qilmaydi, ko'p mu'la'yimlilik penen jumsap ta ketpeydi. Egger ko'p mu'la'yimlilik qilsa, dunya talap, da'mego'y adamlar oni jutip jibyeredi. Egger artiqsha qattiqolliliq isletilse, onnan qashadi ha'm og'an mu'rajat etpeydi. Demek dana wa'zir, saltanat ka'rxanasinin' islyerinen' tuwri ilajlar qollap, jaqsi an'lag'an halda a'melge asirip, ma'mleketti ta'rtip intizamg'a keltiredi.

Sholi'w jasan'!

O'zbekstan Respublikasi'ni'n' prokuratura organlari' o'z wa'killiklerin ha'r qanday ma'mleket organlari', ja'ma'a't birlespeleri ha'm ha'meldar shaxslardan erkin halda, tek g'ana ni'zamg'a boysi'ni'p a'melge asi'radi'.

Prokuror o'z wa'killiklari da'wirinde si'yasi'y partiyalarg'a ha'm siyasiy maqsetlerdi go'zlewshi basqa ja'ma'a't birlespelerine ag'zali'qti' toqtati'p turadi'.

Prokuratura organlari'n du'ziw, olardi'n' wa'killiklari ha'm xi'zmet ko'rsetiw ta'rtibi ni'zam menen belgilenedi.

120- statya.

Do'retiwshilik xizmet

Du'zgen sha'rtli ma'mleketin'izde:

- 1. Huqi'qti' qorg'awshi' organlardi'n' qaysi' birin za'ru'r dep tapsan'i'z, solardi' du'zin'.*
- 2. Prokuraturag'a qanday wazi'ypalar ju'kleysiz?*
- 3. Prokuraturag'a qanday wa'killikler beresiz?*
- 4. Tergew islerin qaysi' organlarga ju'kleysiz ? Olarg'a qanday wa'killik beresiz ?*

Bekkemlew ha'm takirlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Qanday organlardi' biz huqi'q qorg'awshi' organ dep aytami'z?
2. Huqi'q qorg'awshi' ma'mleket organlari' sistemasi'na qaysi' organlar kiredi?
3. Prokuraturani'n' bul sistemadag'i' orni' qanday?
4. Ma'mleket ta'repinen prokuraturag'a qanday wazi'ypalar ju'klengen?
5. O'zbekstan Respublikasi' Prokuraturasi'ni'n' sistemasi' qurami'na qanday prokuraturalar kiredi?
6. Tergew islerin qaysi' organlardi'n' erkli shaxslar ali'p baradi'?
7. Ne ushi'n tergew islerin tezlik penen ali'p bari'li'wi'ni'n' a'hmiyeti u'lken dep esaplanadi'?
8. Tergew organlari'ni'n' wazi'ypalari' ne?

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Su'wretlerde neler ko'rsetilgen?
2. 5-su'wrette avariya'g'a ushi'rag'an avtomobil iyesi birinshi boli'p kimg'e mu'ra'ja't etedi dep oylaysi'z?
3. Eger de bul avariya na 'tiyjesinde adamlar dene jaraqati'n alg'an bolsa ha'm bunda shofyordi'n' ayi'bi' bolsa, ol jag'dayda shofyor ushi'n qanday sharalar ko'riliwi mu'mkinligin shamalap ko'rin'.
4. Shofyorg'a o'zin qorg'aw ushi'n qaysi' basqarmag'a mu'ra'ja't etiw'i kerek dep oylaysi'z?
5. 4-su'wrettegi avtomobildi sati'w ushi'n oni'n' iyesi qaysi' basqarmag'a mu'ra'ja't etiw'i kerek?
6. Eger de avtomobil iyesi avtomobildi sati'w waqti'nda aldawshdi'qqa dus kelse, ol jag'dayda ol qaysi' basqarmag'a mu'ra'ja't etedi?
7. 6-su'wrettegi sudtag'i' ayi'plani'wshi'ni'n' qanday huqi'qlari' bar ekenligin bilesiz be? Bilgenlerin'izdi klaslasi'n'i'z benen pikirlesin'.
8. İshki isler worgani' xi'zmetkyerinin' qanday wazi'ypalari' ha'm wa'killikleri xaqqi'nda sizde mag'li'wmatlar bar? Advokat-lardi'n' she? Notariusti'n' she?
9. Neushi'n'İshki isler ministrliqi, notarial ken'selyer ha'm advokatura huqi'q qorg'awshi' organlar qatari'na kirgizilgen dep oylaysi'z?

O'zbekistan Respublikasi' Ishki islyer ministriligi ha'm woni'n' jyergilikli worganlari' xuqi'qti' qorg'awshi' worganlardi'n' a'xmiyetli qurami'ndag'i' bo'limi.

Shki islyer worganlari'ni'n' tiykarg'i' uazi'palari'na to'mendegilyer kiredi:

- Ma'mleketimizdegi konstituciya'li'q dizimdi qorg'aw;
- Ja'miyet ta'rtibi ha'm qa'wipsizligin saqlaw;
- Mu'likshilik tu'rlyerinin' qanday boli'wi' karamastan ba'rshe mu'liklyerdi ha'r qi'yli' ni'zamsi'z qolqati'li'wdan saqlaw;
- Puqaralardi'n' xuqi'q ha'm yyerkinliklyer qog'aw;
- Huqi'qbuzarli'qlardi'n' aldi'n ali'w ha'm sadir yetilgen huqi'qbuzarli'qlardi'n' toli'q ashi'li'wi'n ta'miyinlew;
- Pasport dizimi xi'zmetin ju'ritiw;
- Jol ha'reketi qa'wipsizligin ta'miyinlew;
- Ha'kimshilik juwapkyershilik ha'm ji'nayi'y jazalardi'n' wo'teliwin sho'lkemlestiriw;
- Wo'rt qa'wipsizliginen saqlaw;
- Yerjetpegenlyer menen islesiu ha'm basqa ko'plegen wazi'ypalar.

Ishki isler organlari'na puqaralar ha'm lawazi'mli' shaxslardan huqi'q buzi'wshi'li'qti' toqtati'wdi' talap etiw, shaxsti' gu'wa etiwshi hu'jjetlerdi tekseriw, ha'kimshilik huqi'q buzi'wshi'li'qlar haqqi'nda bayanlamalar du'ziw, waqti'nsha qamaqqa ali'w ha'm ha'kimshilik qamaqqa ali'w erkli berilgen. Militsiya puqaralardi'n' huqi'q ha'm erkinliklerin tek g'ana ni'zamda na'zerde tuti'lg'an ta'rtip ha'm tiykarlarda g'ana sheklewi mu'mkin.

O'zbekistan Respublikasi' Ji'nayat Protessual Kodeksinin' 97-statyasi'na muwapi'q ishki isler organlari' tyergew islyerini ali'p bari'wg'a wa'killi worganlar qatari'na kiredi ha'm tyergew islyeri ishki islyer worganlari'ni'n yen' tiykarg'i' xi'zmet jo'nelislyerinin' biri. Bul xi'zmetten maqseti ji'nayatti' ashi'w ha'm ji'nayatshi'lardi' prokuratura ha'm sud ken'selyerine tapsi'ri'w.

Son'g'i' ji'llardi' ishki iski worganlari'nda tyeren' reformalar a'melge asi'ri'lmaqta. Bul reformalar natijesinde ishki islyer ministriligi qurami'nda Ji'nayat qi'di'ri'w ha'm tyerrorizmge qarsi' gu'resiw, Tyergew, Post, Patrul xi'zmeti ha'm Ja'miyet ta'rtibin saqlaw, Huqi'qbuzarli'qlardi'n' aldi'n'

ali'w, Jol ha'reketi qa'wipsizligi, Wo'rt qa'wipsizligi bas basqarmalari', Si'rt yelge shi'g'i'w, kiriw ha'm puqarali'q basqarmasi', Respublika «Qori'qlaw» birlespesi ha'm basqa ko'plep basqarmalar, xi'zmetlyerinin' tabi'sli' xi'zmeti jolg'a qoyi'ldi'.

A'dillik organlari' to'mendegi sistemadan ibarat:

- ◆ O'zbekstan Respublikasi' A'dillik ministrligi;
- ◆ Qaraqalpaqstan Respublikasi' A'dillik ministrligi;
- ◆ Wa'layat ha'kimleri a'dillik basqarmalari';
- ◆ Tashkent qalali'q a'dillik basqarmasi'.

A'dillik organlari'nm' xi'zmetine A'dillik ministrligi basshi'li'q etip, respublikami'zdag'i' barli'q ministrler kibi, A'dillik ministri de hu'kimet ag'zasi' esaplanadi'.

A'dillik organlari'nm' tiykarg'i' wazi'ypasi' puqarali'q ha'm ji'nayi'y islerdi sheshiw bari'si'nda sud organlari'n sho'lkemlestiriwshilik jaqtan qollap-quwatlap turi'w. A'dillik organlari' sudlardi'n' islerin sho'lkemlestiriwge ko'meklesedi. Wolar sudyalardi'n g'a'rezsiz xi'zmet ju'ritiwine sha'rayat jarati'p byeredi.

O'zbekstan Respublikasi'nda en' za'ru'r huqi'qti' qorg'awshi' organlardan biri– notarial basqarmalar. Natorial ken'selyer yuridikali'q hu'jjetlerdi, ha'r qi'yli' pitimlyerdi, u'y-jay, jer-mu'lk, transport qurallari'n, wa'siyatnamalar, isenim xatlar, u'y-jay plam, u'y da'ptershesi, orderlerin, puqarani'n' tiri ekenligi fakti'n ha'm basqalardi' tasti'yi'qlaydi'.

Ma'mleketlik notarial ken'esleri Respublikani'n' rayon ha'm qala oraylari'nda, sonday-aq xali'q ti'g'i'z jaylasqan aymaqlarda du'ziledi. Respublika boyi'nsha Qaraqalpaqstan Respublikasi', Tashkent qalasi', wa'layat, rayonlari'nda notarialli'q ken'esler du'zildi. Ni'zamg'a muwapi'q, xali'q jasaytug'i'n jerde (punktte) notarius bolmag'an jag'dayda, qalashalar ha'm awi'llardi'n' puqaralar ji'yi'nlarini'n' basli'qlari' ta'repinen notarialli'q ha'reketler a'melge asi'ri'ladi'.

*Notarialli'q ken'eslerde islewshi lawazi'mli' shaxslar **notariuslar** dep ataladi', olar ori'nlaytug'i'n isler **notarial isler** dep ju'rgiziledi..*

Notarius xi'zmetkeri — notariuslar lawazi'mi'na joqari' yuridikali'q mag'-li'wmatli', notariusli'q isi boyi'nsha keminde bir ji'lli'q miynet staji'n

o'tegen, qa'nigelik imtixani'n tapsi'rg'an, hadal, pa'k, hu'jdanli', huqi'qi'y bilim ha'm ma'deniyatli' shaxslar tayi'nlanadi'.

Advokatura — huqi'qi'y institut (ayri'qsha topar) boli'p, ol advokatli'q xi'zmeti menen shug'i'llani'wshi' adamlar ha'm de jeke advokatli'q penen shug'i'llani'wshi' aynm adamlardi'n' erkin, i'qti'yarli', ka'siqlik birlespesi boli'p tabi'ladi'.

“Advokat” lati'nsha so'z boli'p, **“qorg'awshi”**, **“aqlawshi”** degen ma'nisti bildiredi.

Advokatura O'zbekstan Respublikasi' puqaralari'na, shet el puqaralari'na, puqarali'g'i' bolmag'an shaxslarg'a, ka'rxanalar, ma'kemeler, sho'lkemlerge yuridikali'q ja'rdem beriw, sudta puqaralardi'n' ma'plerin qorg'awdan ibarat.

Ni'zamg'a muwapi'q, advokatlar to'mendegi yuridikali'q xi'zmetlerdi ko'rsetedi:

– yuridikali'q ma'seleler boyi'nsha ma'sla'ha't ha'm tu'sindiriw, ni'zamlar boyi'nsha awi'z eki ha'm jazba mag'li'wmatlar beriw;

– puqarali'q ha'm de ha'kimshilik huqi'q buzi'wshi'li'q isleri boyi'nsha sud ha'm ma'mleket orgonlari'nda wa'killik wazi'ypasi'n atqari'w;

– da'slepki tergew ha'm sudta ji'nayat isleri boyi'nsha qorg'awshi', ja'birleniwshiler, puqarali'q isleri boyi'nsha dawager ha'm juwapkerlerdin' wa'killeri si'pati'nda qatnasi'w ha'm t. b.

Ayi'plani'wshi' qorg'ali'w huqi'qi' menen ta'miyinlenedi, tergew ha'm sudisinju'rgiziw din' ha'rqanday basqi'shi'n ta'jiriybeli yuridikali'q ja'rdem ali'w huqi'qi' kepillenedi. Advokatura puqaralarg'a, ka'rxana, mekeme, sho'lkemlerge yuridi-kali'q ja'rdem beriw ushi'n xi'zmet ko'rsetedi.

116- statya.

Advokatlar basqa tu'rdegi yuridikali'q ja'rdem ko'rsetiwleri de mu'mkin. Ayri'm jag'daylarda olar o'z aldi'na biypul ja'rdem ko'rsetedi.

Joqari' yuridikali'q mag'li'wmatli' ha'm advokatli'q xi'zmeti menen shug'i'llani'w huqi'qi'n beriwshi litsenziya (ruxsatnama)ni' alg'an O'zbekstan Respublikasi' puqarasi' advokatli'q jumi'si'n a'melge asi'ri'w huqi'qi'na iye.

Advokatlıq xızmetinin' huqıqıy tiykarlı ha'm kepillikleri O'zbekstan Respublikasının' "Advokatura haqqında" g'ı (1996-jd 27-dekabr), "Advokatlıq xızmeti kepillikleri ha'm advokatlardı sotsiallıq jaqtan qorg'aw haqqında" g'ı (1998-jd 25-dekabr) nızamlarında bekkemlengen.

Sholi'w jasan'!

İshki isler organlari' puqaralardi'n' huqi'q ha'm erkinliklerin tek g'ana ni'zamda na'zerde tuti'lg'an ta'rtip ha'm tiykarlarda g'ana sheklew mu'mkin.

Do'retiwshilik xızmet

Sha'rtli ma'mleketin'izde:

1. *İshki İslar ha'm A'dillik Ministrliklerin du'zin'*
2. *Olardi'n' wa'killiklerin ha'm juwapkershiliklerin jazi'n'.*
3. *Bul wa'killik ha'm juwapkershiliklerdi a'melge asi'ri'w ushi'n usi' ministrlikler qurami'nda arnawli' basqarmalar du'zin'. Olardi'n' maqset ha'm wazi'ypalann belgilen'.*

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. İshki İslar Ministrligi qanday wazi'ypalardi' atqaradi'?
2. İshki İslar Ministrliginin' ne ushi'n usi'lay atali'wi' haqqi'nda sizin' pikir'in'iz qanday?
3. İshki islyer ministrligi dizimine kiriwshi qurami'n sanap byerin'.
4. Ji'nayat islegende soraw-juwap islerin ali'p bari'w boyi'nsha qanday organlar wa'killikke iye?
5. A'dillik ministrliginin' qanday organlari' bar?
6. Notarial ken'esleri qanday wazi'ypalardi' atqaradi'? Notariuslar qanday adam-lar?
7. Natariwslar joq jyerlyerde wolardi'n' xi'zmetin kimlyer atqaradi'.
8. Advokatura qanday basqarma? O1 jerde kimler isleydi? Olardi'n' wazi'ypalari' ne?

1 Ma'mleketimiz rayonlari'ni'n' birinin' ha'kim ori'nbasari' R. Bahadi'r u'stinen o'tkerilgen sud protsesi juwmag'i'na jetti. R. Bahadi'r puqara T. Sabi'rdan hu'jjetlerine qol qoyi'p bergeni ushi'n 200, 000 swm para alg'anli'qta ayi'plani'p, 10 ji'l azatli'qtan mahrum etildi.

2 Qarshi'li' puqara M. Eshmuratov an'sat jol menen mol pul tabi'w maqsetinde qon'si'si' Z. Turobjanni'n' u'yine urli'qqa tu'sti. U'y iyelerinin' u'yinde joq ekenli'ginen paydalani'p, ol qon'si'si'ni'n' "DAEWOO" markali' televizo-ri'n ha'm ulrwma bahasi' 2.300.000 swmg'a ten' zergerlik buyi'mlari'n urladi'.

Biraq militsiya xi'zmetkerlerinin' tez is ha'reketi na'tiyjesinde ol qolg'a tu'sti ha'm ni'zam aldi'nda juwap beriwge ma'jbu'r boldi'. Sud M. Eshmuratovqa 9 ji'l azatli'qtan mahrum etiw jazasi'n belgiledi.

Oshkor bo'lgan sir

3 Namanganli' jeke ka'rxana basshi'si' U.A. 311.000.000. swm o'nimdi pul o'tkeriw joli' menen sati'p aldi' da, usaqlap sati'w ushi'n ruxsatnamasi' bolmag'an jag'dayda du'kani'nda sata berdi. Oni'n' u'stine sawdadan tu'sken aqshani' qadag'alaw kassa mashinasi'na kiris etpesten, bankqa da tapsi'rmag'an "isbilermen" nin' si'ri' a'shkara boli'p qaldi'.

Mine usi'nday usi'lda is ko'rgen jan'a qorg'anli' L.S. ni'n' is ha'reketi de a'ne usi'nday kewilsiz juwmaq tapti'.

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. U'sh u'zindidegi tekstlerdi di'qqat penen oqi'n' ha'm ketirilgen huqi'qi'y jag'daylarg'a wo'z pikirinizdi bildirin'.
2. 1-ha'm 2-u'zindilerdegi shaxslardi'n' ja'miyettegi abi'royi', qaysi' taypag'a ta'n ekenligi ha'm ji'nayat islewden aldi'ng'i' abi'roylari'n bir-birine sali'sti'ri'n'.

3. *Lawazi'mli' shaxs. R. Bahadi'r qanday huqi'q buzi'wshi'li'qti' a'melge asi'rg'anli'g'i' ha'm huqi'qi'y juwapkershiliktin' qaysi' tu'rine tiykarlani'p og'an ji'nayi'y is qozg'alg'ani'n ani'qlan'.*
4. *Ne ushi'n R.Bahadi'r, M. Eshmuratovqa qarag'anda uzaq mu'ddetke azatli'qtan mahrum etildi dep oylaysi'z?*
5. *M.Eshmuratov ko'p mug'dardag'i' aqshani' urlag'an, R.Bahadi'r bolsa og'an sali'sti'rg'anda az puldi' para si'pati'nda alg'an boli'wi'na qaramastan, sud R. Bahadi'rg'a qarag'anda ko'p jaza sharasi' qollag'ani'ni'n' sebebi nede dep oylaysi'z?*
6. *3-u'zindidegi isbilermen U.A. qanday huqi'qi'y juwapkerlikke baylani'sli' huqi'q buzi'wshi'li'qti' a'melge asi'rdi'?*
7. *U.A. ha'm L.S. lardi'n' ha'reketleri olardi'n' maqsetlerine muwapi'q, yag'ni'y payda ali'w bolg'an bolsa da, huqi'q buzrwshi'li'q si'pati'nda qarali'wi'ni'n' sebebi nede boli'wi' mu'mkin?*
8. *Joqari'dag'i' u'zindilerdin' ha'r birindegi huqi'q buzi'wshdi'q-lardi'n' uqsas ha'm parqli' ta'replerin sanap berin'.*
9. *Ji'nayat Kodeksi menen tani'si'p, joqari'dag'i' jag'daylar boyi'nsha JKnin' qaysi' statyalari'na tiykarlani'pis qozg'ati'li'wi' mu'mkinligi haqqi'nda oy juwi'rti'p ko'rin'.*

O'zbekstan o'z aldi'na huqi'qi'y-demokratiyalik ma'mleket quri'wdi' maqset etip qoyi'p, bazar qatnashi'qlari'na basqi'shpa-basqi'sh o'ter eken, oni'n' ma'mleketlik quri'li's ha'm ekonomikasi' tarawi'ndag'i' qag'i'ydalardan biri ni'zamshi'li'q boladi'. Ni'zamshi'li'qti'n' tiykarli' wazi'ypasi', O'zbekstanni'n' ja'miyetlik ha'm ma'mleketlik du'zilisini bekkemlew, bazar ekonomikasi'na o'tiw ushi'n mu'lktin' ha'r tu'rli formalari'n qorg'aw, puqaralardi'n' huqi'q ha'm minnetlerin ta'miyinlew boli'p tabi'ladi'.

Ni'zamshi'li'q bul — O'zbekstan Respublikasi'nda barli'q ma'mleketlik organlari', ja'ma'a't birlespeleri, lawazi'mli' shaxslar ha'm puqaralar ta'repinen ha'rekettegi ni'zamlar ha'm normativ huqi'qi'y hu'jjetlerdin' ani'q ha'm o'zgermey ori'nlani'wi' boli'p tabi'ladi'.

Ni'zamdi' bilgen adam o'zin de, shan'arag'i'n da, xalqi', ma'mleketin de qorg'ay aladi'. Jawi'zli'qqa, huqi'q buzrwshi'li'qqa qarsi' gu'rese aladi'.

Puqaralardi'n' sanali' tu'rde ni'zam talaplari'na boysi'ni'wi', bu'gin biz ha'mmemiz umti'li'wi'mi'z kerek bolg'an paziylet esaplanadi'.

Ni'zamshi'li'q belgili bir qag'i'ydalar tiykari'nda ju'zege keledi. Jan'a ni'zamshi'li'qti'n' o'zine ta'n o'zgeshelikleri oni'n' to'mendegi printsiplerinde da'lillenedi.

Ni'zamshi'li'qti'n' birdeyligi bul — O'zbekstan Respublikasi'ni'n' aymag'i'nda ni'zamlar birdey qollani'hwi', barli'q puqaralar ni'zam aldi'nda ten' ekenligin bildiredi.

Ni'zamshi'li'qti'n' u'stemligi ha'm ha'mme ushi'n ma'jbu'riyligi bul printsipti tiykarlani'p, O'zbekstan Respublikasi'ni'n' barli'q ni'zamlari' ha'm basqa huqi'qi'y normalari' muqqades boli'p, olarg'a barli'q adamlar boysi'ni'wi' kerek.

O'zbekstan Respublikasi'nda barli'q puqaralar birdey huqi'q ha'm erkinliklarga iye boli'p, ji'ni'si', rasasi', milleti, tili, dini, sotsialli'q kelip shi'g'i'wi', isenimi, jeke ha'm ja'miyetlik da'rejelerine qaramastan, ni'zam aldi'nda ten ...

18-statya.

O'zbekstan Respublikasi'nda O'zbekstan Respublikasi'ni'n' Konstitutsiyasi' ha'm ni'zamlardi'n' u'stemligi so'zsiz ta'n ali'nadi' ...

15- statya.

Ni'zamshi'li'q ha'm maqsetke muwapiqli'g'i' bul qag'i'ydani'n' mazmuni' sol, ni'zamlardi'n' haqi'yqi'y, a'dil, ja'miyet, ma'mleket, insan ma'pleri maqsetlerine sa'ykes halda qabi'l etiliwi. Jarati'lg'an ni'zamlar ma'mleketti en' ulli' ma'mleketler qatari'nan ori'n ali'wg'a, insnlardi' baxi't-sadatqa jetisiwine xi'zmet etiwi kerek.

Ni'zamshi'li'qti'n' huqi'qi'y sawatli'li'q, huqi'qi'y bilim menen baylani'sli'g'i' qabi'l etilip ati'rg'an ni'zamlar barli'q normativ hu'jjetlerdi puqaralar, a'sirese, jaslar ta'repinen turaqli' tu'rde mektepte, joqari' oqi'w ori'nlari'nda ha'm de o'z aldi'na oqi'p u'yreniliwi boladi'. Insan a'lbette, huqi'qi'y jaqtan sawatli' bolsa, huqi'qi'y hu'jjetlerdi, ni'zamlardi' toli'q bilse g'ana og'an boysi'ni'wi' an'satlasadi', tezlesedi.

Ni'zamshi'li'qti'n' huqi'qi'y ma'deniyat penen ti'g'i'z baylani'sqanli'g'i' huqi'qi'y ma'deniyat bul — tek g'ana ni'zamlardi',

huqi'qi'y hu'jjetlerdi biliw, huqi'qi'y mag'li'wmatlardan turaqli' xabardar boli'wdan g'ana ibarat emes. En' tiykarg'i'si' iyelegen huqi'qi'y bilim, ta'jiriybe, ko'nlikpelerdi turmi'sli'q jag'daylarda qollanw, ni'zamlarg'a a'mel etiw ha'm olarg'a boysi'ni'w.

Ni'zamshi'li'qti' a'melge asi'ri'wda xali'qti'n' qatnasi'wi' — xali'q ma'mleket ha'kimiyati'n o'zi isenim bildirip saylag'an deputatlari', ma'mleket prezidenti, ha'kimiyat ha'm basqari'w organlari' arqali' basqaradi'. Biraq xali'q ni'zamlar, qararlar qabi'l etiw protseslerinen xabardar boli'wi', hukimet qararlari', ni'zmalari'n qadag'alaw, a'piwayi' puqaralar ma'mleketti basqari'wda qatnasi'wi' ni'zamshli'qti' ja'ne de bekkemleydi.

Ni'zamshi'li'qti'n' ja'ma'a'tshilik penen ti'g'i'z baylani'sli'li'g'i' ja'ma'a'tshilik pikiri ni'zamshi'li'qti'n' pasbani' boladi'. Ori'nlarda tu'rlishe qag'i'yda buzarlardi' ta'rtipke shaqi'ri'w, kelispewshiliklerdi sheshiw ju'da' jaqsi' na'tiyje beredi. Turmi'sli'q ta'jiriybege iye bolg'an aqsaqallar, hayal-qi'zlar komitetleri, jaslar awqami', mektep, shan'araq, jaslardi'n' o'zleri ni'zamshi'li'qti' ha'mme waqi't qorg'awi' ori'nlarda ni'zamlarg'a boysi'ni'wi'n ta'miynleydi.

Huqi'qi'y ta'rtip — ni'zamshi'li'qti' a'melge asi'ri'w, adamlardi'n' o'z ara qatnasi'qlari'nda bekkem intizam ornati'w ta'rtibi. Huqi'qi'y ta'rtip ni'zamshi'li'qti' a'melge asi'ri'w, oni' turmi'sqa engiziw na'tiyjesi esaplanadi'. Huqi'qi'y ta'rtip ni'zamshi'li'qti' a'melga asi'ri'w, oni' turmishta qollani'w na'tiyjesi esaplanadi'. Huqi'qi'y ta'rtip ni'zamshi'li'qqa qatan' ham tuwri' a'mel etiw ha'm alardi'n' o'rinlani'wi'n ta'miynlaw arqli' amelge asi'ri'ladi'. Ni'zamshi'li'q huqi'qi'y tartipti a'melge asi'ri'w, bekkemlew ushi'n sha'rt-sharoyat jaratadi'. Huqi'qi'y ta'rtiptin' belgili ja'miyet ushi'n qolayli' jag'daylarg'a yyerisiw ushi'n huqi'qi'y ta'rtipke sali'w a'meliyati' qollani'ladi'. Huqi'qi'y ta'rtipke sali'w-ma'mleket ta'repinen huqi'qi'y normalar ja'rdeminde socialli'q qatnasi'qlarg'a ta'sir qo'rsetiw u'skinesine huqi'qi'y ta'rtiptin' belgili jag'daylarg'a yyerisiw boli'p yesaplanadi'. Huqi'qi'y ta'rtipke sali'w ma'lim usi'llardi' qollang'an halda a'melge asi'ri'ladi'. Qanday usi'llar qollani'lmasi'n wolardi'n' uli'wma ta'replyeri bar boli'p wolar to'mendegilyer:

- Bul usi'llar tek ma'mleket worganlari' ta'repinen qollani'ladi';
- Huqi'qi'y normalag'a tiyisli boladi';

- Wolardi'n' ta'sirshenligi ma'mleket ma'jbu'rlew joli' menen tamiyinleydi.

Sholi'w jasan'!

Ni'zamshi'li'q ha'm huqi'qi'y ta'rtiptin' qorg'ali'wi' ha'mtoli'qomati'li'wi' ja'miyettin', ma'mlekettin' ekonomikali'q rawajlani'wi'na erisiwinde a'hmiyetli faktor. Ni'zamshi'li'q ha'm huqi'qi'y ta'rtip ma'mlekettin' joqari' ha'm jergilikli ha'kimiyat organlari' ta'repinen a'melge asi'ri'ladi'.

Do'retiwshilik xizmet

O'zin'iz du'zgen sha'rtli ma'mleketin'iz ni'zamshi'li'g'i'nan belgili bir huqi'qi'y normani' (mi'sali' konstitutsiya yaki qanday da bir nizamni'n' statyasi') n ali'n'. Usi' huqi'qi'y normani' qandayda bir huqi'qi'y jag'dayda qollani'n'.

Usi' jag'dayda ni'zamshdi'q printsiplerine qay da'rejede di'qqat etilgenligi boyi'nsha o'z pikirin'izdi bildirin'.

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Ni'zamshi'li'q degende siz neni tu'sinesiz?
2. Ni'zamshi'li'qti'n' birdeylik printsipli boyi'nsha tu'singenlerin'izdi bayan etin'.
3. Ni'zamshi'li'qti'n' u'stemligi ha'm ha'mme ushi'n ma'jbu'riyligi printsiplin siz qalay tu'sinesiz?
4. Ni'zamshi'li'q ha'm maqsetke muwapi'q printsiplin she?
5. Ni'zamshi'nli'qti'n' huqi'qi'y sawatli'li'q, huqi'qi'y bilim menen baylani'sli'li'q printsipli boyi'nsha pikirin'izdi bildirin'.
6. Ni'zamshi'li'qti'n' huqi'qi'y ma'dinyat penen ti'g'i'z baylani'sqan printsipli neni an'latadi'?
7. Ni'zamshi'li'qti' a'melge asi'ri'wda xali'qti'n' qatnasi'w printsipli she?
8. Ni'zamshi'li'qti'n' ja'ma'a'tshilik penen ti'g'i'z baylani'sli'li'q printsipli boyi'nsha pikirin'izdi bayan etin'.
9. Huqi'qi'y ta'rtipti ta'riyiplen'.
10. Huqi'qi'y ta'rtip ha'm ni'zamshi'li'q arasi'nda qanday baylani's bar?

Bapboyi'nshauli'wmata'kirarlawushi'nsorowlar ha'm tapsi'rmalar.

1. Huqi'q buzi'wshi'li'q tu'sinigin ta'riyiplen'.
2. Ma'mleketimiz ni'zamshi'li'g'i'nda huqi'qi'y juwapkershilik neshe ha'm qanday tu'rlerge aji'rati'lg'an?
3. Prokuraturani'n' bul sistemadag'i' orni' qanday?
4. Ji'nayat islengeninde su'ristiriw islerin ali'p bari'w boyi'nsha qanday organlar wa'killikke iye?
5. A'dillik Ministriginin' qanday organlari' bar?
6. Ja'miyetlik qa'wiplilik qanday jag'daylarda ju'zege keliwi mu'mkin?
7. Huqi'qqa qarsi'li'q atamasi'n qalay tu'sinesiz?
8. Ha'kimshilik juwapkerlikke qanday tu'rdegi jazalar kiredi? Ji'nayi'y juwapkerlik degenimiz ne?
9. O1 qanday huqi'q buzi'wshi'li'q jag'daylari'nda qollani'ladi' ha'm oni'n' en' tiykarg'i' qa'siyetleri nelerden ibarat?
10. Notarial ken'esleri qanday wazi'ypalardi' atqaradi'? Notariuslar qanday adamlar?

Atamalarg'a say ta'riyiplerdi berin'.

1. Prokuror

2. Huqiqbuziwshılıq

3. Jinayat

4. Advokatlar kollegiyasi'

4. Advokat

a) – latinsha so'z bolıp, “qorg'aw-shi” degen ma'nisti bildiredi.

b) – ja'miyet ushın qa'wipli bolg'an qılmıs (ha'reket yaki ha'reketsizlik).

d) – frantsuzsha so'z boli'p, “qara-lawshi” degen ma'nisti an'latadi'.

e) – o'z is-ha'reketin tu'sinetug'i'n ha'm og'an juwap bere alatug'i'n shaxsti'n' huqi'qqa qarsi' is-ha'reketinen kelip shi'g'i'wshi' ayi'bi'.

f) huqıqıy institut (o'z aldına topar) bolıp, ol advokatlıq xızmeti menen shug'llanıwshı shaxslar ha'm de jeke advokatlıq penen shug'llanıwshı ayırım shaxslardıń erkin, ıqtıyarlı, ka'siplik birlespesi.

Bap boyinsha testlyer

- 1. Prokuratura organlarinin' jeke oraylastirilgan tiziminde O'zbekistan Respublikasinin' qaysi toliq yerli puqarasi basshiliq qiladi?**
 - a) Bas prokuror;
 - b) Prokuratura kollegiya baslig'i
 - c) Walayat prokurorlari ta'repinen saylang'an shaxs.
 - d) O'zbekistan Respublikasi prokurori.
- 2. Qaysi qatardag'i juwap qawendyerlik mag'anasin an'latadi?**
 - a) Advokat;
 - b) Adillik ministirligi;
 - d) Prokuror
 - e) Sudya
- 3. Prokuror qanday jumislardi baqlap baradi?**
 - a) Tyergew jumislarin;
 - b) Sudlaw jumislarin
 - d) Qag'iydalardin' aniq worinlaniwin
 - e) Hukmdin' a'melge asiriliwi
- 4. O'zbekistan Respublikasi aymag'inda qag'iydalardin' aniq ha'm birdey a'melge asiriliwin baqlap bariwin kim ha'm qaysi ma'mleketlik organi ta'repinen alip bariladi?**
 - a) A'dillik wa'zirligi
 - b) Notarial mekemelyer
 - d) O'zbekistan respublikasi bas Prokurori ha'm wog'an bag'iningi prokurorlar
 - e) Sud organlari
- 5. Qorg'awshi bul.....**
 - a) Jinayat jumislarin sudda ko'rip shig'iw protsesinde puqaralardi qorg'awshi shaxs;
 - b) Sudda qatnasiwshi ha'm ma'mleket ma'plyerin qorg'awshi shaxs;
 - d) Ayiplaniwshi ta'repinen shaqirilg'an shaxs
 - e) Ayiplaniwshinin' nizamli wa'kili
- 6. Jinayatshiliqtin' qaysi tu'rinde ma'mleket ta'repinen en' awir jazalar qollanadi?**
 - a) Ha'kimshilik
 - b) jinayatshiliq
 - d) intizamliq
 - e) puqaraliq
- 7. Ha'kimshilik juwapkyershiligi neshe jastan belgilenedi?**
 - a) 16 jastan
 - b) 14 jastan
 - d) 15 jastan
 - e) 17 jastan

VI BAP

ERJETPEGENLERDİN' HUQIQLARI, MİNNETLERİ, JUWAPKERSHİLİKLERİ

- *Erjetpegenlerdin' tu'sinigi;*
- *Shan'araq ni'zamshi'li'g'i'nda erjetpegenlerdin' huqi'qi' ha'm minnetlemeleri;*
- *Miynet kodeksinde erjetpegenlerdin' huqi'qlari';*
- *Jas o'spirimlerden' adminstrativlik ha'm ji'nayi'y juwapkershili-likleri.*

27- tema

Puqaraliq nizamshilig'inda yer
jetpegenlyerdin huquqlari.

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Su'wretlerdegi insanlardi'n' jaslari'n shamalap ani'qlan'.
2. Olardi'n' huqi'qi'y bilim da'rejesi boyi'nsha toparlarga'a bo'le alasi'z ba? (yag'ni'y huqi'qlari' bir-birine uqsaslari'n bir topar etip).
3. Aji'ratqan toparlari'n'i'zdag'i' adamlardi'n' huqi'qlari' arasi'nda qanday o'zgeshelikler boli'wi' mu'mkin dep oylaysi'z. Juwabi'n'i'zdi' da'lillen'.
4. Islegen ha'r qanday ha'reketleri ushi'n olardi'n' juwapkershili-ginde de parq boli'wi' mu'mkin be?

5. *Ma'mleketimizde insan neshe jasi'nan baslap erjetken dep esaplani'wi'n bilesiz be?*

6. *Neushi'nusi'jasi'ndaolarerjetkenboli'pesaplanadi'depoylaysi'z?*

O'zbekstan Respublikasi'ndag'i' barli'q shaxslar (fizikali'q ha'm yuridikali'q) mu'lkke baylani'sli' ha'm baylani'sli' bolmag'an qatnasi'qlardi' ha'm tovar-pul qatnasi'qlari'n ta'rtipke sali'p turi'wshi' huqi'qi'y normalari'n o'zinde ja'mlegen taraw — bul puqarali'q huqi'qi' tarawi'.

Puqaraliq nizamshilig'ina tiykarlanip, puqara iyelik qiliwi mumkin bolg'an huquq ha'm minnetlyeri jiynalip puqaranin' huquqiy qabilyetin sho'lkemlestiredi.

Puqaraliq huquqi en' da'slep ayyemgi Rimda payda bolg'an ha'm huquq puqaralar wortasindag'i qatnasiqlardi ta'rtipke salg'an. Bugungi ku'nge kelip ko'pshilik ma'mleketlyerde puqaralar arasindag'i qatnasiqlardi ta'rtipke salatin milliy huquq dizimlyeri jaratilg'an. Ma'mleketimizde puqaralar ortasindag'i qatnasiqlar O'zbekistan Respublikasinin' Konstitutsiyasi ha'm O'zbekistan Respublikasinin' Puqaraliq kodeksi arqali' ta'rtipke salinadi.

Puqaranin' huquqiy qabilyeti ol tuwilg'an waqttan baslap payda boladi ha'm dunyadan wo'tiwi menen jog'aladi.

Puqaranin' ma'mile qabilyeti bolsa, puqaranin' wo'z ha'reketlyeri menen puqaraliq huquqlarg'a iye boliw ha'm olardi a'melge asiriw, wo'zi ushi'n puqaraliq waziypalardi payda etiw ha'm olardi worinlaw qabilyeti bolip, bu qabilyet puqara yer jetgende, yag'niy won segiz jasqa tolg'an kezde toliq ko'lemde payda boladi.

Puqaraliq huquq ha'm waziypalari to'mendegilyerden ju'zege keledi.

1) nizamda ko'zde tutilg'an shartnamalar ha'm basqada bitimlyerden, sonin' menen birge nizamda ko'zde tutilg'an bolmasa-da, biraq og'an tis bolmag'an shartnamalar ha'm basqa bitimlyer;

2) nizamda puqaraliq huquq ha'm waziypalari payda boliwinin' tiykari sipatinda ko'zde tutilg'an ma'mleketlik organlardin' ya bolmasa puqaralardin' wwo'zin wo'zi basqariw organlari hujjetlyerinen;

3) sudtin' puqaraliq huqu ha'm waziypalarin belgilegen nizaminan;
4) nizam jol qoyatin tiykarlarda mal-mulk aliw jag'dayinda;
5) pa'n, adebiyat, ko'rkem-wo'nyer shig'armalarin jaratiw, oylanap tabiw ha'm basqa intellektual xizmetlyer na'tiyjesinde.

6) basqa insa'g'a ziyan etiw na'tiyjesinde.

7) tiykarsiz bayip ketiw na'tiyjesinde.

8) Puqaralar ha'm yuridikaliq insanolardin' basqa ha'reketlyeri na'tiyjesinde;

9) nizam hujjetlyeri puqaraliq-huquqiy juwmaqlarinin' kelip shig'iw menen baylanistiratin jag'daylar na'tiyjesinde.

Erjetpegenlerdin' qari'm-qatnasqa uqi'pli'li'g'i'n belgilewde jas insanni'n' denesi, boyi', bulshi'q etleri ha'm sana sezim qa'biletlerinin' rawajlani'w da'rejesi itibarg'a ali'ng'an.

O'zbekstan Respublikasi' "Puqarali'q kodeksi" ne tiykarlani'p, insanni'n' toli'q ko'lemdegi qari'm-qatnas uqi'bi' **18 jasqa** kirgende payda boladi'.

Puqarani'n' o'z ha'reketleri menen puqarali'q huqi'qlari'na iye boli'w ha'm olardi' a'melge asi'ri'w, o'zi ushi'n puqarali'q wazi'ypalardi' payda etiw ha'm olardi' ori'nlaw uqi'bi' (qari'm-qatnas uqi'bi') ol erjetkennen son', yag'ni'y 18 jasqa tolg'annan son' ken' ko'lemde payda boladi'.

22- statya.

14 jastan 18 jasqa shekem bolg'an erjetpegenler:

1) o'z miynet haqi'si', stipendiyasi' ha'm basqa da'ramatlarg'a iyelik etiw;
2) ha'r qi'yli' avtorli'q huqi'qlari'n a'melge asi'ri'w;
3) ni'zamg'a muwapi'q banklerge amanat qoyi'w ha'm olarg'a iyelik etiw;

4) ha'r qi'yli' tuti'ni'w pitimlerdi du'ziw huqi'qi'na iye.

6 jastan 14 jasqa shekem bolg'an kishi jastag'i' balalar:

1. mayda tuti'ni'w pitimlerdi;

2. biypul xi'zmet (ma'p) ko'riwge qarati'lg'an pitimler.

3. ni'zamli' tu'rde belgili bir maqset yaki erkin iyelik etiw ushi'n berilgen qarji'larg'a iyelik etiw haqqi'ndag'i' pitimlerdi du'ziwge haqi'li'.

16 jasqa tolg'an erjetpegen shaxs ni'zamda ko'rsetilgen sha'rtler tiykari'nda islep ati'rg'an yamasa isbilermenlik xi'zmeti menen shug'i'llani'p ati'rg'an bolsa, ol sud qarari' menen toli'q qari'm-qatnasqa i'layi'q dep dag'azalani'wi' mu'mkin. Buni' puqarali'q huqi'qta **emansipatsiya** dep ju'rgiziledi. Bul jag'dayda ata-ana, pyerzentlikke aliwshilar ha'm qawendyer emansipatsiya etilgen yer jetpegennin' waziypalari boyinsha, atab aytqanda ol jetkizgen ziyat juwmag'inda kelip shiqqan waziypalar boyinsha juwapkyer bolmaydi. Yer jetpegenge shekem nizamli turde

Emansipatsiya — lati'nsha “Emancipatio” “aymaqlarda ten'lesiw” degen ma'nini an'latadi'.

nikadan wo'tken puqara nikadan wo'tken waqtdan itibaran tola ko'lemde ma'mile qabiliyetine iye boladi. Nika tuziw na'tiyjesinde iye boling'an ma'mile qabiliyeti won segiz jasqa tolmastan burin nika biykar qiling'an jag'dayda da toliq saqlanip qaladi. Nika haqiqiy emes dep tabilg'anda sud yer jetpegen yerli zayip sud belgilegen waqtdan baslap toliq ma'mile qabiliyetin jog'altqanlig'i tuwrali nizam qabil qiliniwi mu'mkin. O'zbekistan Respublikasi Ministrlyer Ken'esi, Qarag'alpag'istan respublikasi Ministrlyer ken'esi, walayati, poselka, qala, ha'kimliklyerinde Yer jetpegenlyer jumislari boyinsha komissiyalar tuzilgen. Bul komissiyalardin' maqseti ha'm waziypalari to'mendegilyerden ibarat:

-yer jetpegenlyerdin' baqlawsiz ha'm qarawsiz qaliwlari, jinayatlardin' aldin aliw;

-yer jetpegenlyerdin' nizamg'a qarsi ha'reketlyeri ha'm jinayatlarg'a jag'day, imkan tuwdiriwshi sebeiblyer ha'm jag'daylardi aniqlaw ha'm boldirmaw.

-yer jetpegenlyerdin' huquqlari ha'm ma'plyerin qorg'aw;

-sotsialliq ta'repten ha'wpli awhalda bolg'an yer jetpegenlyer menen tarbiyaliq jumislari alip bariwdi jolg'a qoyiw.

Komissiyalar ta'repinen qabillang'an, olardin' imkaniyatlaridan kelip shiqqan nizamlar ma'mleket organlari, basqa sho'lkemlyer ha'm a'meldar insanlar ta'repinen worinlaniwi ma'jburiy esaplanadi.

15 jasli' Nazi'm jazg'i' dem ali's waqti'nda ata-anasi'ni'n' razi'li'g'i' menen shayxanag'a mineral suw sati'wshi' boli'p jumi'sqa o'tti. Shayxana xojayi'ni' oni' ha'ptesine 48 saat isletip, u'lken jastag'i'lar menen birdey etip is haqi' to'ledi.

- 1) Shayxana xojayi'ni' Nazi'mni'n' huqi'qi'n buzg'an boli'wi' mu'mkin be?
- 2) Usi' ha'reket qatnasi'wshi'lari'ni'n' qaysi' biri ni'zamdi' buzdi' dep oylaysi'z?

Do'retiwshilik xizmet

1. 5 jasli Dilshattin' su'ret siziwg'a qabiliyeti bar. Onin' salg'an su'retlyerinen is jag'dayinda paydalaniw ushi'n baqsha apasi albom tayarladi. Dilshattin' huquqlari buzilg'anba? Dilshattin' huquqin kim qorg'aydi?

2. Jazg'i dem alis ku'nlyerinde 14 jasli Nabijan firmag'a usta ja'r-demshisi bolip jumisqa kirdi. Ayliq is haqisin jiynap, planshet satip aldi. Ol bunday qiliwg'a haqlima? Pikrin'izdi da'lillen'

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Huquqiy qabiliyet degenimiz ne?
2. Ma'mile qabiliyeti degende neni tu'sinesiz?
3. Huquqiy qabiliyet ha'm ma'mile qa'biliyetine misallar keltirin'.
4. Puqaraliq huquq ha'm waziypalari qanday jag'dayda ju'zege keledi?
5. emansipatsiya degenimiz ne?
6. Tomendegi tablitsani da'ptyerin'izge sizin ha'm O'zbekistan Respublikasi Puqaraliq kodeksine tiykarlanip yer jetpegenlyerdin' ma'mile qa'biliyetlyeri tiykarinda toltirin':

14 jastan 18 jasqa shekem bolg'an yer jetpegenlyer:	6 jastan 14 jasqa shekem bolg'an kishi jastag'i balalar:	16 jasqa tolg'an yer jetpegenlyer
		U'lgı: Mayda sotsila bitimly- erdi tuzedi.

28- tema

Ji'nayat ni'zamshi'li'g'i'nda yerjetpegenlyerdin' xuqi'qi' ha'm ma'jburiyatlari'

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

- 1.1-3-su'retdegi sa'wlelengen jag'daylardi ta'riplen'.
- 2.Bul su'retlyerdegi balalar keleshekte qanday insanlar bolip jetilisiwi mu'mkin dep oylaysiz. Olardin' jarqin kelesheklyeri ushi'n qanday kepilliklyer bar?
- 3.4-su'retdegi balanin' nizamg'a tis h'reketinin' juwmag'i qanday boliwi mu'mkinligi tuwrali ne diyalasiz?
- 4.6-su'retdegi bala ne sebepten bunday jag'dayg'a tusken?
- 5.4- ha'm 6-su'retlyerdegi balalardi jazalaw kyerekligin da'lillewge ha'reket qilin. Bunda olardin' ayiplarin jazalamaw qanday juwmaqlarg'a alip keliwi mu'mkinliginen kelip shig'in'.
- 6.Yer jetpegenlyer ha'm u'lkenlyerdin' jinaiy juwapkyerliklyeri wortasinda parq boliwi kyerekpa ya joqpa? Pikrin'izdi da'lillep byeriwge ha'reket qilin'.

Nizamnan tis ha'reketlyer ha'r qiyli bolip, olar nizam tarawinin' tu'rli tarmaqlari menen qilinadi.

Nizamg'a tis ha'reketlyer ayriqshalig'I ha'm belgilyerine qarab to'rt toparg'a ayirip aliw mumkin. Bular: Ha'kimshilik, jinayatshiliq, intizamliq ha'm puqaraliq jinayatshiliqlar bolip esaplanadi. Usi jinayatshiliqlar ishinde bir-birine uqsasraq bolg'anlari jinaiy ha'm ha'kimshilik jinayatshiliqlari bolip esaplanadi. Olardin' huquqbuzarliq obektlyeri da ko'p jag'daylarda birdey boladi. Atap aytqanda, O'zbekistan Respublikasinin' Jinayat kodeksinin' 2-statyasinda jinayat nizami mene qorg'alanatin obektlyer ko'rsetilgen bolip, insan, onin' huquq ha'm yerkinliklyerin, ja'miyet ha'm ma'mleket ma'plyeri, mulkin, tabiy ortalig'in, tinshlig'in, insaniyat ha'wpsizligin jinaiy basqinshiliqtan qorg'aw ko'zde tutilsa, Ha'kimshilik jawapkyerligi haqindag'I kodekstin' 10-statyasinda insang'a, puqaralardin' huquqlari ha'm yerkinliklyeri, mulkshilikke, ma'mleket ha'm ja'ma'a't tartibine, tabiiy ortaliquqa ziyani jetkeziwshi nizamli ayipli qilmislar ko'zde tutiladi.

Jinaiiy juwapkyerlik jinayat kodeksinde mumkin bolmag'an qilmislardi islegen jag'daydag'ana qollanatin juwapkyerliktin' en' awir turi esaplanadi.

O'zbekistan Respublikasinin' a'meldegi Jinayat kodeksinin' 16-statyasi birinshi bo'liminde jinaiiy juwapkyershilikka jinayat ushi'n juwapkyershilik jinayat isleniwinde ayipli bolg'an insang'a qarag'anda sud ta'repinen hu'kim qiliw, jaza ya bolmasa huquqiy ta'sir ila'jlarin qollaniwinda sawlelenetin jinayat sadir etiwidin' juwmag'I esaplanadi.

Jinayatti islew waqitinda nizamda belgilengen jasqa jetken insanlarga'ana jinayattin' sub'ekti boladi. Nizamda belgilengen jasqa jetpegen kishi jastag'ilar wo'zlyerinin' jasi, ruhiy ha'm fizikalik riwajlanivi jag'inan wo'z ayiplari ushi'n ele tola juwap byere almaydi, wo'z ha'reket (ya bolmasa ha'reketsizligin)lyerin toliq basqara almaydi.

Won to'rt jasqa tolmag'anlar kishi jastag'ilar esaplanip, o'z ha'reketlyerinin' sotsial hawpliligin, jinayat ekenligin, (jinayatti awirlastirish jag'daylar qasttan adam wo'ltiriw bug'an kirmeydi) ele toliq an'lap jete almaydi. Won to'rt jasqa tolg'anlar bolsa ayrim ha'reketlyerinin' jinayat ekenin an'laydi, wo'z ha'reketlyerin toliq basqara aladi. Sonin' ushi'n JKnin' 17-statyasinda won to'rt jastan jinayat sub'ekti boliwi mu'mkin bolg'an jinayatlardin' dizimi byerilgen.

Erjetpegenlerge qosi'msha jazalar ha'mde o'lim jazasi' tayi'nlanuvi' mumkin emes.

Ji'nayat kodeksinde erjetpegenlerdin' ji'nayat islewi jazani'n' jen'illestiriwshi jag'dayi' (55-statya), jas bala shaxsi'na qaray ji'nayat islewi ji'nayatti' awi'rlasti'ri'wshi' jag'day dep belgilenedi.

O'zbekistan respublikasinin' Jinayat kodeksinde won segiz jasqa tolmaştan jinayat islegen insanlar jarima tartib tuzetiw jumislari, qamaq, yerkinlikten ayiriw siyaqli en' basli jazalar qollaniliwi mumkin.

Endi ha'r bir jaza-shara haqqi'nda o'z aldi'na toqtap o'tsek:

Ja'riyma — bul ji'nayat islegen insannan ma'mleket esabi'na pul o'ndiriw. ja'riyma tek 16 jasqa tolg'an erjetpegenlerge g'ana en' kem ayli'q is haqi'ni'n' eki esesinen jigirma esesine shekem bolg'an mug'darda tayi'nlanadi'.

Miynette du'zetiwi jazasi' — bul 16 jasqa tolg'an, miynetke jaramli', erjetpegendi miynetke ma'jbu'rlep jalp etiwden ibarat. Eger ayi'pkerdin' o'z jumi's jayi' bolsa, olar, bul jazani' o'z jumi's onnlari'nda o'teydi. Eger ayi'pker hesh jerde islemeytug'i'n yamasa oqi'maytug'i'n bolsa, bul jazani'n' ori'nlani'wi'n qadag'alawshi' basqarmalar belgilep bergen basqa jerlerde o'teydi.

Erjetpegenlerge bul jaza tu'ri bir aydan bir ji'lg'a shekemgi mu'ddette tayi'nlanadi'.

Qamaq — bul tu'rdegi jaza 16 jasqa tolg'an, erjetpegenlerge bir aydan u'sh ayg'a shekemgi mu'ddetke belgilenedi.

Azatli'qtan mahrum etiw — bul jaza tu'ri erjetpegenlerge 6 aydan 10 ji'lg'a shekemgi mu'ddetke tayi'nlanadi'.

Uli'wma, erkinen ayi'ri'w 13 jastan baslap qollani'ladi'. Bunda jazalani'wshi'lardi'n' ji'ni'si' da itibarg'a ali'nadi'. 18 jasqa tolmag'an er balalarg'a erkinen ayi'ri'w jazasi'n uli'wma yamasa ku'sheyttirilgen ta'rtpi ta'rbiya koloniyalari'nda o'tew tayi'nlanadi'. Qi'zlarg'a jazani' uli'wma ta'rtpi ta'rbiya koloniyalari'nda o'tew tayi'nlanadi'.

Sud erjetpegenlerge jaza tayi'nlawda, erjetpegenlerdin' rawajlani'w da'rejesi, turmi's jag'dayi' ha'm ta'rbiyasi'n, den-sawli'g'i'n, u'lken jastag'i'lardi'n' ta'sirin, o'z is-ha'reketinin' a'hmiyetin toli'q

an'lamaytug'i'nli'g'i' ani'qlansa, jaza ma'jbu'riy shara menen almas-ti'ri'ladi'. Erjetpegenlerge sali'sti'rg'anda u'lken jastag'i'lardi'n' (18 jastan asqan) juwapkershiligi de asi'ri'lg'an. Tiykari'nan, u'lken jastag'i'lar erjetpegenlerdi tilenshilikke, spirtli ishimlikler ishiwge tartsa 3 ji'lg'a shekem, giyabentlik zatlardi' paydalani'wg'a tartsa 3 ji'ldan 5 ji'lg'a shekem, ji'nayat islewge tartsa 5 ji'ldan 10 ji'lg'a shekem erkinen ayi'ri'w jazasi' menen jazalanadi'. Belgili adamdi, asirese, yer jetpegen adamdi, jinaiiy juwapkyershilikke tartiw ushi'n islengen jinayatti da'lillewshi hujjetlyer jetyerli, tiykarlantirilgan, yuridik ta'repten ahmiyetke iye bolg'an boliwi kyerek. Jinayat qilg'ang'a shekem won segiz jasqa tolmag'an adamnin' jinayati tuwrali jumislar boyinsha to'mendegilyer ha'm aniqlaniwi kyerek:

- 1) ayiplaniwshinin' aniq jasi(tuwilg'an jili, ayi, ku'ni);
- 2) Onin' wwo'zine ta'n belgilyeri ha'm salamatliq jag'dayi;
- 3) Onin' turmis ha'm ta'rbiyalaniw sharayati;
- 4) U'lken jasli akt byeriwshilyer ha'm basqada qatnasiwshilardin' bar ya bolmasa joqlig'i.

Yer jetpegenin' jinayati haqinag'I jumisti juritiw nizamli wakildin' ya bolmasa g'amxo'r ha'm qa'wendyer organdin' wa'kilinin' qatnasiwi shart. Usi menen birgeyer jetpegenlyerdin' jinayatlari tuwrisindag'I jumista qorg'awshida qatnasiwi shart. Yer jetpegen gumanlaniwshi, ayiplaniwshini tyergew qiliwg'a ketken uliwmaliq waqit, kun dawaminda dem aliw ha'm awqatlaniw ushi'n bir sag'atliq ta'nepisti esapqa almag'anda, alti sag'attan aspaw kyerek. Sud yer jetpegenlyerdin' jinayatlari tuwrisindag'i jumislardi ko'retin waqit ha'm worin tuwrali olardin' ata-anasi wornin basiwshi adamlardi, yer jetpegenlyer woqig'an ya bolmasa jumis islegen mekeme, sho'lkemlyerdi yer jetpegenlyerdin' jumisi menen shug'illanip atirg'an komissiyani, kyerek bolsa, basqada sho'lkemlyerdi da xabarlandiriw kyerek. Sud bul mekemelyerdin' wa'killiyerin, sudlaniwshinin' g'amxo'r ha'm qawendyerlyerin sud jiynalisina shaqiriwg'a haqli esaplanadi.

Yer jetpegen ayiplaniwshig'a ko'riletin ilajlar Jinayat protsessual kodeksinin' 236-statiyasinda ko'zde tutilg'an tiykarlar bolg'an jag'dayda qorg'aniw ilaji sipatinda qamaqqa aliw yer jetpegen adamg'a tek og'an bes jildan artiq waqtqa yerkinen ayriw mu'mkin bolg'an bilip qiling'an jinayat islengenlikte ayip dag'aza qiling'anda ha'mde ayiplaniwshinin'

munasip minez-xulqta boliwin basqa ilajlar ta'minley almaytin jag'dayda qollaniwi mu'mkin.

Yer jetpegen wospiringe ayiplawdi dag'aza qiliw waqtin-da qorg'awshi menen birge yer jetpegen wospirinnin' nizamli wa'kili da qatnasiwi mu'mkin.

Yer jetpegen ayiplaniwshig'a qorg'aniw ilajla'ri ko'rilgenligi tuwrali onin' nizamli wa'kiline, egyerde bunday wa'kili bolmasa, basqa tuwisqanlarini xabar qilinadi. Yer jetpegen wo'spirin ata-anasinin, qa'wendyerlyer, g'amxorliqqa aling'ani ya bolmasa, balalar u'yinde ta'rbiyalanip atrg'an bolsa, usi mekeme baslig'inin' g'amxorlig'inada byeriliwi mu'mkin.

Do'retiwshilik xizmet

Erjetpegen balalardi'n' huqi'qbuzi'wshi'li'g'i' haqqi'nda kishkene gu'rrin' jazi'n'. Bul gu'rrin'de bir huqi'qbuzi'wshi'li'q jag'daydi' keltirin'. Usi' gu'rrin'degi huqi'qbuzi'wshi'li'qti' islegen shaxs 6 jastan 14 jasqa shekem, 14 jastan 16 jasqa shekem, 16 jastan 18 jasqa shekem ha'm 18 jastan u'lken bolsa qalay jazalani'wi' mu'mkin ekenligin ani'qlan' (Bunda puqarali'q, ji'nayat ha'm ha'kimshilik juwapkerlik haqqi'ndag'i' kodekslerden paydalanani'n').

Bekkemlew ha'm takirlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Jinayat nizamshilig'i degenimiz ne?
2. Yer jetpegenlik degenimiz ne?
3. Yer jetpegenlik tu'siniginin' jinayat sub'ekti jasi tu'siniginen parqi nede?
4. Yer jetpegenlyer neshe jastan baslap jinaiy juwapkyerlikke tartiliwi mu'mkin?
5. O'zbekistan Respublikasi Jinayat Kodeksinin' 17-statyasidan paydalanip to'mendegi tablitsani toltirin'.

Ji'nayat sadi'r bolg'ang'a shekem 13 jasqa tolg'an shaxslardin' juapkershiliklari	Ji'nayat sadi'r bolg'ang'a shekem 14 jasqa tolg'an shaxslardin' juapkershiliklari	Ji'nayat sadi'r bolg'ang'a shekem 18 jasqa tolg'an shaxslardin' juapkershiliklari

29- tema

Shan'araq ni'zamshili'g'i'nda erjetpegenlerdin' huqi'qi' ha'm minnetlemeleri

13 jasar G'aniyjang'a atasi'ni'n' avtomashina miyras boli'p o'tti. G'aniyjan o'gey ata-anasi' menen birge jasaydi'. G'aniyjanni'n' a'kesi mashinani' sati'p, sha'rtnamani' ra'smiylestiriw maqsetinde hu'jjetlerdi tasti'yi'qlati'w ushi'n ma'mleket ken'sesi (notarius) ne xabarlasti'. Biraq notarius sha'rtnamani' ra'smiylestiriwden bas tartti'.

Ka'sip-o'ner kolledjini'n' o'qi'wshi'si' Dilshadbek 80000 swmli'k DVD pleyerdi kreditke aldi. Dilshadbek 16 jasta boli'p, ha'r ayda stipendiya alatug'i'n edi. Oni'n a'kesi Ali'm ag'ag'a oni'n' sawdasi' maqul bolmadi'. Ol balasi'ni'n' DVD pleyerga qi'zi'g'i'b o'qi'wg'a itibari' kemeyip ketiwinen qa'weterde edi. Sol sebepli Ali'm ag'a, balasi' bul sha'rtnamani' du'zgeninen xabarsi'z ekenligin na'zerde tuti'p, oni' haqi'qi'y emes dep ta'n ali'ni'wi'n sorap sudqa mu'ra'ja't etedi.

Haliyma 16 jasi'nda rayon ha'kimi-yati'ni'n' ruxsati' menen turmi'sqa shi'qti'. Erinin' u'yine ko'ship o'tiw mu'na'sibeti menen o'zine miyras boli'p qalg'an jeke mu'lki bolg'an u'ydi sati'wg'a qarar etti. Usi' maqsette aldi' satti' jumi'slari'n ra'smiylestiriw maqsetinde awi'l puqaralar ji'yi'ni' bash g'i'na mu'ra'ja't etken edi, ji'yi'n basshi'si' Haliymani' toli'q qari'm-qatnas uqi'bi'na jetpegen dep, sha'rtnamani' ra'smiylestiriwge rux-sat etpedi. Bunnan qa-pa bolg'an Haliyma awi'l puqaralar ji'yi'ni' basli'g'i'ni'n' qarari'nan narazi' boli'p sudqa mu'ra'ja't etpekshi.

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Eger G'aniyjanni'n' o'gey a'kesi sudqa shikayat etse, sud qanday qarar shi'g'ari'wi' mu'mkin dep oylaysi'z?
2. Sizin' pikirini'zshe, G'aniyjanni'n' o'gey a'kesi og'an miyras boli'p o'tken u'ydi sati'w huqi'qi'na iye me?
3. Sizin'she Haliymani'n' APJ qapa boli'wi' ori'nli' ma?
4. Eger Haliyma sudqa usi'ni's etse, oni'n' shikayati' boyi'nsha sud qanday qarar shi'g'ari'wi' mu'mkin dep oylaysi'z? Haliymani'n' ata-anasi' bar bolsa, qanday jag'day ju'zege keliwi mu'mkin? Joq bolsa she?
5. Dilshadbektin' islegen isin huqi'q buzi'wshi'li'q dep atasa bola ma? Ne ushi'n?

6. *Sizin'she, Ali'm ag'amn' shikayati' boyi'nsha sud qanday qararg'a keliwi mu'mkin? Siz Ali'm ag'ani'n' orni'nda bolg'anm'i'zda qanday jol tutqan bolar edin'iz? Dilshadbektin' orni'nda bolg'ani'n'i'zda she?*
7. *Joqandag'i' mashqalalardi' sheshiwde siz qanday jol tutqan bolar edin'iz?*
8. *Shan'arag'i'n'i'zdag'i' qaysi' buyi'mlarg'a erkin iyelik etiwini'z mu'mkin?*
9. *Jeke o'zin'izge tiyisli bolg'an buyi'mlari'n'i'z bar ma?*
10. *O'zin'izge tiyisli bolg'an buyi'mlari'n'i'zdi' dosti'n'i'z benen almasti'ri'w ushi'n ata-anan'i'zdan ruxsat soraysi'z ba? Ne ushi'n?*

Ata-analar o'z perzentlerin er jetkenshe bag'i'w ha'm ta'rbiyalawg'a ma'jbu'r.

Ma'mleket ha'm ja'miyet jetim balalardi' ha'm ata-analari'ni'n' qa'wenderliginen mahrum bolg'an balalardi' bag'i'w, ta'rbiyalaw ha'm oqi'ti'wdi' ta'miyinleydi, balalarg'a bag'i'shlang'an qayi'rxomli'q islerin qollap-quwatlaydi'.

64- statya.

1. Balalardi'n' erjetkeninshe ata-analar ta'repinen bag'i'w ha'm ta'rbiyalani'wi' sha'rt ekenligi konstitutsiyali'q huqi'q da'rejesine shi'g'ari'li'wi'ni'n' sebebi nede dep oylaysi'z? Bul jag'day bizin' qa'driyatlarimi'zg'a say ma?

2. Ma'mlekettin' bag'i'wshi'si' ha'm qarawsi'z qalg'an balalarg'a itibari'n konstitutsiya orqali' bekkem minnetlemege aylandi'ri'li'wi'nan ja'miyet qanday payda ko'redi? Bunda ha'zirgi ha'm keleshekte ko'riletug'i'n paydani' o'z aldi'na aji'rati'p ko'rsetiwge ha'reket etin'.

Bala ma'plerine qarsi' bolg'an jag'daylardan ti'sqari', ha'r bir bala shan'araqta jasaw ha'm ta'rbiyalani'w, o'z ata-anasi'n biliw, olardi'n' g'amxorli'g'i'nan paydalani'w, olar menen birge jasaw huqi'qi'na iye.

Ayi'ri'm sebeplerge qaray balani'n' ata-anasi' bolmag'anda oni'n' shan'araqta ta'rbiyalani'w huqi'qi' qa'wenderlik ha'm g'amxorli'q organlari' ta'repinen ta'miyinlenedi.

Erjetpegen bala o'z huqi'qi' ha'm ni'zamli' ma'plerin qorg'aw huqi'qi'na iye. Balani'n' huqi'qi' ha'm ni'zamli' ma'pleri oni'n' ata-anasi', ata-anasi' joq bolsa, ata-anasi'ni'n' orni'n basi'wshi'lar, qa'wenderlik ha'm mehriybanli'q basqarmalari', prokuror ha'm sud ta'repinen a'melge asi'ri'ladi'. Erjetpegen balani'n' o'miri ha'm den sawli'g'i'na qa'wip tuwi'lg'anli'g'i'nan, oni'n' huqi'q ha'm ni'zamli' ma'pleri buzi'lg'anli'g'i'nan xabardar bolg'an shaxslar bul haqqi'nda bala usi' waqi'tta jasap turg'an ori'ndag'i' qa'wenderlik ha'm mehriybanli'q organi'na ma'lim etiwishi'rt. Usi'nday mag'li'wmatlardi' alg'annan son', qa'wenderlik ha'm mehribanli'q organi' balani'n' huqi'q ha'm ni'zamli' ma'plerin qorg'aw boyi'nsha za'ru'r ilajlardi' ko'riwi sha'rt boladi'. Ata-ana o'z balalari'ni'n' ni'zamli' wa'killeri esaplanadi' ha'm de ha'r qanday fizikali'q ha'm yuridikali'q shaxslar menen bolatug'i'n qari'm-qatnasi'qlarda, atap aytsaq sudta o'z aldi'na wa'killiklersiz olardi'n' huqi'q ha'm erkinliklerin qorg'aydi'. Shan'araqta erjetpegen balani'n' ma'plerine tiyisli ha'r qanday ma'sele sheshilip ati'rg'anda bala o'z pikirin da'lillewge, sonday-aq, ha'r qanday sud oylasi'g'i' yaki ha'kimshilik oylasi'q waqi'tda so'ylesiwge haqi'li'. Ha'r qanday ata-ana o'z perzentlerine o'z ara kelisip, yaki jaqi'n tuwg'an-tuwi'sqanlari'ni'n' ma'sla'ha'tleri menen ata-anasi'ni'n' ismine qaray, yaki o'zleri qa'legen isimdi qoyi'wi' mu'mkin. A'dette balani'n' familiyasi' ata-anani'n' familiyasi'na qarap belgilenedi. Eger ata-ana ha'r tu'rli familiyalarda bolsa, olardi'n' kelisiwine baylani'sli' balag'a a'kesinin' yaki anasi'ni'n' familiyasi' beriliwi mu'mkin. Ata-

“Erjetken, miynetke uqi'pli' perzentler o'z ata-analari' haqqi'nda g'amxorli'q etiwge ma'jbu'r”.

66- statya.

1. Konstitutsiyani'n' usi' statyasi'ni'n' talaplari' boyi'nsha pikirin'izdi bildirin'

2. Bul statya talaplari' bizin' milliy qa'diriyatlari'mi'zg'a, u'rp-a'detlerge qanshelli say boli'wi' haqqi'nda o'z pikirin'izdi bildirin'.

3. Usi' statya talaplari'n 64-statya talaplari' menen sali'sti'ri'n'.

anani'n' qa'lewine qaray, balag'a ata yaki ana ta'repinen milliy da'stu'rlerge baylani'sli' atasi'ni'n' ismi boyi'nsha familiya berili'wi mu'mkin.

16 jasqa shi'qqansha, erjetpegen balani'n' familiyasi' belgili maqsette ata-anasi' qabi'l etken qarar menen o'zgartiliwi mu'mkin. Eger ol on alti' jasqa tolq'an bolsa, oni'n' ismi ya'ki familiyasi'n o'zgertiwi tek g'ana oni'n' razi'li'g'i' menen a'melge asi'ri'ladi'.

Ata-ana tiri waqti'nda balalar olardi'n' mal-mu'lkine iyelik etiw huqi'qni'a iye emes. Sonday-aq, ata-ana da erjetpegen balalardi'n' mal-mu'lkine iyelik etiw huqi'qi'na iye emes. Erjetpegen bala o'z ata-anasi' yaki basqa insarlardan ni'zamli' tu'rde ta'miynat ali'wg'a haqi'li'. Bunda balag'a tiyisli ha'r qanday qa'rejet, ol pensiya bolsi'n, basqa tu'rdegi napaqa bolsi'n, oni'n' ata yaki anasi' ta'repinen oni'n' ta'miynati' ta'lim-ta'rbiya ali'w ushi'n g'ana sarplani'wi' kerek boladi'.

Qalaberse, ata-ana ha'm balalardi'n' o'z aldi'na mu'lki boli'wi' da mu'mkin. Birge jasap turg'anda olar bir-birinin' razi'li'g'i' menen bunday mu'lkke iyelik etiw ha'm olardan paydalani'wi' mu'mkin.

Na'tiyjede, erjetpegen balalar ni'zamda belgilengen ta'rtipte ensi (si'yli'q), miyras retinde alg'an mal-mu'lki, sonday-aq, jeke miynet ha'm isbilermenlik xi'zmeti na'tiyjesinde artti'rg'an mal-mu'lki olardi'n' jeke mu'lki esaplanadi'. Tap usi' taqi'lette, jas o'spirimlerden' jeke paydalanatug'i'n buyi'mlari' (kiyim-kenshek, tu'rli is qurallari', oqi'w qurallari' ha'm basqalar) olardi'n' jeke mu'lki esaplanadi'.

Amerikali' bir dosti'mni'n' u'yine miymang'a bardi'm. Dosti'm menen hal-jag'day sorasi'p turg'an edim, oni'n' ul balasi' oqi'wdan keldi. — Ag'a men keldim. Sa'lem dedi (inglisshe) de joqarg'i' qabatqa o'z xanasi'na shi'g'i'p ketti. Az g'ana waqi't o'tip, qanday da bir rok topari'ni'n' muzi'kasi' u'ydi tolti'ri'p jan'i'ray basladi'. Men dosti'ma ha'zir bas awi'ri'wi'nan shikayat etip ati'r edin', uli'n'a aytsan' bolmaydi' ma, sa'l pa'seytsin muzi'kani', — dedim. Dosti'm mag'an, bul uli'ni'n' huqi'qi', men og'an pa'seyt dey almayman, dem ali'p ati'r, — dep juwap berdi.

1. Bizin' milliy qa'diriyatlari'mi'z ko'z qarasi'nan usi' shan'araqtag'i' huqi'qi' y qatnasi'qlardi' unamli' dep bahalaw mu'mkin be?

2. Bala o'z huqi'qi'nan paydalanar eken, basqalardi'n' qanday huqi'qlari'n buzdi'?

Sholi'w jasan'!

Ata-ana erjetpegen perzentlerinin' ni'zamli' wa'kili esaplanadi'. Bug'an sebep olar o'z huqi'q ha'm minnetlemelerin erkin qorg'ay almasli'g'i'nan boladi'.

Ata ha'm ana balalardi' materialli'q jaqtan ta'miyinlew, fi'zikali'q, ruwx'i'y ha'm aqi'l jag'i'nan saw-salamat etip ta'rbiyalaw, olardi' erkin turmi'sqa tayarlaw bari'si'nda birdey minnetlemelerge iye. Ata-anani'n' huqi'qi' balani'n' ma'pine xi'zmet etiwı kerek. Bala o'z huqi'q ha'm ni'zamli' ma'plerin qorg'aw huqi'qi'na iye.

Do'retiwshilik xızmet

O'zin'iz shan'arag'i'n'i'zdi' jazba tu'rde ta'riyiplen'. Shan'arag'i'-n'i'zdag'i' o'zin'izdin' ha'm basqa erjetpegen ag'a, ini, apa, qari'ndas-lari'n' i'zdi' sanap jazi'n' Olardi' za'ru'rlik da'rejesine qarap su'w-retlen'. O'zin'izdin' shan'arag'i'n'i'zdag'i' minnetin'izdi de jazi'n'.

Usi' sorawg'a jazba tu'rde juwap beriwge ha'reket etin': Siz ushi'n shan'a-rag'i'n'i'zdag'i' huqi'qlari'n'i'zdi'n' saqlani'wi' a'hmiyetli me yaki minnetlerin'izdin' ori'nlani'wi' ma? Bunda siz ha'm shan'araq ko'z-qarasi' qatnasi'nda ha'reket etin'.

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Ha'r qanday balani'n' o'z shan'arag'i'nda qanday huqi'qlari' bar?
2. Eger erjetpegen balani'n' ata-anasi' bolmasa, oni'n' huqi'qlari'ni'n' ori'nlani'wi' kim ta'repinen ta'miyinlenedi?
3. Shan'araqta erjetpegen balani'n' ma'plerine tiyisli ma'sele sheshiletug'i'n jag'dayda balani'n' qanday huqi'qlari' bar ekenligin ayti'n'.
4. Balag'a isim qalay ha'm kim ta'repinen beriledi?
5. Neshe jasqa tolg'annan keyin erjetpegen balani'n' ismi ha'm familiyasi' o'zgartiliwi ushi'n oni'n' razi'li'g'i' soraladi'?
6. Ata-ana erjetpegen balasi'ni'n' yaki bala ata-anasi'ni'n' mu'lkine iyelik etiwge haqi'li' ma?
7. Eger erjetpegen bala ha'm oni'n' ata-anasi' o'z aldi'na mu'lklerge iyelik etse, olar bir-birinin' mu'lklerinen paydalana ala ma?
8. Qanday buyi'mlar erjetpegenlerdin' jeke mu'lki esaplanadi'?

30- tema

Miynet ni'zamshi'li'g'i'nda erjetpegenlerdin' huqi'qlari'

Ha'r bir shaxs miynet etiw, erkin ka'sip tan'law, a'dil miynet sharayatlari'nda islew ha'm ni'zamda na'zerde tutd-g'an ta'rtipte jumi'ssi'zli'qtan qorg'ali'w huqi'qi'na iye.

37- statyadan.

On segiz jasqa tolmag'an shaxslar miynetke baylani'sli' huqi'qi'y qatnasi'qlarda u'lken jastag 'i' xi'zmetkerler menen ten' huqi'qta boladi', miynet-ti qorg'aw, jumi's waqti', dem ali'slar ha'm basqa miynet sha 'rtleri tarawi'nda olar ushi'n miynet haqqi'ndag'i' ni'zamlar ha 'm basqa normativ hu'jjetlerde belgilengen qosi'msha jen 'illiklerden paydalanadi'.

240- statyadan.

Ziyreklestiriwshi soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Joqari 'dag'i' su 'wretlerde ko 'rsetilgen balalar qanday jumi 'slar menen shug'i 'llanbaqta?
2. Konstitutsiyani 'n' keltirilgen statyalari ' menen tani 'sqan halda, sizin ' qatari 'n'i'z mine usi ' ka'siplerden qaysi ' birinde islewi

mu'mkin ekenligi haqqi'nda o'z fikrin'izdi bildirin'. Fikrin'izdi da'lillewge ha'reket etin'.

3. *Eger de qatari'n'i'z usi' ka'siplerden qanday da birine jumi'sqa kirse, og'an qanday sharayatlar du'ziliwi kerek boladi' dep oylaysi'z?*
4. *Balalardi'n' jasli'g'i'nan miynetke tarti'li'wi'nan ja'miyet ma'pke iye boli'wi' mu'mkin be? Bunnan unamli' ha'm unamsi'z ta'replerin ayti'p beriwge ha'reket etin'.*
5. *Mekteptegi oqi'wg'a kesent bermegen jag'dayda miynet penen shug'i'llani'p, o'zin'iz erkin pul tabi'wg'a imkani'n'i'z bar dep oylaysi'z ba?*
6. *Haqi' to'lenetug'i'n jumi'sta islewin'iz ushi'n ata-anan'i'zdi'n' razi'li'g'i' sha'rt dep oylaysi'z, ba ?*
7. *Sizin' fikrin'izshe islep tabi'lg'an puli'n'i'zdi' kim iyelewi (uslawi') kerek? Siz be yaki ata-anan'i'z ba? Ne ushi'n?*

Ma'mleketimiz Konstitutsiyasi'nda ha'r bir shaxs miynet etiw, erkin ka'sip tan'law huqi'qi'na iye bolsa da, O'zbekistan respublikasi Miynet kodeksinin' 77-statyasi menen, jumi'sqa qabi'l etiw on alti' jastan baslap jol qoyi'ladi'. On bes jasqa tolg'an balalar ata-anasi'nan birinin' yaki olardi'n' orni'n basi'wshi' adamni'n' jazba tu'rdegi razi'li'g'i' menen, meditsinali'q ko'rikten o'tkerilip jumi'sqa qabi'l etiledi. Sonda da bul jumi's olardi'n' densawli'g'i'na ha'm minez-qulqi'na, a'dep-ikramli'g'i'na zi'yan etpeytug'i'n, oqi'wi'na kesent etpeytug'i'n, jen'il boli'wi' kerek.

Yer jetpegenlyerdi miynet qiliwg'a shaqiriwdan go'zlengen en' basli maqset jaslardi miynetke tayarlaw ha'm wolardi ka'sp tan'lawg'a tu'rtki boliwi tiyis ekenligin i'tibarg'a aliw tiyis.

Miynet nizamshilig'ina ko're jumis waqti 16 jastan 18 jasqa shekem bolg'an balalarg'a ha'ptesine 36 sag'at, 15 jastan 16 jasqa shekem bolg'an woqiwshilar ushi'n ha'ptesine 24 sag'attan ko'p bolmaytin qilip belgilenedi.

Miynetke baylani'sli' huqi'qi'y qatnasi'qlarda bolsa on segiz jasqa tolmag'an balalar u'lken jastag'i'lar menen ten' huqi'qta boladi'. Olar jumi's

waqti', dem ali'slar ha'm basqa miynet sha'rtleri boyi'nsha olar ushi'n miynet haqqi'ndag'i' ni'zamlar ha'm basqa normativ hu'jjetlerde belgilengen qosi'msha ha'm jen'illiklerden paydalanadi'. Olarg'a belgilengen normadan arti'q ju'k ko'teriw ha'm tasi'wlari'na jol qoyi'lmaydi'.

Nadir ata-anasinin', qa'wendyer ha'm g'amxorliq organinin' razilig'i menen kishi mekemege jumisqa kirdi. Biraz waqit islegennen kiynen ol jumistan bosawi tuwrisinda mekeme baslig'ina xabarladı ha'm jazma tu'rde arza byerdi. Mekeme baslig'i Nadirdin' arzasin qabillamadi ha'm ata-anasinin' jazba tu'rde razilig'in alip keliwin soradi.

Sizin' pikrin'iz. Mekeme baslig'i tuwri jol tuttima?

Sunday-aq, oqi'wdan bos waqi'tlarda islep ati'rg'an oqi'wshi'lardi'n' jumi's waqti'ni'n' mu'ddeti on alti' jastan on segiz jasqa shekem bolg'an balalar jumi's waqti' en' ko'p mu'ddetinin' yari'mi'nan asi'p ketiwi mu'mkin emes. Qalaberse, balalardi' tu'ngi jumi'slarg'a, jumi's waqti'nan ti'sqari' jumi'slarg'a ha'm dem ali's ku'nlerdegi jumi'slarg'a jumsamawi' kerek.

Bunnan ti'sqari', jumi'sti' oqi'wi' menen birge ali'p bari'p ati'rg'an erjetpegenlerge jumi's beriwshiler za'ru'r sharayatlardi' jarati'p beriw kerek boladi'.

Usi' jerde ha'm oqi'p, ha'm miynet etiwdi qa'lewshi erjetpegen balalarg'a ma'mleketimizdin' miynet ni'zamshi'li'g'mda bir qansha jen'illikler berilgenin ayti'p o'tiw kerek. Bulardan, qosi'msha dem ali'sqa shi'g'i'w, qi'sqarti'lg'an jumi's ha'ptesi usag'anlardi' mi'sal etiw mu'mkin.

Eger uli'wma bilim beriw mekteplerinde oqi'p ati'rg'an balalar ha'ptesine alti' ku'n islese, olarg'a oqi'w ji'li' dawami'nda keminde oti'z alti' jumi's ku'ni mug'dari'nda dem ahs beriliwi kerek boladi'.

Jumi'stan azat etilgen waqi't ushi'n oqi'wshi'larg'a jumi's orni'nda alatug'i'n ortasha ayli'q is haqi'ni'n' keminde eliw protsentinen kem bolmag'an mug'darda haqi' to'lenedi.

Mektep oqi'wshi'lari' ushi'n miynet haqi' saqlang'an halda 11-klasta ma'mleketlik imtixanlari'n tapsi'ri'w waqti'nda jigirma jumi's ku'ninen kem bolmag'an dem ali's beriledi.

Ustaxana ha'kimshiligi on bes yari'm jasar o'spirimdi gaz kepserlewshisine sha'kirt etip erkin tu'rde qabi'l etedi. Meditsina tekseriwinde vrash (ka'sibin ko'rsetpegen jag'dayda) bul o'spirim islep shi'g'ari'w praktikasi'n o'tiwi mu'mkin degen spravka beredi. Oni'n' ushi'n 6 saatli' jumi's ku'ni belgilenedi (arnawli' qosi'msha to'lemsiz). Biraz waqi'ttan keyin prokuror ja'rdemshisi miynet ni'zamshi'li'g'i'na boysi'ni'wi'n uli'wma baqlaw ta'rtibinde tekseriw o'tkerip,

rayon prokuraturasi' arqali' ustaxana basli'g'i'na jazba tu'rde bayanlama jiberedi ha'm onda sha'kirtin basqa jumi'sqa o'tkeriwin ha'm de o'spirimler miynetin qorg'aw boyi'nsha ni'zamshi'li'qti'n' bir qatar buzi'li'w halatlari'n talap etedi.

1. *Prokurordi'n' talabi' da'lilli me?*
2. *Ustaxana ha'kimshiligi ta'repinan miynet ni'zamshi'li'g'i'ni'n' buzi'li'wi'ni'n' qanday halatlari' ju'z berdi?*
3. *Usi'g'an uqsas jag'daylarda ni'zamshi'li'g'i'mi'zda sud ta'repinen huqi'qi'y juwapkershiliktin' qanday tu'rleri na'zerde tuti'lg'an?*

Mekteptin' klastan klasqa o'tiw imtixanlari'n tapsi'ri'w waqti'nda ortasha miynet haqi' saqlang'an halda to'rt ku'nnen alti' ku'nge shekem jumi'stan azat etiw belgilep qoyi'li'wi' mu'mkin.

O'zbekistan Respublikasi yer jetpegenlyerdi miynetke tartiwdi ta'rtipke saliw ha'm balalar miynetinen paydalaniwdi sheklew boyinsha ko'plegen xaliqaraliq huquqiy hyu'jjetlyerge qosilg'an O'zbekistan Respublikasi, atab aytqanda, 2008-jili 4-apreldi O'RN- 140-sanli Nizami menen "Jumisqa qabil qiliniw ushi'n en' kishi jas tuwrisinda"gi Konvensiyani (Jeneva 1973-jil, 26-iyun), 2008-jil 8-apreldi O'RN - 144-sanli Nizami menen bolsa, "Balalar miynetinin' awir formalarin qadag'an qiliw ha'm joq qiliwg'a tiyisli asig'is i'lajlar tuwrisinda"gi Konvensiyani (Jeneva, 1999-jil, 17-iyun) ratifikatsiya qilg'an.

Hikmetlyer g'azinesinen!

Altin ha'm kumisi bolmag'an adam jarli emes, al aqil-oyi ha'm kasip-hunyeri bolmag'an adam jarli esaplanadi. *(Majididdin Xawapiy)*

Sholi'w jasan'!

Ha'r qanday miynet insannan jeke erkin xi'zmetti talap etedi ha'm insan ta'repinen tikkeley a'melge asi'ri'ladi', sol sebepten ha'r qanday miynetke uqi'pli' shaxs bir waqi'tti'n' o'zinde huqi'qi'y uqi'pqa ha'm qari'm - qatnas uqi'bi'na iye boli'wi' mu'mkin.

Do'retiwshilik xizmet

Ko'z aldi'n'i'zg'a keltirin', siz ka'rxana basshi'si'si'z. Sizge 14 jasar ha'm 16 jasar eki shaxs jumi'sqa joylasi'w ushi'n mu'ra'ja'a't etti.

Sizin' is-ha'reketin'iz qanday boli'wi' kerek? Siz olarg'a qanday jumi'slardi' usi'na alasi'z? Olarg'a qanday sharayatlar du'zgen bolar edin'iz. Olarg'a qanday jen' illikler bergen bolar edin'iz? Eger olar jumi'stan bosaw haqqi'nda arza berse qanday hu'jjetler talap etken bolar edin'iz?

Bekkemlew ha'm takirarlaw ushi'n soraw ha'm tapsi'rmalar

1. Ma'mleketimiz ni'zamshi'li'g'i'na tiykarlani'p erjetpegen balalardi' neshe jastan jumi'sqa ali'w mu'mkin?
2. On bes jasqa tolg'an balalar jumi'sqa qalay ornalasadi'?
3. Balalardi'n' qanday sharayatlarda miynet etiwine jol qoyi'l-maydi'?
4. Miynet ni'zamshi'li'g'i'na tiykarlani'p 16 jastan 18 jasqa shekem bolg'an balalarg'a jumi's waqti' ha'ptesine neshe saat, 14 ten 16 jasqa shekem bolg'an balalarda neshe saat etip belgilenedi?
5. Ha'm oqi'p, ha'm miynet etiwshi erjetpegenlerge ni'zamshi'li'g'i'mi'zda qanday jen' illikler ko'zde tuti'lg'an?
6. Bul jen' illikler qalay belgileniwi kerekligin tu'sindirin'.
7. O'zbekistan Respublikasi jasi' jetpegenlerdi miynetke jalp qi'li'ndi' ta'rtipke sali'w, ha'm balalar miynetinen paydalaniwdi sheklen boyi'nsha qanday xaliqarali'q huquqi'y hujjetlerdi ratifikatsiya qilg'an?

Bapboyi'nsha uli'wma ta'kirarlaw ushi'n sorowlar ha'm tapsi'rmalar.

1. O'zbekstan Respublikasi' ni'zamshi'li'g'i' erjetpegenler ushi'n qanday printsiplke tiykarlani'p jumi's ali'p baradi'?
2. O'zbekstan Respublikasi' Puqarali'q kodeksi insanni'n' toli'q uqi'pqa jetilisiwin neshe jastan belgilegen?
3. Erjetpegenlerdi jasi'na qaray qari'm-qatnas uqi'bi'na iye ekenligin ani'qlawda nelerge itibar berilgen?
4. Eger erjetpegen bala ha'm oni'n' ata-anasi' o'z aldi'na mu'lklerge iyelik etse, olar bir-birinin' mu'lklerinen paydalana ala ma?
5. Qanday buyi'mlar erjetpegenlerdin' jeke mu'lki esaplanadi'?
6. Erjetpegen balalardi'n' qanday sharayatlarda miynet etiwine jol qoyi'lmaydi'?
7. Miynetni' zamshdi'g'i' natiykarlani'p 16jastan 18jasqashekem bolg'an balalarg'ajumi's waqti' ha'ptesine neshe saat, 14ten 16jasqashekemgi balalarg'aneshe saat etip belgilenedi'?

Atamalarga mos ta'riflarni belgilang.

1. Erjetpegenlerge ...

5. Ja'riyma, ...

2. Erjetken ha'm miynetke uqipli ...

6. Miynette du'zetiwi isleri, ...

3. Puqaraliq huquqi tarawli ...

7. Azatliqtan mahrum etiw ...

4. Qamaq jazosi ...

8. Jasi' jetpegenlerge qatnasli'

a) To'mendegi tiykarg'i' jazalar qollani'li'wi' mu'mkin: ja'riyma; miynette du'zetiwi isleri; qamaq; azatli'qtan mahrum etiw.

b) fizikali'q ha'm yuridikali'q shaxs-lar mu'lkke baylani'sli' ha'm baylani'sli' bolmag'an qatnashi'qlardi' ha'm tovar-pul qatnashi'qlari'n ta'rtipke sali'wshi' huqi'qi'y normalardi' o'zinde ja'mlegen taraw.

d) bul 16 jasqa tolg'an, miynetke jaramli' erjetpegenlerdi miynetke ma'jbu'riy jumsaw.

e) bul tu'rdegi jaza 16 jasqa tolg'an, erjetpegenlerge bir aydan u'sh ayg'a shekem mu'ddetke tayi'nlanadi'.

f) qosi'msha jazalar ha'm o'lim jazasi' tayi'nlani'wi' mu'mkin emes.

g) o'zinin' ata-analari' haqqi'nda g'amxorli'q etiwge ma'jbu'r.

h) bul ji'nayatti' islegen adamlar ma'mleket esabi'na pul o'ndiriw.

i) bul jaza tu'ri erjetpegenler ushi'n 6 aydan 10 ji'lg'a shekem mu'ddetke tayi'nlanadi'.

Bap boyinsha testler

1. 14 jasqa tolg'an yer jetpegenlyer to'mendegi qaysi jinayatlardin' subyekti boliwi mu'mkin?

1. Wo'z xizmet waziypasinnan paydalaniw.
2. Adam uwirlaw.
3. Buyriq ya bolmasa basqada juymislardi orinlaw.
4. Yerkinen ayiriw orinlarinan qashiw.
5. Transportliq zatlardi alip qashiw.

a) 1,2,3,4,5 b) 1,3,4,5 d) 3,4,5 e) 2,4,5

2. Emansipatsiya qanday mag'anani an'latadi?

- a) Latin tilinen aling'an bolip, ten' huquqliliqqa iye boliw, bag'inin-qiliqtan qutilwdi;
- b) Bul juwapkyerliktin' bir tu'ri bolip, 16 jasqa tolg'an adamlar juwap byeredi;
- d) Latin tilinen awdarilg'anda "qorg'awshi", "aqlawshi" degen mag'anani bildiredi;
- e) Fransuz tilinen awdarilg'anda "aqlawshi" degen mag'anani an'latadi.

3. Yer jetpegen o'spirinlyer qanday jag'daylarda toliq ma'mile qabilyetine iye boladi?

- 1) Sudtin' burig'i menen emansipatsiya qiling'anda;
- 2) Yer jetpegen o'spirinlyer toliq ma'mile qabilyetine iye bolmaydi;
- 3) 18 jasqa tolmastan nizamli nekeden wo'tken puqara, nekeden wo'tken waqitinan baslap toliq ma'mile qabilyetine iye boladi;
- 4) yer jetpegen o'spirinlyer birar bir mekeme menen miynet shartnamasin tuzgeninen son'

a) 1,2 b) 1,2,3 d) 1,3 e) 1,4

4. Miynet da'ptyeri jumisqa birinshi kirgende jumis baslag'anda neshe kun keshiktirmey toldiriliwi shart?

a) 1 ku'n; b) 3 ku'n; d) 5 ku'n; e) 7 ku'n.

5. To'mendegilyerden kimlyerge sinaq mu'ddeti byeriliwi mu'mkin emes?

- 1) Ha'miledar ayellyerge
- 2) Pyerzenti 3 jasqa shekem bolg'an hayellyerge;
- 3) _____ xizmetindegilyerge.

- 4) Ko'p balali ayellyerge;
 5) _____ menen basqa jumisqa o'tkizileg jumisshilarg'a
 6) 6 ay muddetke miynet shartnamasin tuzgen jumisshilarg'a.
 a) 1,2,3,4,6 b) 1,2,3,5,6 d) 1,2,3,4,5,6 e) 1,2,4,5,6

6. Jumisqa ornalasqanda _____ qanday hujjetlyer tapriliwi shart?

- 1) 12 jastan 14 jasqa shekem: ata-anasidan ya bolmasa olardin' worninda qa'wendyerlyerdin' jazba razilig'i, oqiwi orninan mag'lumatnama, den sawlig'i tuwrali spravka, vayenniy bilet ya bolmasa vayenkamatta dizimde barlig'i haqinda spravka;
 2) 16-18 jasqa shekem: ata-anasidan birewinin' ya bolmasa olardin' wornindag'i qawendyerlyerdin' jazba razilig'i, oqiwi orninan spravka, den sawlig'i tuwrali spravka, jasaw worninan mag'lumatnama;
 3) 18 jastan: pasport, miynet daptiershesi ya bolmasa son'g'i da'wirde ne menen ba'nt bolg'anlig'i tuwrali ma'kan jayinan mag'lumatnama;
 4) 14-15 jasqasha: ata-anasidan birinshi ya bolmasa olardin' wornindag'i qa'wendyerlyerdin' jazba razilig'i, oqiwi orninan ha'm den sawlig'i haqinda spravka, tuwilg'anlig'i haqindag'i guwaliq.
 a) 1,2,3,4, b) 2,3,4; d) 1,3,4,; e) 1,2,4.

7. 18 jasqa tolmag'an o'spirinlyerge neshe kalendar ku'nlik jilliq sozilg'an dem alis byeriledi?

- a) 10 kalendar ku'nlik; b) 15 kalendar ku'nlik;
 d) 209 kalendar ku'nlik; e) 30 kalendar ku'nlik.

8. Yerjetpegen o'spirin jumisqa kirdi. Bir ay wo'tpey jumistan bosawi haqinda direktorg'a arza byerdi.

- a) O'zbekistan Respublikasi Konstitutsiyasidan 37-statyasina ko're majburiy miynet qadag'anlanadi, mekeme baslig'i yer jetpegen o'spirinidin' arzasina qol qoyiwikyerek;
 b) yerjetpegen o'spirinidin' ata-anasidan ya bolmasa olardin' wornindag'i adamlardin' razilig'i boliwi talap etiledi;
 d) worinlarda qawendyerlik ha'm g'amxorliq mekemelyeri menen kelisiliwi kyerek;
 e) Miynet nizamshilig'ina ko're direktor yerjetpegen o'spirinidin' jumistan bosatiw ushi'n ata-anasidan ya bolmasa olardin' worinindag'i qa-

wendyerlyerdin' razilig'in aliwi kyerek.

9. Tomendegilyerden ha'kimshilik juwapkyerlik tu'rin ko'rsetin.

- a)_____, belgilengen huquqdan ayiriw, haqin to'lew sharti menen birar zatti alip qoyiw;
- b)_____, belgilengen huquqdan ayiriw, tarbiyasini jaqsilaw jumislari, xizmet waziypasini sheklew;
- d)sogis;
- e)_____, yerkinen ayiriw

10. "An' qiliw huquqinani ayiriw" qaysi juwapkyerlik tu'rini kiredi?

- a) Ha'kimshilik b) intizamlilik d) jinaiy-intizamlilik e) puqaralilik

11. Egger 14 jashli yerjetpegen o'spirin jumisqa juk tasiwshi bolip alinsa, ol bir waqittin' wo'zinde neshe qansha awirliqtag'i ju'kti ko'tyeriwi mu'mkin?

- a)10 kg b)5 kg; d)4,1 kg; e) 7 kg.

12. Ha'kimshilik uslap turiwi neshe sag'atqa deyin boliwi mu'mkin?

- a) ko'bi menen 1 sag'at; b)ko'bi menen 3 sag'at;
- d)ko'bi menen 24 sag'at; e)ko'bi menen 3 sutka.

13. Egger 16 jashli ya bolmasa 18 jashga tolmag'an yer jetpegen o'spirin juda awir jinayat qilsa, onda neshe jilg'a yerkinen ayiriw mu'mkin?

- a)12 jil b)15 jil; d)10 jil; e)o'mirlik yerkinen ayiriw.

14. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida hamme puqaralardin' miynet qiliwi majburiy ekenligi aytip wo'tilgen statyani ko'rsetin'.

- a)6-statya b)37-statya
- d)41-statya e)bunday statya joq

15. Nizamnan tis sotsial ha'reket ya bolmasa ha'reketsizlik ne dep ataladi

- a) Jinayat b)Ha'kimshilik ha'reketi
- d)intizamlilik hareketi e)puqaralilik hareketi.

ERJETPEGENLERDİN' HUQIQLARI HA'M MİNNETLERİ

- 14 jasqa tolmaq'an erjetpegenlerdin' (kishi jastag'i' balalardi'n') yaki qa'wenderlikte bolg'an puqaralardi'n' ni'zamli' wa'killeri — ata-analari', perzentlikke ali'wshi'lar yaki qa'wenderleri jasaytug'i'n jay erjetpegenler yaki qa'wenderlikte bolg'an puqaralardi'n' jasaw orni' esaplanadi'.

- Puqaralardi'n' o'z ha'reketleri menen puqarali'q huqi'qlari'na iye boli'w ha'm olardi' a'melge asi'ri'w, o'zi ushi'n puqarali'q minnetlerin ju'zege keltiriw ha'm olardi' atqari'w uqi'bi' (qanm-qatnas uqi'bi') ol erjetkennen keyin, yag'ni'y 18 jasqa tolg'annan son' toli'q ju'zege keledi.

- Erjetkenshe ni'zamli' nekeden o'tken puqara nekeden o'tken waqi'ttan baslap toli'q qari'm-qatnas uqi'bi'na iye boladi'.

18 jasqa tolmastan neke buzi'lsa da qari'm-qatnas uqi'bi' toli'q saqlani'p qaladi'. Biraq neke haqi'qi'y emes dep tabi'lg'anda sud erjetpegen er (hayal) sud belgilengen waqi'ttan baslap toli'q qatnas uqi'bi'n joytqanli'g'i' haqqi'nda qarar qabi'l etiw mu'mkin.

- 18 jasqa tolmaq'an erjetpegenler pitimlerde o'z ata-analari', perzentlikke ali'wshi'lari' yaki qa'wenderlerinin' jazba razi'li'qlari' menen du'zgende g'ana haqi'yqi'y dep esaplanadi'.

- 14 jastan 18 jasqa shekemgi erjetpegenler ata-analari', perzentlikke ali'wshi'lari' yaki qa'wenderlerinin' jazba razi'li'g'i'si'z to'mendegilerdi erkin a'melge asi'ri'wg'a haqi'li':

- o'z miynet haqi', stipendiyasi' ha'm basqa da'ramatlari'na iyelik etiw;

- ilim, a'debiyat yaki ko'rkem o'ner shi'g'armasi'ni'n', oylap tabi'wdi'n' yamasa o'z intellektual xi'zmetinin' ni'zam menen qorg'alatug'i'n (basqa na'tiyjesi) avtorli'q huqi'qi'n a'melge asi'ruv;

- ni'zang'a muwapi'q, kredit ma'kemelerine amanatlar qoyi'w ha'm olarg'a iyelik etiw;

- mayda tuti'ni'w pitimlerde, erkin ma'p ko'riwge qarati'lg'an, notarial tasti'yi'qlani'wdi' yaki ma'mleket diziminen o'tkiziwdi talap etpeytug'i'n pitimler, ni'zamli' wa'kil yaki oni'n' razi'li'g'i' menen u'shinshi shaxs ta'repinen qanday da bir maqset yaki erkin iyelik etiw ushi'n berilgen qa'rejetlerge iyelik etiw bari'si'ndag'i' pitimler.

14 jastan 18 jasqa shekem bolg'an erjetpegenler joqari'dag'i'larg'a muwapi'q

o'zleri du'zgen pitimlar boyi'nsha erkin tu'rde mu'lkli juwapker boladi'.

- Sud ata-analardi'n', perzentlikke ali'wshi'lar yaki qorg'awshi'lardi'n' tiykarg'i' o'tinishleri bolg'anda, olardi'n' o'tinishine muwapi'q 14jastan 18 jasqa shekem bolg'an erjetpegenlerdin' o'z miynet haqi', stipendiyasi' yaki basqa da'ramatlari'na erkin tu'rde iyelik etiw huqi'qi'n sheklep qoyi'wi' yaki bul huqi'qlardan mahrum etiliwi mu'mkin.

- 16 jasqa tolg'an erjetpegen shaxs miynet sha'rtnamasi' boyi'nsha islep ati'rg'an bolsa yaki ata-anasi', perzentlikke ali'wshi'lari' yaki qa'wenderlerinin' razi'li'g'i'na qaray isbilermenlik penen shug'i'llani'p ati'rg'an bolsa, ol toli'q qari'm-qatnas uqi'bi'na iye deliniwi mu'mkin.

- Erjetpegennin' tohq qari'm-qatnasqa uqi'pli' deliniwi — emansipatsiya — sudti'n' qarari' menen a'melge asi'n'ladi'. Bunday erjetpegen shaxsti'n' minnetlemeleri boyi'nsha, tiykari'nan ol jetkeren zi'yan aqi'betinde kelip shi'qqan minnetlemeler boyi'nsha ata-anasi' yaki olardi'n' omm basi'wshi'lar emes, ba'lki omn' o'zi toli'q juwapker boladi'.

- Bala ma'plerine qarsi' bolg'an jag'daylardan ti'sqari', ha'r bir bala shan'araqta jasaw ha'm ta'rbiyalani'w, o'zinin' ata-anasi'n biliw, olardm' g'amxorli'g'i'nan paydalani'w, olar menen birge jasaw huqi'qi'na iye.

- Bala o'z huqi'qi' ha'm ni'zamli' ma'plerin qorg'aw huqi'qi'na iye. Balani'n' huqi'qi' ha'm ni'zamli' ma'pleri oni'n' ata-anasi', ata-anasi' joq bolsa, ata-anasi'ni'n' orni'n basi'wshi'lar, qa'wenderlik ha'm g'amxorshi' basqarmalari', prokuror ha'm sud ta'repinen a'melge asi'ri'ladi'.

- Shan'araqta balani'n' ma'plerine tiyisli ha'r qanday ma'sele sheshilip ati'rg'anda bala o'z pikirini da'lillewge, sonday-aq, ha'r qanday sud oylasi'g'i' yaki ha'kimshilik oylasi'g'i' waqti'nda so'ylewge haqi'li'.

- Balag'a isim ata-anani'n' kelisiwine baylani'sli', a'ke ismi — a'kesinin' ismine qaray beriledi. Balani'n' familiyasi' ata-anani'n' familiyasi'na qarap belgilenedi. Ata-ana tu'rli familiyalarda bolg'anda ata-anani'n' kelisiwine baylamsli' balag'a a'kesinin' yaki anasi'ni'n' familiyasi' beriledi. Ata-anani'n' qa'lewine qaray balag'a a'ke yaki ana ta'repinen milliy da'stu'rler boyi'nsha atasi'ni'n' ismi boyi'nsha familiya beriliwi mu'mkin.

- Balani'n' ismi ha'm familiyasi' ata-anani'n' birgeliktegi arzasi'na baylani'sli' bala 16 jasqa tolg'anisha bala ma'plerin itibarg'a alg'an halda (a'kesi yaki anasi'nm' familiyasi'na) o'zgartiliwi mu'mkin. 16 jasqa tolg'an

balani'n' ismi yaki familiyasi'n o'zgertiw tek oni'n' razi'li'g'i' menen a'melge asi'ri'ladi'.

- Erjetpegen balalar ni'zamda belgilengen ta'rtipte si'yli'q, miyras tu'rinde alg'an mal-mu'lki sonday-aq, jeke miynetni ha'm isbilermenlik xi'zmeti na'tiyjesinde artti'rg'an mal-mu'lki olardi'n' menshik mu'lki esaplanadi'.

- Erjetpegenlerdin' jeke paydalani'wi'ndag'i' buyi'mlari' (kiyim-kenshek, o'ndiris qurallari', oqi'w qurallari' ha'm basqalar) olardi'n' menshik mu'lki esaplanadi'.

- 18 jasqa tolmag'an shaxslar miynetke baylani'sli' huqi'qi'y qatnasi'qlarda u'lken jastag'i' xi'zmetkerler menen ten' huqi'qta boladi'.

- 16 jastan 18 jasqa shekemgi xi'zmetkerlerge ha'ptesine oti'z alti' saattan jumi's ku'ni etip belgilenedi.

- 15—16 jasqa shekemgi shaxslar (dem ali's waqti'nda islep ati'rg'an 14 jastan 16 jasqa shekem bolg'an oqi'wshi'lar ushi'n) ushi'n ha'ptesine jigirma to'rt saattan aspaytug'm jumi's ku'ni etip belgilenedi.

- Ha'kimshilik juwappershilikka ha'kimshilik huqi'q buzi'wshi'li'q islegen waqi'tta 16 jasqa tolg'an shaxslar tarti'ladi'.

- Ji'nayat islegenge shekem 13 jasqa tolg'an shaxslar juwappershilikti awi'rlasti'ratug'i'n jag'daylarda qastan adam o'ltirgeni (JK 97-statyasi'ni'n' 2-bo'limi) ushi'n g'ana ji'nayi'y juwappershilikka tarti'ladi'.

- Ji'nayat islegen waqi'tqa shekem 14 jasqa tolg'an shaxslar to'mendegi ji'nayatlar ushi'n juwappershilikka tarti'ladi':

- qastan adam o'ltirgeni;

- qastan denege arti'qsha awi'r jaraqat jetkizgeni;

- nami'sqa tiyiw;

- mu'ta'jligin zorli'q isletip g'ayri' ta'biyiy usi'lda qandi'ri'w;

- adam urlaw;

- basqi'nshi'li'q, aldawshi'li'q, talawshi'li'q;

- mu'lkti qastan oyran etiw yaki og'an du'zetip bolmas zi'yan jetkeriw;

- azatli'qtan mahrum etiw ori'nlari'nan qashi'w;

- oq atar qural, oq da'riler, partlawshi' zatlar yaki partlaw quri'lmalari'n, radiaktiv materiallardi' ni'zamg'a qarsi' ra'wishte iyelew;

- temir jol, ten'iz, da'rya, hawa transporti' qurali' yaki baylani's

jollari'n jaramsi'z jag'dayg'a keltiriw,

— transport qurali'n ali'p qashi'w;

— giyabentlik yaki psixotrop zatlardi' ni'zamg'a qarsi' tu'rde iyelew;

— ayi'pti' awi'rlasti'ri'wshi' jag'daylarda biyzari'hq etiw.

“O'ZBEKSTAN MA'MLEKETI HA'M HUQIQI TIYKARLARI”NAN MA'SELELER

1. Mektepti radio qa'nigeligin iyelew menen tamamlag'an oqi'wshi' zavodqa jumi'sqa kiriwden aldi'n zavod og'an neshe saat jumi's waqti' belgilewi lazi'm degen sorawlardi' sheshiw ushi'n O'zbekstan Respublikasi' Konstitutsiyasi'na mu'ra'ja't etti, biraq Konstitutsiyadan sorawi'na juwap taba almadi'. Jas jumi'sshi' qaysi' ni'zamnan juwap tabi'wi' mu'mkin? Konstitutsiya nege tiykarg'i' ni'zam dep ataladi'?

2. O'zbekstan Konstitutsiyasi'ni'n' 9-statyasi'nda ja'miyet ha'm ma'mleket turmi'si'ni'n' tiykarg'i' ma'seleleri g'alaba xali'qli'q talqdawg'a usi'ni'ladi', uli'wma dawi's beriwge (referendumg'a) qoyi'ladi', dep ko'rsetilgen.

Ayti'n', neler uli'wma xali'qli'q dawi's beriw menen sheshiledi?

3. O'zbekstan Respublikasi' saylandi' komandasi'ni'n' ag'zasi' “N” endi g'ana 18 jasqa toli'p, o'mirinde birinshi ret saylawg'a qatnasi'wi' kerek edi. Biraq jari's ushi'n basqa qalag'a ketiwi na'tiyjesinde “N” saylawg'a qatnasa almaytug'i'ni'na o'kindi.

Ayti'n'i'z, “N” saylawg'a qatnasa ala ma?

Eger qatnassa, ol o'z huqi'qm qalayi'nsha iske asi'radi'?

4. Respublika Konstitutsiyasi' ha'm mu'lk haqqi'ndag'i' ni'zam puqaralardi'n' jeke menshikke iyeligin bildirdi, turaq joylar da menshiklestirildi. Bul ni'zamnan paydalani'p, puqara M. jayi'ni'n' bo'lmelerin o'zine qolaylasti'np o'zgerte basladi', ayi'ri'm diywallardi' ali'p tasladi', eki bo'lmeni qosi'p u'lken bir o'jire etti, asxanani' balkong'a ko'shirdi. U'y basqarmasi'ni'n' xi'zmetkerleri “M” g'a eskertip, barli'q bo'lmelerdi buri'ng'i' jag'dayma keltiriwdi buyi'rdi'. Bul joyda basqalardi'n' da jasawi' kerekligin og'an tu'sindirdi.

Ayti'n'i'z, bul jerde kim haq?

5. “M” ismli puqara, Jekke saray rayonli’q prokuraturasi’na qon’si’si’ “S” o’z sherigi menen birge ji’nayat islewge tayarli’q ko’rip ati’rg’ani’n xabarlaydi’. Prokuror tergewshisine “S” ni qamaqqa ali’wdi’ buyi’rdi’.

Ayti’n’i’z, prokuror duri’s buyri’q bergen be?

Tergewshi Konstitutsiyani’n’ qaysi’ statyasi’na qarsi’ ha’reket etken?

6. “A” ismli puqara jumi’san qayti’p u’yine kelse ayi’ri’m buyi’mlari’ni’n’ urlang’anli’g’i’n bildi, uri’usi’ma’kanjaydajasawshi’ “M” ekenligin ani’qlap, oni’n’ esigin buzi’p, u’yinen mal-mu’lkin ali’p ketedi.

“A” Konstitutsiyani’n’ qaysi’ statyasi’na qarsi’ ha’reket etken? Ol qanday is islegende ni’zamli’ bolar edi?

7. 15 jasar kolledj talabalari’n kurslari’ Shuxrat ha’m Ag’zam tuwi’lg’an ku’nlerine shaqi’rg’an edi. Stol u’stinde 1 shiyshe spirtli ishimlik payda bolg’ani’n ko’rgen Bati’r “Nege spirtli ishimlik qoydi’n’i’z, bizge ishiw mu’mkin emes. Bul ushi’n ja’riyma saladi’”, — dedi.

— Qoyi’n’, eger biz ko’shede, ja’miyetlik orni’nda ishsek ja’riyma saladi’, al biz o’z u’yimizdemiz, — dedi Bahadi’r.

— Ekewin’iz de nahaqsi’z, — dedi Bahram. Bizge spirtli ishimlikler ishiw mu’mkin emes. Qay jerde ishilse de ba’ribir bul ushi’n ata-analari’mi’zg’a ja’riyma saladi’. Kim haq?

8. A’lisher tog’ayg’a aw mi’lti’g’i’n ali’p ketti. Tog’aydi’n’ jani’nda ol eki g’azdi’ ko’rip, olardi’ ati’p aldi’. Sol waqi’tta-aq ta’rtip buzi’wshi’ni’ tog’ay baqlawshi’si’ (bajbam) uslap aldi’ ha’m tiyisli uyi’mg’a tapsi’rdi’.

Tog’ay baqlaw inspeksiyasi’ A’lisherge tog’ay xojali’g’i’ni’n’ an’ awlaw qa’delerin buzg’ani’ ushi’n to’mendegi ilajlardi’ ko’rdi:

ja’riyma 10 000 swm, mi’lti’g’i’n ma’mleket paydasi’na ali’w, ati’p alg’an g’azlari’n ali’p qali’w ha’m 18 000 swm aqsha to’lew.

A’lisher qay tu’rdegi jazalarg’a tarti’ladi’?

9. Mektep oqi’wshi’lari’ni’n’ bir topari’ ta’biyatti’ qorg’aw jumi’si’ menen shug’i’lla-natug’i’n edi. Mekteptin’ do’geregindagi suwda zi’yanli’ na’rselerdin’ ag’i’p ati’rg’ani’n ko’rip, bali’qshi’li’q baqlaw inspeksiyasi’na xabarladi’.

Awi’r aqi’bettin’ aldi’n ali’w ilajlari’ni’n’ tez ani’qlang’ani’n itibarg’a

ali'p, zi'yanlang'an materiallardi' suwg'a ag'i'zg'an ka'rxanani'n' lawazi'mli' adamlari'na ha'kimshilik jaza qollani'w menen sheklendi.

To'mendegi ha'kimshilik jazani'n' qaysi' birin bul mi'salda qollani'w mu'mkin?

Eger ayri'm puqaralar ta'repinen bunday ta'rtip buzi'wshi'li'q bolsa, qanday sha-ralar qollani'ladi'?

Eger ko'p mug'darda bali'qlar nabi't bolg'an bolsa, ka'rxana basshi'lari'na qanday sharalar qollani'lar edi?

A) ja'riyma;

B) miynette du'zew jumi'slari'; D) konfi'skatsiyalaw.

10. "A" ismli xi'zmetker jumi'stan bosaw haqqi'nda "o'z razi'li'g'i'" menen dep arza jazdi'. Aradan bir qansha waqi't o'tkennen keyin direktor shaqi'rti'p ali'p, arzani' qayta jazi'wdi' ha'm jumi'stan shi'g'i'w sebebin ko'rsetiwdi talap etti. "A" razi'li'q bermedi.

Bunday jag'dayda kim haq?

11. "T" ismli aydawshi' o'z isine salqi'n qarawi' na'tiyjesinde bahali' a'sbapti' isten shi'g'ardi'. Ka'rxana basshi'si' og'an so'gis beriw menen birge keltirilgen zi'yandi' o'tew, ja'riyma to'lew sharalari'n ko'rdi. "T" razi'li'q bermedi.

Ha'kimshiliktin' ha'reketi ni'zamli' ma?

12. Jumi's waqti'ni'n' tamamlani'wi'na bir saat qalg'anda 17 jasar "M" jumi'stan qayti'w ushi'n esikten shi'g'a beriste, bo'lim basli'g'i' "ele erte emes pe?" — dep sorap qaldi'.

Bo'lim basli'g'i' O'zbekstan Respublikasi' Miynet kodeksinin' qaysi' statyasi'n biliwi sha'rt.

13. 16 jasar xi'zmetker "S" 6 ay islegennen keyin og'an miynet dem ali'si'n beriwdi basshi'dan soradi'. Basshi'si' ele islegenine 6 ay tolmag'anli'g'i'n esapqa ali'p, miynet dem ali'si'n bermedi.

Basshi'ni'n' is-ha'reketi miynet ni'zami'na qarama-qarsi' ma yamasa joq pa?

14. To'mende ko'rsetilgen xi'zmetkerlerge qaysi' tu'rdegi jumi's waqti'ni'n' qollani'li'wi' miynet kodeksinde ko'rsetilgen (qi'sqarti'lg'an,

toli'q emes):

- A) awi'ri'w anasi'na qarag'an xi'zmetkerge;
- B) 16 jasari xi'zmetkerge;
- D) jas balali' xi'zmetkerge;
- E) zi'yanli' jumi'stag'i' xi'zmetkerge;
- F) o'ndiristen qol u'zbey oqi'ytug'i'n xi'zmetkerge.

15. Tsex basli'g'i' 16 jasari jumi'sshi'ni' jumi's waqti'nan ti'sqari' islewi haqqi'nda buyri'q berip, eki ha'pte islewin soraydi'. Biraq jumi'sshi' razi'li'q bermeydi. Tsex basli'g'i' og'an so'gis ja'riyaladi'.

- A) bul jag'dayda tsex basli'g'i'ni'n ha'reketi ni'zamli' ma?
- B) ni'zamli' bolmasa jumi'sshi' qay jerge mu'ra'ja't etiwu mu'mkin?

16. "F" ismli puqara bir neshe ku'n dawami'nda o'z u'yinin' aynasi'nan eki o'spirimnin' qon'si'si' mashinasi'ni'n do'gereginde aynalshi'qlap ju'rgenin ko'rди. Ku'nlerden bir ku'n qon'si'si'ni'n mashinasi'ni'n eki do'n'geleginin' urlang'anli'g'i'n bilip qaldi'. Qon'si'si'ni'n: "Kim urladi' eken?" — degen shawqi'm-su'renine "F": "Kim bolatug'i'n edi, mine sol eki o'spirim urlag'an", — dedi.

"F" haq pa? Eger ol gu'manlang'an bolsa, kimgu mu'ra'ja't etiwu kerek edi?

17. Sha'wkettin' a'kesi u'zliksiz araq ishetug'i'n boli'p qaldi'. Bir ku'ni ol 8-klasta oqi'ytug'i'n balasi'n ma'jbu'rlep, araq ishkizdi. Sha'wkettin' ko'zi ti'ni'p, awzi' ashi'p, shi'damastan ko'shege qashi'p ketti. Oni' ko'rgen militsiya xi'zmetkeri is ju'rgiziw jazba da'pterine oni'n ta'rtip buzg'anli'g'i'n ko'rsetti. Erten'ine Sha'wkettin' a'kesin militsiya bo'limine shaqi'rti'p, jazalaytug'i'ni'n aytti'.

Sha'wkettin' a'kesine qanday jaza sharasi' qollani'ladi'?

Qanday ta'rtip buzi'wshi'li'q boldi'?

18. Kempir apasi'ni'n basqa elge ko'ship ketiwine baylani'sh 12 jasari aqli'g'i'na turaq jaydi' sawg'ag'a berdi. Aqli'g'i' ol jaydi' qanday da bir na'rsege almasti'rmaqshi' boldi'. Almasti'ri'wg'a haqi' bar ma? Puqarali'q ni'zami' bul huqi'qi'y qatnasti' ni'zamli' dep bile me?

- A) awa, haqi'li', ol mu'lk iyesi; B) joq, ele ol 18 jasta emes.

AYIRIM YURİDİKALIQ ATAMALARDIN' TU'SİNDİRME SO'ZLİGİ

ADVOKAT — (lat.) ayi'plani'wshi'ni'n' qorg'awshi'si', sudta qanday da bir adamni'n' isin ali'p bari'wi', huqi'qi'y ma'seleler boyi'nsha ma'sla'ha'tler beriwshi yurist.

AYIPLANIWSHI — ji'nayatli' juwapkershilikke tarti'li'wshi' adam.

AMNİSTİYA — sudlang'anlardi'n' bir bo'limin ni'zam tiykari'nda toli'q yamasa az ga'na waqi'tqa azatli'qqa shi'g'ari'w.

APPELYATSIYA — shag'i'm etiw, narazi'li'q bildiriw.

AUDİTOR — kommertsiyali'q banklerdin' jumi'si'n tekseriw wa'killigi.

A'DİLLİK — sud sho'lkemlerinin' jumi'si'n bildiriwshi ken' ma'nistegi huqi'qi'y tu'sinik.

ALDAWSHILIQ — aldaw ha'm basqa jollar menen o'zgelerdin' mu'lkin na'psiqawli'q maqsetinde iyelew.

ANT — ant ishiw bir na'rseni ori'nlawg'a ra'smiy yamasa saltanatli' tu'rde wa'de beriw, sadi'q boli'w.

BIYLİK — ma'mleketti basqari'w hu'jjetleri tu'rderinin' biri.

BİYZARILIQ — ja'miyetlik ta'rtip qa'delerine bilqastan hu'rmetsizlik ko'rsetip, uri'w-tayaqlaw, denesine jaraqat sali'w.

BASQINSHILIQ — o'zgenin' mu'lkintalawmaqsetinde hu'jim sho'lkemlestirip, denesine jaraqat sali'w.

GU'WA — bolg'an waqi'yani' o'z ko'zi menen ko'rgen, bilgenlerin ayti'p beriw ushi'n sudqa shaqi'ri'lg'an adam.

DA'LİLLEME — qanday da bir waqi'ya, ha'diyse yamasa bolg'an jag'daydi' tasti'yi'qlaw, og'an gu'wali'q beriw maqsetinde bir neshe adamlar ta'repinen du'zilgen hu'jjet.

DA'MEGO'YLİK — materialli'q ma'pgo'ylik, ashko'zlik, du'nya artti'ri'w joli'nda islegen ji'nayi'y ha'reket.

DEM ALIW WAQTI — xi'zmetker miynet wazi'ypalann onnlawdan bos bolg'an ha'm bunnan ol o'z i'qti'yan menen paydalani'wi' mu'mkin bolg'an waqi't.

DEKLARATSİYA (lat.) — arza, da'ramati' ha'm bayli'qlari' haqqi'nda sali'q to'lewge tarti'lg'an adamni'n' arzasi'.

JINAYAT — ni'zam menen qadag'an etilgen jazag'a i'layi'q, ja'miyetlik qa'wipli qi'lmi's (ha'reket yamasa ha'reketsizlik) ji'nayat esaplanadi'.

JUWAPKERSHİLİK — ori'nsi'z ha'reketi ushi'n juwap beriwdi talap etetug'i'n jag'day.

JA'BIRLENIWSHI — ji'nayatli' ha'reket na'tiyjesinde zi'yan ko'rgen shaxs.

JAZA — huqi'qbuzi'wshi' dep tabi'lg'an adamg'a ma'mleket ta'repinen sud hu'kimi menen qollani'latug'i'n, belgili bir huqi'q ha'm erkinliklerden ayi'ri'wdan ibarat ma'jbu'rlew sharasi'.

JEKE BIYLIK — sud protsesi da'wirinde hu'kim menen bir waqi'tta shi'g'ari'latug'i'n qarar.

KODEKS (lat.) — huqi'qti'n' qanday da bir tarawi'na tiyisli ni'zam-qa'deler toplami'.

KONSTITUTSIYA (lat.) — du'zilis, ma'mlekettin' tiykarg'i' ni'zami'. Ol ma'mlekettin' ja'miyetlik-siyasiy, ma'mleketlik du'zilisi, uyi'mlar sistemasi', puqaralardi'n' tiykarg'i' huqi'q ha'm minnetlerin ko'rsetedi.

KONVENTSIYA (lat.) — pitim, ko'p ta'replemeli xali'q arali'q sha'rtnama tu'rlerinin' biri.

KONTRABANDA — (kontr ha'm banda) ma'mleket shegarasi'nan jasi'ri'n tu'rde, sali'q (baji') to'lemesten tovar ali'p kiriw.

LITSENZIYA (lat.) — erkinlik, huqi'q, ruxsat beriw. Ma'selen, oylap tabi'w ushi'n beriletug'i'n texnikali'q hu'jjet, sawda-sati'q penen shug'i'llani'w ushi'n beriletug'i'n ruxsatnama.

MIRAS — qayti's bolg'an adamni'n' mu'lkinin' o'z tuwi'sqanlari'ni'n' ha'm basqa jaqi'n-juwi'qlari'ni'n' i'qti'yari'na o'tiwi.

NOTARIUS — notarialli'q ha'reketlerdi a'melge asi'ri'wshi' lawazi'mli' adam, ma'mleket wa'kili.

NIZAM — ma'mleketlik ha'kimiyatti'n' joqarg'i' uyi'mi' ta'repinen belgilengen ta'rtipte qabi'l etiletug'i'n normativlik hu'jjet.

OBLIGATSIYA — bahali' qag'azdi'n' tu'ri boli'p, oni'n' iyesi buri'n belgilengen mug'darda ji'lli'q da'ramat ali'p turadi'.

PATENT — belgili bir mu'ddet dawami'nda qanday da bir jumi's penen shug'i'llani'w ushi'n berilgen sheksiz hu'jjet.

PARIZ (arab) — minnet, minnetleme, barli'q musi'lmanlardi'n' ori'nlawi' sha'rt bolg'an talaplardi' ha'm normalardi' bildiretug'i'n diniy-huqi'qi'y kategoriya.

PENYA — minnetlemeni o'z waqti'nda ori'nlamag'ani' ushi'n beriletug'i'n sanktsiya, to'lenetug'i'n summa.

POSHLINA — ma'mleket ha'm basqa uyi'mlar ta'repinen ori'nlanatug'm mashqalalar ushi'n o'ndiriletug'i'n aqsha ji'yi'mi'.

RADDIYA — qandayda bir xabar yaki mag'li'wmatti' biykarlawshi', naduri'sli'g'i'n da'lillewshi ra'smiy bayanat.

REPLIKA (lat.) — ta'kirarlayman, juwap beremen. Qag'i'tpa, qi'sqa tarti's,

qarsi'li'q, juwap. Ma'selen, sud protsesinde aqlawshi' menen qaralawshi' ortasi'ndag'i' qarsi'li'qlar.

SANKTSIYA — huqi'q buzi'wshi'g'a ma'mleket ta'repinen qollani'latug'i'n saqli'q sharasi'.

SUDYA — ta'repler arasi'ndag'i' kelispewshiliklerdi sudsi'z sheshiwshi, kelistiriwshi, qali's xi'zmetker.

SUBSIDIYA (lat.) — subsidium — ja'rдем, ma'mleketlik byudjet esabi'nan jergilikli ha'kimiyat uyi'mlari', yuridikali'q ha'm fi'zikali'q ta'replerge beriletug'i'n ja'rдем.

SORAW — tergewde, sorasti'ri'w ha'm sud ma'jilisinde shaxstan ko'rsetpe ha'm tu'sinik ali'w qurali'.

TERGEW — qanday da bir waqi'yani'n sebebi ha'm ayi'pkerdi ani'qlawg'a qarati'lg'an jumi's.

TERRORSHILIQ AKT — ma'mlekettin' qa'wipsizligine qarsi', konstitutsiyali'q du'zim tiykarlari'na qarsi' qarati'lg'an ji'nayat.

ULIWMA MU'LK — ni'zamli'qqa muwapi'q eki yamasa onnan arti'q adamg'a tiyisli mu'lk.

ULIWMA SAYLAW HUQIQI — ni'zamda belgilengen jasqa jetken barli'q puqaralar ha'kimiyatti'n' wa'killikli uyi'mlari'na bolatug'i'n saylawlarg'a qatnasi'w huqi'qi'n beretug'i'n saylaw huqi'qi' sistemasi'.

WA'SIYATNAMA — mal-mu'lkti miyrasxorlari'na o'tkeriw haqqi'ndag'i' wa'siyatti'n' teksti jazi'lg'an hu'jjet.

HU'JDAN ERKINLIGI — bul puqaralardi'n' ha'r qanday dinge iseniw yamasa hesh bir dinge isenbew huqi'qi'.

HU'KIM — ayi'plani'wshi'g'a jaza beriw yamasa oni' aqlaw haqqi'nda shi'g'anlg'an sudti'n' sheshimi.

HUQIQ — ma'mleket ta'repinen belgilengen ha'm qorg'alatug'i'n ni'zam-qa'deler sistemasi'.

HUQIQIY QATNAS — qatnasi'wshi'lardi'n' huqi'q ha'm minnetlerin belgileytug'i'n, ni'zam normalari' menen ta'rtipke sali'natug'i'n ja'miyetlik qatnas.

SHAXS QOL QATILMASLIGI — puqaralardi'n' konstitutsiyali'q jeke huqi'q ha'm erkin-liklerinen biri.

SHA'RTNAMA — eki yamasa bir neshe adam ortasi'ndag'i' o'z-ara minnetlemelerdi belgilew, olardi' o'zgertiw yamasa biykar etiw haqqi'ndag'i' kelisim.

SHIRKET — qanday da bir isti birgelikte a'melge asi'ri'w maqsetinde birlesken

adamlardi'n' birge islesiwi, joldasli'q sho'lkemi.

EKSPERTİZA — belgili bir ma'selelerdin' ekspertler ta'repinen tekserilip u'yreniliwi.

EKSTERNAT (lat.) — si'rtqi', jat, oqi'w jurti'nda tikkeley oqi'mag'an adamlar ushi'n oqi'w kursi' boyi'nsha imtixanlar tapsi'ri'w ushi'n belgilengen ta'rtip.

EMANSİPATSİYA (lat.) — ja'bir-zuli'mnan, g'a'rezsizlikten, diniy isenimlerden quti'li'w, ten' huqi'qli'li'qqa erisiw, azatli'qqa shi'g'i'w.

YURİDİKALIQ (HUQIQIY) AKT — ma'mleketlik uyi'mlar, lawazi'mli' adamlar ta'repinen o'z wa'killikleri sheginde shi'g'anlatug'i'n biylik.

YURİDİKALIQ (HUQIQIY) JUWAPKERLİK — jazag'a tarti'w, yuridikali'q minnetlemelerdi buzg'an adam, ayi'pkerge ni'zamda na'zerde tuti'lg'an sanktsiyalardi' qollani'w.

YURİDİKALIQ (HUQIQIY) FAKTLER — huqi'q ha'm minnetlemelerdi ju'zege keltiriw, o'zgertiw yamasa biykarlaw menen baylani'sli' jag'daylar.

YURİDİKALIQ (HUQIQIY) TA'REP — puqarali'q huqi'qlari' ha'm minnetlemelerinin' konkret subiekti.

YURİSTKONSULT (lat.) — yurist, ka'rxana ha'm ma'kemelerde yuridikali'q ma'seleler boyi'nsha konsultant si'pati'nda isleytug'i'n qa'nige.

QASLIQ — ayi'pti'n' tu'rlerinin' biri. Bunda ji'nayatshi' o'z qi'lmi'si'ni'n' ja'miyetlik qa'wipli ekenligin tu'sinedi, zi'yanli' aqi'betlerin ko'redi ha'm og'an sanali' tu'rde qol uradi'.

QOSIMSHA JUMIS — ka'rxanalarda tiykarg'i' jumi's penen birge, basqa aqshali' lawazi'mda islew.

QIDIRIW — tergew, sorasti'ri'w uyi'mi' ha'm ishki isler uyi'mlari' ta'repinen jasi'ri'ni'p ju'rgen ayi'pkerdi, jazadan qashqan tutqi'ndi', dereksiz jog'alg'an adamdi' tabi'wg'a qarati'lg'an ilajlar ji'yi'ndi'si'.

MAZMUN

Sabaqli'qtan paydalani'w boyi'nsha uli'wma ko'rsetpelyer.....	3
1- <i>tema</i> . G'a'rezsizlik — bul huqi'q	4

I BAP

JA'MIYET HA'M MA'MLEKET

2- <i>tema</i> . Ja'miyet tu'sinigi	10
3- <i>tema</i> . Ma'mleket tu'sinigi.....	15
4- <i>tema</i> . Ma'mleket funktsiyalari'	20
5- <i>tema</i> . Ma'mlekettin' basqari'w formasi'	25
6- <i>tema</i> . Ma'mlekettin' du'zilis formasi'	30
7- <i>tema</i> . Si'yasi'y ta'rtip (rejim). Mamleket worganlari'. Ma'mleket mexanizmi	35
<i>Bap boyinsha testler</i>	41

II BOB

PUQARALIQ JA'MIYETI HA'M HUQIQIY MA'MLEKET

8- <i>tema</i> . Huqi'qi'y ma'mleket.....	44
9- <i>tema</i> . Puqarali'q ja'miyet	49
10- <i>tema</i> . O'zbekistan Respublikasi'nda puqarali'q ja'miyet tiykarlari'	54
11- <i>tema</i> . O'zbekistan Respublikasi'nda xuqi'qi'y reformalar.. Shaxsti'n' huqi'qi'y ma'deniyati'	60
<i>Bap boyinsha testler</i>	66

III BOB

O'ZBEKSTAN RESPUBLİKASINDA MA'MLEKET BASQARIWI HA'M HUQIQ

12- <i>tema</i> . O'zbekistan Respublikasi'nda ma'mleketlik basqari'w	68
13- <i>tema</i> . Ma'mleket basshi'si'	73
14- <i>tema</i> . O'zbekistan Respublikasi'nda ni'zam shi'g'ari'wshi' organ	78
15- <i>tema</i> . O'zbekistan Respublikasi'ni'n' atqari'wshi' ha'kimiyat organlari'	83
16- <i>tema</i> . O'zbekistan Respublikasi'ni'n' sud sistemasi'	88
<i>Bap boyinsha testler</i>	95

IV BAP

A'DEP-İKRAMLILIQ HA'M HUQIQ

17- tema. Huqi'q tu'sinigi.....	98
18- tema. Huqi'q normalari'	103
19- tema. Huqi'q tarmaqlari' (tarawlari')	108
20- tema. Huqi'qi'y qatnasi'qlar ha'm olardi'n' du'zilisi... ..	113
21- tema. O'zbekstan Respublikasi'ni'n' ni'zam derekleri.....	118
Bap boyinsha testler	124

V BAP

HUQIQ BUZIWSHILIQ HA'M HUQIQIY JUWAPKERSHILIK

22- tema. Huqi'q buzi'wshi'li'q tu'sinigi	126
23- tema. Huqi'qi'y juwapkershilik	131
24- tema. Huqi'qti' qorg'awshi' ma'mleket organlari'. Prokuratura ha'm tyergew uyi'mlari'	136
25- tema. Ishki isler ha'm a'dillik ministrligi. Notarial mekemeler ha'm advakatura... ..	141
26- tema. Ni'zamshi'li'q ha'm huqi'qi'y ta'rtip	146
Bap boyinsha testler	152

VI BAP

ERJETPEGENLERDIN' HUQIQLARI, MINNETLERI, JUWAPKERSHILIKLERI

27- tema. Puqarali'q ni'zamshi'li'g'i'nda yyer jetpegenlyerdin' xuki'qlari'.....	154
28- tema. Ji'nayat ni'zamshi'li'g'i'nda yyerjetpegenlyerdin' xuqi'qi' ha'm ma'jburiyatlari'	159
29- tema. Shan'araq ni'zamshi'li'g'i'nda erjetpegenlerdin' huqi'qi'y ha'm minnetlemeleri	164
30- tema. Miynet ni'zamshi'li'g'i'nda erjetpegenlerdin' huqi'qlari'	169
Bap boyinsha testler	175
Qosi'msha: Erjetpegenlerdin' huqi'qlari' ha'm minnetleri	178
“O'zbekstan ma'mleketi ha'm huqi'qi' tiykarlari” nan ma'seleler	181
Ayri'm yuridikali'q atamalardi'n' tu'sindirme so'zligi	185

K—21 **O‘zbekstan mamleketi ha‘m huqi‘qi‘ tiykarlari’:**
8-klass uchi‘n/Avtorlar topari‘; Juwapli‘ redaktorlar:
M. Rustambayev, Z. Islamov. — T: “Yangiyo‘l
poligraph service”, 2010 — 192 b.

**OMINA KARIMOVA ABDURAHMANOVNA
NARGIZA ISMATOVA QAMARITDINOVNA
SHUHRATBEK SARIQOV ERGASHEVICH
OMINA AMANOVA ERGASHEVNA**

O‘ZBEKISTON DAVLATI VA HUQUQI ASOSLARI

*O‘zbekstan Respublikasi‘ Xali‘q bilimlendiriw ministrligi uli‘wma bilim
beretug‘i‘n orta mekteplerdin‘ 8- klass oqi‘wshi‘lari‘ushi‘n sabaqli‘q
retinde usi‘ng‘an qaraqalpaq tilinde
(Qoraqalpoq tilida)
Tashkent — 2014*

Redaktor _____
Ko‘rkem redaktor _____
Texnik redaktor _____
Kompyuterda betlewshi _____

Original maketten basi‘wg‘a ruxsat etilgen waqti’ _____
Formati’ 70x90 $\frac{1}{16}$, Kegl 11,12 shponli‘ “Tayms” garniturası’. Ofset usi‘li‘nda basi‘ldi‘.
Ko‘lemi 9,5 b. t. 10,0 esap b. t. Nusqasi’ _____ . Buyi‘rtpa №. _____

«Yangiyo‘l poligraph service» MCHJ baspaxanasi‘da basi‘ldi.
Yangiyo‘l qalasi‘., Samarqand ko‘chesi, 44.

Ijarag'a berilgen sabaqli'q jag'dayi'n ko'rsetetug'i'n keste

T/r	Oqi'wshi'- ni'n' ati', a'kesinin' ati'	Oqi'w ji'li'	Sabaqli'qti'n ali'ng'an- dag'i' jag'dayi'	Klass basshi'- si'ni'n' qoli'	Sabaqli'qti'n tapsi'ri'lg'an- dag'i' jag'dayi'	Klass basshi'- si'ni'n' qoli'
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Sabaqli'q ijarag'a berilip, oqi'w ji'li' aqi'ri'nda qaytari'p ali'ng'anda joqari'dag'i' keste klass basshi'si' ta'repinen to'mendegi bahalaw o'lshemlerine tiykarlani'p tolti'ri'ladi'

Jan'a	Sabaqli'qti'n birinshi ret paydalani'wg'a berilgendegi jag'dayi'.
Jaqsi'	Muqabasi' pu'tin, sabaqli'qti'n tiykarg'i' bo'liminen aji'ralmag'an. Barli'q betleri bar. Ji'rti'lmag'an, betleri almasti'ri'lmag'an, betlerinde jazi'w ha'm si'zi'qlar joq.
Qanaat- landi'rarli'	Muqaba jelingen, bir qansha si'zi'li'p, shetleri qayri'lg'an, sabaqli'qti'n tiykarg'i' bo'liminen ali'ni'p qali'w jag'dayi' bar, paydalani'wshi' ta'repinen qanaatlanarli' qa'lpine keltirilgen. Ali'ng'an betleri qayta jelimlengen, ayi'ri'm betlerine si'zi'l-g'an.
Qanaat- landi'rarsi'z	Muqabag'a si'zi'lg'an, ji'rti'lg'an, tiykarg'i' bo'limnen aji'ralg'an yamasapu'tkilley joq, qanaatlanarsi'z islengen. Betleri ji'rti'lg'an, betleri toli'q yemes, si'zi'p, boyaptaslang'an. Sabaqli'qti' qayta tiklew mu'mkin yemes.